

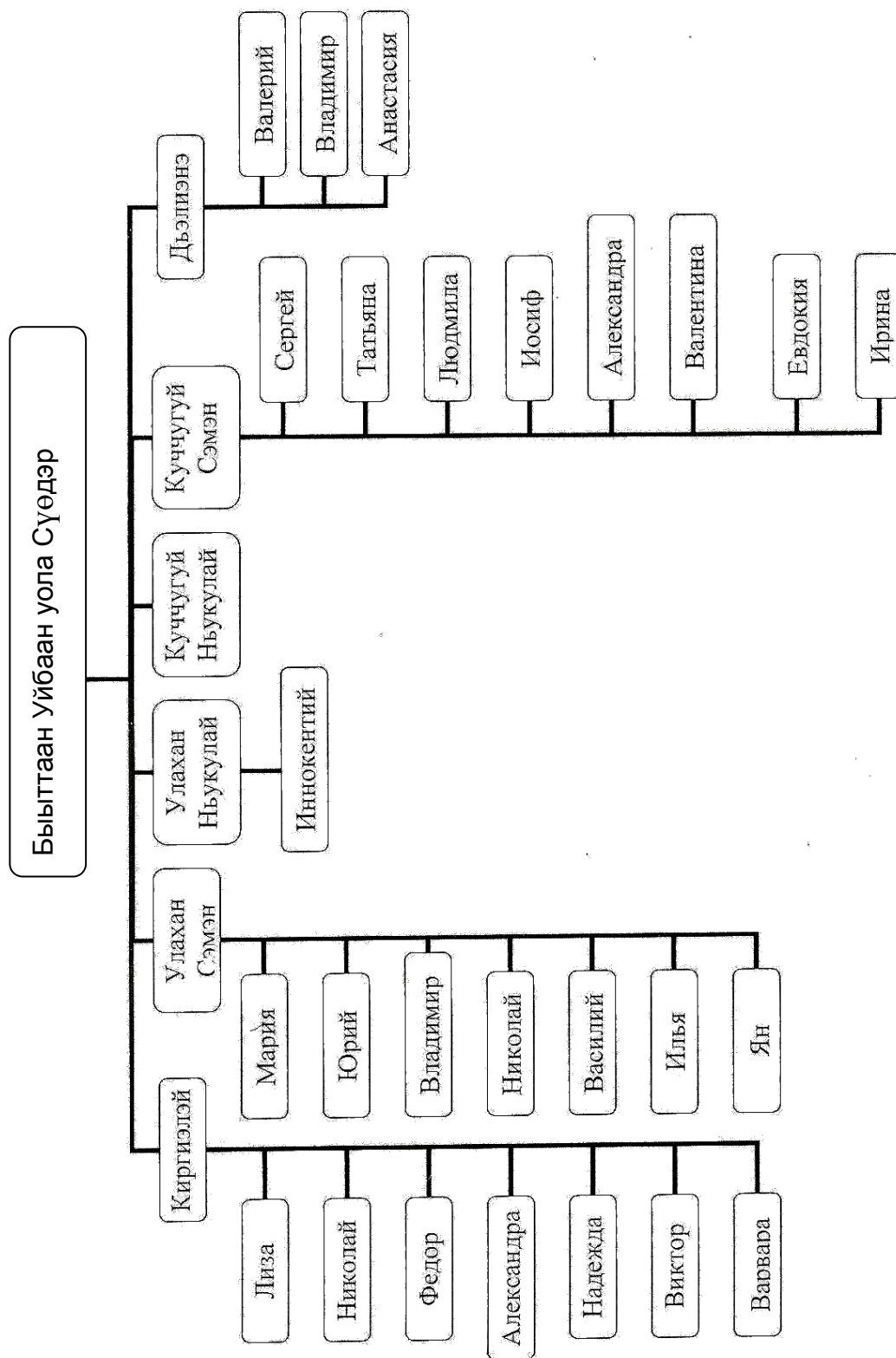
Иванов Семен Федорович

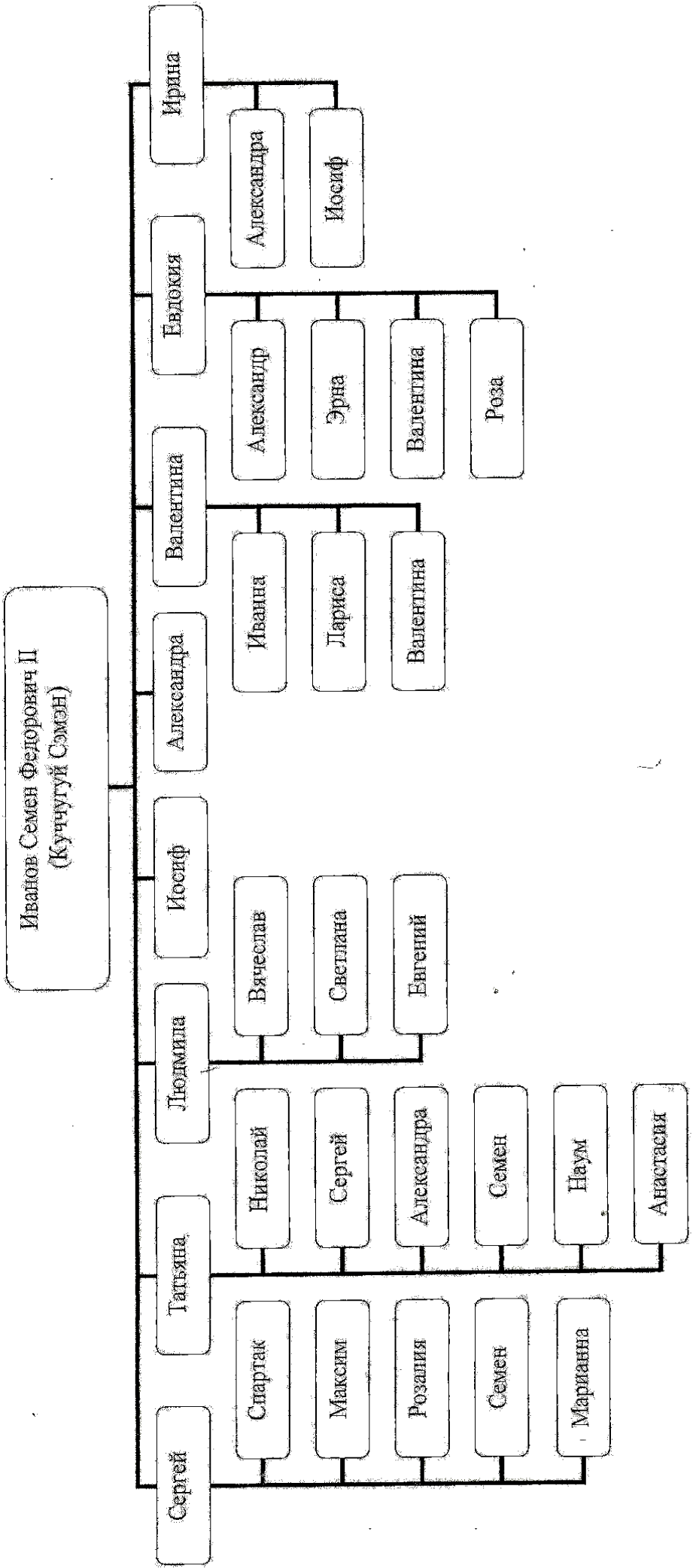
(Воспоминания к 100 летию со дня рождения Иванова С.Ф.)

На якутском, русском языках

В книгу вошли воспоминания друзей, родственников и родных детей о ветеране труда, тыла, одного из известных в Нюрбинском улусе РС(Я) людей, строивших новую жизнь в начале XX века Иванове Семене Федоровиче.

Компьютерная верстка Ирины Семеновны Ивановой

Иһинээбитэ

Кириитыл(предисловие).....	
О жизни и деятельности Иванова Семена Федоровича (из исследовательской работы учащихся ВВРГ им.М.А.Алексеева).....	
Из воспоминаний Иванова Семена Федоровича о разделе земли, о коллективизации, о работе сельского совета	

Доборбут, чугас киһибит

Э.Ф. Данилов. Олус бэрээдэктээх, дьохуннаах, эппит тылыгар турумтуо этэ...	
Н.Н.Лыткин.Быыттааттар дьохуннаах, үтүө аймах.....	
П.Д.Кириллин. Колхознай тутул ветерана, Советскай партийнай үлэһит, Бордон нэһилиэгин кырдыаҕас үлэһитэ Иванов Семен Федоровичтуһунан...	
Н.Н.Николаев. Ийэм-аҕам бастакы күтүөттэрин оҕолорун курдук саныыллара.....	
М.В. Мополова. Семен Федоровичтыын «Арыылаахтан» ыаллыбыт.....	
В.Г.Иванов. Киһи киэнэ кэрэмэһэ	
И.С.Иванов. Убайым Иванов Семён Федорович II туһунан.....	
В.Н.Кыппыгыров.Таайым Сэмэн.....	
А.Н.Мартынова.Таайбыт Иванов Семен Федорович туһунан.....	

Тапталлаах аҕабыт

С.С.Иванов.Аҕам – Куччугуй Сэмэн туһунан.....	
Т.С.Иванова.Аҕабыныын үлэбэ алтыһар эһим.....	
Л.С.Стручкова.Төрөппүт үтүө холобура оҕо киһи быһыытынан сайдытыгар сабыдыала.....	
И.С.Иванов.Аҕам Иванов Семен Федорович – II (Куччугуй Сэмэн) төрөөбүтэ 100 сылын көрсө.....	
А.С.Иванова.Аҕам баҕатын толорон эмп үлэһитэ буолбутум.....	
В.С.Кривошапкина. Аҕам туһунан аман өһүм.....	
Е.С.Седалищева.Аҕабыт эргин туйгуна этэ.....	
И.С.Иванова. Ийэбит, аҕабыт сурукка суруллубатах оскуолалара.....	
Набараадалар, махтал суруктар.....	
Түмүк тыл.....	

Предисловие

1912 год. Год, насыщенный событиями разного уровня и масштаба. Вот некоторые из них: 14 Января 1912 года. Гибель трансокеанского лайнера «Титаник» и 1490 его пассажиров. 18 Января 1912 года. Экспедиция Роберта СКОТТА достигает Южного полюса, который за месяц до того открыл Руал АМУНДСЕН. 9 Февраля 1912 года. Астроном Сергей Иванович БЕЛЯВСКИЙ обнаруживает астероид 849 Ара. 12 Февраля 1912 года. Китай становится республикой вслед за свержением Маньчжурской Династии. 1 Марта 1912 года. В Сент-Луисе (штат Миссури) капитаном Альбертом Берри выполнен первый в Америке прыжок с парашютом из аэроплана. Он прыгнул с высоты 460 метров, покинув аэроплан, который пилотировал Энтони Яннус над Джефферсоновскими казармами. 7 Марта 1912 года. Французский авиатор Генри Сеймет (Seimet) совершил первый беспосадочный полет из Парижа в Лондон. 16 Апреля 1912 года. Американский пилот Гарриет КВИМБИ становится первой женщиной, перелетевшей на аэроплане через Ла-Манш. 5 Мая 1912 года. В Петербурге выходит первый номер большевистской газеты «Правда». 5 Мая 1912 года. Начало V Олимпийских игр, проводимых в Стокгольме (Швеция), где впервые проводятся ставшие потом традиционными торжественные церемонии открытия и закрытия Олимпийских игр. 6 Июня 1912 года. Спустя пять дней после землетрясения на Аляске извержение вулкана Новарупта - самое крупное в XX веке. 19 Сентября 1912 года. Первые международные гражданские рейсы дирижаблей открывает полет дирижабля «Ганза» по маршруту Гамбург - Копенгаген - Мальме. 23 Сентября 1912 года. Выпускается первый американский немой фильм продюсера MackSennet «Полицейские Кейстоуна». 18 Октября 1912 года. Начинается первая Балканская война. 3 Ноября 1912 года. Во Франции поднимается в воздух первый самолет, сделанный полностью из металла.

1912 год был насыщен событиями и в нашей Якутии. 15 июля 1912 года вышел первый номер политической, общественной и литературной газеты «Якутская окраина». 25 — 31 августа 1912 года в Якутске проходил Инородческий съезд. Председателем собрания был избран В.В. Никифоров. 1 сентября 1912 года вышел первый номер общественно-политического и литературного журнала «Саха сангата» («Якутская речь»).

В 1912 году, благодаря энергичным действиям губернатора Ивана Крафта, удалось предотвратить массовую гибель людей от голода. Так, Якутия получила 362 тысяч пудов ржаной муки, 72 тысячи пудов крупчатки, т. е. в 2,2 раза больше продуктов, чем в предыдущие годы.

Якутский народ был на грани вымирания. В это тяжелое время, в 1912 году, один из зачинателей дореволюционной якутской литературы, поэт и драматург Анемподист Иванович Софронов писал о своем родном крае: «О мать моя, великая страна! Ты, словно смелый, мудрый, благородный, забытый небом богатырь народный. Поникла ты от холода и горя, к пустынному углу седого моря железным обручем пригвождена!»

В мае 1912 года в с. Качикатцы А.Е. Кулаковский пишет знаменитое «Письмо якутской интеллигенции». Кулаковский письменно оформил свои размышления о

беспросветном положении родного народа в России и мире, о тех новых идеях, которые помогли бы обустроить по новому жизнь области и проживающих в ней народов. К тому же известно, что он тогда написал поэму «Сновидение шамана», датированную им 1910 г. – плод глубоких раздумий об исторических судьбах родного народа, его месте в мировой истории. Именно эти размышления инициировали появление публицистического произведения «Якутской интеллигенции», задуманного как программа практических действий, реализация которых диктовалась охарактеризованной выше обстановкой в Якутской области того времени. В литературе оно известно как письмо А.Е.Кулаковского якутской интеллигенции. Оно является капитальным исследованием состояния якутского общества начала XX в. Г.П.Башарин утверждал, что письмо, «отражая различные стороны экономики, хозяйства и культуры, имеет большое научно-познавательное значение» и «по нему можно судить о тех вопросах, которые волновали широкую общественность, особенно передовых людей обширного Ленского края начала XX в.»

100 лет назад произошли волнения рабочих на Ленских приисках. Рабочие тогда поднялись на борьбу за улучшение своего положения, и за это власти учинили дикую расправу над безоружными людьми — расстреляли участников мирной демонстрации. Расстрел царскими сатрапами рабочих на ленских приисках отозвался по всей России громом и молнией народного гнева. Рабочий класс вновь поднялся на борьбу против царизма. Тронулся лед молчания, и поднялась волна революционного движения.

Тронулся лед и на Лене!

И в этом богатом различными событиями 1912 году увидел белый свет Иванов Семен Федорович (II) – Куччугуй Сэмэн, о жизни которого и излагается в данной книге.

О жизни и деятельности Иванова Семена Федоровича

Наш дедушка Иванов Семен Федорович - ветеран труда, тыла, один из известных в Нюрбинском улусе людей, строивших новую жизнь в начале XX века. Он родился в 1912 году в Бордонском наслеге Нюрбинского улуса. Он был внуком «Быыттаановых», которые были из рода Асхар, одними из первых саха, обосновавшихся на территории Бордонского наслега. В книге „Бордон. Ньурба улууһа“, вышедшей 2006 году в издательстве „Бичик“, г. Якутск, пишется, что Быыттаановы были известными и многоуважаемыми людьми в Бордонском наслеге (стр. 58).

Нашим прапрадедушкой был Иван Быыттаанов, от фамилии которого идет наша фамилия – Ивановы. Нашим прадедушкой был Федор Иванович. У Федора Ивановича было много детей: Григорий, Старший Семен, Старший Николай, Младший Николай, Младший Семен, Елена. Кроме самого старшего Григория все получили подобающее тому времени образование. Два Семена умели читать по-русски, могли изъясняться на русском свободно.

Наш дедушка Иванов Семен Федорович (Младший Семен) после окончания 4 класса в 1929 году в 17 лет стал секретарем наследного совета, а в 18 лет был избран его председателем. В 30-х, 40-х, 50-х годах прошлого века работал председателем 1 Бордонского наслега. В трудные годы становления Советской власти, 2-й мировой

войны, восстановления послевоенных лет дедушка работал самоотверженно и оставил о себе лучшие воспоминания среди своих земляков. Об этом пишется в книге „Бордон. Ньурба улууһа“ (стр. 58).

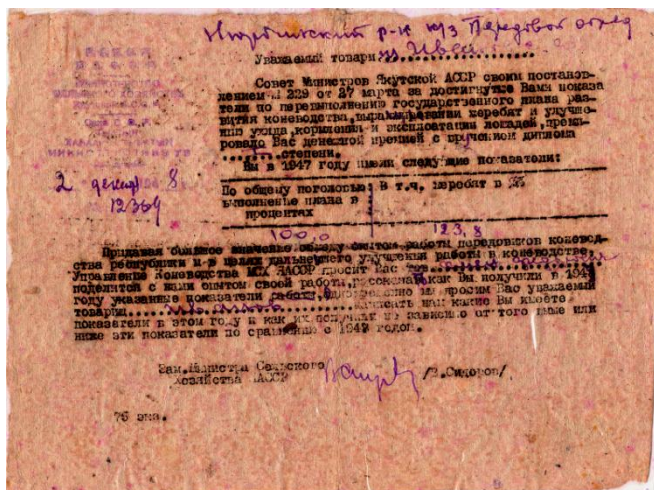
Семен Федорович Иванов был одним из первых комсомольцев Якутии. Дедушка был принят в ряды комсомольской организации в 1927 году, будучи учащейся Малыкайской начальной школы. До 1948 года с перерывами, как он сам пишет, избирался секретарем комсомольской организации. По воспоминаниям односельчан наш дедушка был активным наставником молодежи. Это доказывают его награды за активное участие в воспитании подрастающего поколения.

В 1943 году имя нашего дедушки было занесено на доску почета за хорошую организацию помощи населения Советской Армии.

В документах нашего дедушки мы нашли благодарственное письмо (BLAGADAARNAS), написанное 8 февраля 1941 года по якутски латинскими буквами. Было очень интересно и необычно читать его.

В связи с 25-летним юбилеем ЯАССР решением Исполкома Нюрбинского райсовета депутатов от 20 июня 1947 года дедушка был премирован отрезом на костюм.

11 февраля 1948 года Семен Федорович Иванов был награжден Почетной Грамотой Президиума Верховного Совета ЯАССР за достигнутые успехи в развитии сельского хозяйства.

2 декабря 1948 года был премирован денежной премией с вручением диплома 1 степени Совета Министров ЯАССР (написано на картонном листе с красным оттенком).

27 марта 1948 года нашему дедушке был вручен диплом 1 степени Министерства сельского хозяйства ЯАССР за перевыполнение государственного плана развития коневодства.

7 апреля 1949 года исполком райсовета ДТ Нюрбинского района наградил нашего дедушку денежной премией в размере ста рублей за хорошую работу в деле Восстановления и развития народного хозяйства. 16 декабря 1951 года дедушка был избран народным заседателем Народного суда Нюрбинского района.

В течении нескольких лет дедушка успешно работал торговым агентом и зам.председателя Малыкайского НАСПО, о чем свидетельствуют много грамот. Так, 13 апреля 1963 года нашему дедушке была вручена Почетная грамота Министерства торговли ЯАССР за высокие показатели в работе.

В 60-х годах прошлого века дед был премирован путевкой в Румынию, Болгарию.

Дедушка был специальным корреспондентом районной газеты „Кыһыл Сулус“.

Наш дедушка Иванов Семен Федорович стал любимым отцом 8-х детей, дедушкой 22 внуков. Его старший сын Иванов Сергей Семенович известный в республике специалист сельского хозяйства с высшим образованием, ветеран труда,

обладатель Почетного знака «Ветеран сельского хозяйства Якутии», Почетный гражданин Нюрбинского улуса. Второй сын Иванов Иосиф Семенович по специальности инженер-строитель, зам. главы Бордонского наслега в 1993-2003 годах, председатель Бордонского наследного Совета с 2003 года, награжден Почетной Грамотой Президента РС(Я), Почетной грамотой Ил Тумэн, Почетной грамотой Комитета Ил Тумэн по местному самоуправлению, обладатель знака «2000 добрых дел», Почетный гражданин Бордонского наслега.

Шесть дочерей живут и работают в Нюрбинском, Абыйском, Таттинском, Верхневилуйском улусах нашей республики: Иванова Татьяна Семеновна, ветеран труда, Отличник советской потребительской кооперации; Стручкова Людмила Семеновна, учитель начальных классов, Отличник образования РС(Я), учитель ученических признаний, ветеран труда; Иванова Александра Семеновна, ветеран труда, лучший по профессии 1987 года Нюрбинского района, Почетный ветеран фармации Якутии; Кривошапкина Валентина Семеновна, ветеран труда, учитель якутского языка и литературы высшей квалификационной категории, «Учитель 1993 года Таттинского улуса», стипендиат МДФ «Дети Саха- Азия», Отличник образования РС(Я), обладатель знака «Методист Якутии»; Седалищева Евдокия Семеновна, ветеран труда, обладатель нагрудного знака «Отличник торговли России», награждена Почетной грамотой потребкооперации России; Иванова Ирина Семеновна, учитель математики высшей квалификационной категории, Отличник образования РС(Я), обладатель знака «Методист Якутии».

После выхода на пенсию дедушка работал освобожденным внештатным страховым агентом Госстраха Ленинского района. В 1973 году дедушка скончался от тяжелой болезни.

Надежным тылом нашего дедушки и поддержкой в его успешной работе была наша бабушка, ветеран труда и тыла Такырова Александра Васильевна. По рассказам нашей матери Ивановой Ирины Семеновны дедушка с бабушкой были очень гостеприимными хозяевами. У них всегда было очень много гостей из других селений, которые еще и оставались на ночь, хотя в доме было итак много народу. Но жили по принципу „в тесноте, да не в обиде“. Дедушка очень любил песнь Сергея Зверева „Сарсын, сарсын сарсыарда...“ („Завтра, завтрашним утром...“).

До сих пор хранятся воспоминания нашего дедушки, написанные его почерком, которые мы перевели на русский язык и приложили к нашей работе.

Из воспоминаний Иванова Семена Федоровича

о разделе земли, о коллективизации, о работе сельского совета того времени
в Бордонском наслеге Нюрбинского улуса ЯАССР

Бордонский наслег Нюрбинского улуса имел площадь примерно 600 квадратных километров (длина – 120 км, ширина 2-5 км). Было более 400 хозяйств, 1100 жителей. В улусе был вторым из больших наслегов после Омолдоона. В 1930 году имелись начальная школа в 4 класса, кооперативный магазин, медпункт, где работал один фельдшер. Связь с районным центром держали письмом, которое пересылали через ямщиков.

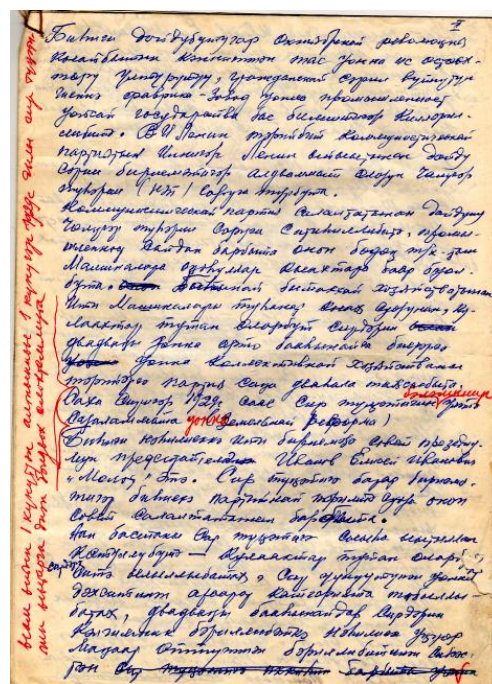
Весной 1929 года в нашей республике началась подготовительная работа по новому разделу земли. По указу партии раздел земли должен был проводиться с 1 мая по 1 октября 1929 года.

В связи с отсутствием партийной организации в нашем селе в то время раздел земли был проведен под руководством сельского Совета. Тогда председателем Президиума Совета работал Иванов Елисей Иванович (Моолот). Но первый раздел не удался. Земля была отобрана от кулаков не полностью, при разделе не была учтена плодородие земли, растительность равнин. В связи с этим Иванов Елисей Иванович был отстранен от работы. Новым председателем был избран Павлов Николай Кузьмич (сын Кус Кууһума), были избраны новые депутаты, которые и занялись переразделом земли. Среди них были Ефремов Николай Тимофеевич, Гуляев Василий Иванович-2, Кушатов Михаил и др.

Раздел земли проходил в нашем селе очень тяжело. Было много разногласий между крупными родословиями, которые стали известны по всему улусу. Многих посчитали кулаками без всяких на то оснований. Например, Тумусова Николая Алексеевича, Иванова Гаврила (Ласхар), Мочахова Ксенофонта, Прокопьева Семена Прокопьевича. Раздел земли был завершен в октябре 1929 года. К этому времени меня, 17-летнего молодого человека, назначили секретарем сельского совета.

После раздела земли началась работа по объединении мелких хозяйств. В апреле 1930 года мы учились на курсах по руководству над этой работой. Нас было всего 20 человек со всего улуса. Среди них были Габышев Н.К., Рудых А.К., Элегяев Спиридон, Остосов П.К., Поликарпов, Лобашев П.Г. и другие. Курс вели Васильева, Донской, Ушakov.

В октябре 1930 года состоялись выборы сельского Совета. Выборы проводились открытым голосованием. Сначала выбирали членов Пленума – 25-30 депутатов. Эти депутаты выбирали из своего числа 3-5 членов Президиума. На этих выборах меня избрали председателем Совета. На выборах принимали участие все, независимо от пола, достигшие 18 лет. Но к выборам не допускались бывшие кулаки, члены их

семей, бывшие князья наслегов, шаманы, шаманки. Кроме них еще с собрания удалялись те, кто мешал его проведению, т.е. сидел, разговаривал на другую тему. Эти люди не могли воспользоваться своим правом на выборы на данном собрании.

Наследный Совет вел свою работу согласно Указам партийной организации улуса и решению общего собрания избирателей наслега. Между этими собраниями проводились Пленумы Совета, заседания Президиума Совета по отдельным организационным вопросам.

В работе Совета делали помощь общественные организации:

- ККОВ – касса комитета обоюдной взаимопомощи. Членами этой организации становились все трудоспособные жители наслега. С них собирались каждый год членские взносы, которые шли на помощь к бедным семьям. ККОВ имела землю, на которой выращивалась пшеница.
- Женский комитет вел среди женщин работу по санитарным вопросам, по атеизму, по ликбезу и т.д.
- Учителя школы вели просветительскую работу среди населения.

С осени 1930 года по март 1931 года проводилась объяснительная работа по коллективизации среди населения через общие собрания в участках, через женсовет. В итоге этой работы в марте 1931 года образовалось ТСОЗ с центром в Арылахе, которое охватывало Малыкай и Асхар. К концу данного года ТСОЗ стало артелью «Передовой отряд», включающей в себе 15 хозяйств. В местностях Улгукта, Күнкүй, Мэнэ, Дьяарынг образовались супряги, включающие в себя по 2-5 семей. По итогам активной и кропотливой работы Ефремова Николая Афанасьевича, Прокопьева Семена Прокопьевича, Федорова Николая Андреевича, Афанасьева Григория, Александрова Николая Тимофеевича, Егорова Гаврила Егоровича, Трофимова Николая (Ньорос), Типянова Ивана, Иванова Семена Федоровича-1, Гуляева Василия Ивановича, Текюнюкова Егора Егоровича образовались следующие колхозы: «Серп и молот» в Күнкүй, „Чолбон“ в Дьяарынг, „Рабочий“ в Мэнэ, „Улгукта“ в Кукче, „Маай“ в Адынде. В 1935 году завершилась работа по коллективизации.

В те годы „Передовой отряд“ получил высокий урожай пшеницы. Поэтому кроме того, что положили семя на страховой фонд, колхозники сумели обеспечить себя мукой на 2-3 года вперед. Работа на поле в основном велась с помощью самодельной сохи. Плуг взяли в кредит на 2-3 года в магазине „Салбабыл“, но работать с ним никто не умел. Поэтому по распоряжению райсовета к нам из Нюрбы приехал человек по фамилии Габышев. Он был родом из Олекминска. Только после того, как он обучил пользоваться плугом, наши колхозники стали работать с его помощью.

План работы колхоза принимался в райсовете согласно плану республики. По сведениям о ходе работы колхоза по севу, сбору урожая и т.д. отчитывались каждые 5 дней. До 1937 года все эти сведения передавались через ямщиков. В 1937 году ввели телефонную связь.

Начальная школа-интернат ютилась в маленьком здании. С 1934 года мы с заведующим школой Иннокентьевым Василием Софроновичем добились в райсовете о стройке нового здания школы. В 1936 году была введена в работу половина первого корпуса школы, которая была построена в основном на голом энтузиазме местных

жителей. Руководителями в этом деле были Лазарев Павел (Мамыһыай), Саввинов Андрей Андреевич (Өччүүккэ). С этого года начала работу семилетняя школа.

До 1937 года в селе не было клуба. По инициативе колхозов было построено маленькое здание клуба. С этого года началась культурно-просветительская работа по линии клуба. Сначала клуб назывался «Аа5ар бала5ан». Первым заведующим клуба работал Иванов Николай Федорович (Улахан Ньюкулай, отец ветеринара Киэсэ).

Во время стройки здания школы в Малыкае было всего семь семей:

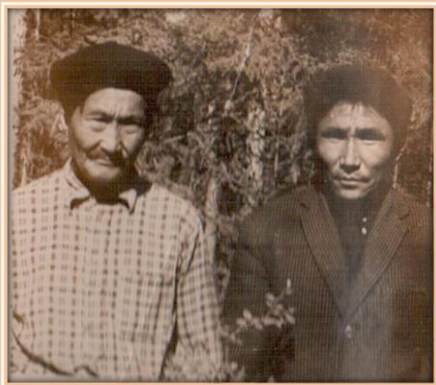
1. Седалищев Илья (Үллүүскэ)
2. Ксенофонтов Василий (Дьалаа)
3. Габышев Степан (аҕабыыт)
4. Келле-Пелле Елизавета
5. Габышев Яков
6. Габышев Иван Иванович

Написал: подпись   /Иванов Семен Федорович-2/
с. Малыкай, 1972 год

По ходу работы мы многое узнали из истории села Малыкай, в котором родилась наша мама, о нашем дедушке. Мы восхищены и гордимся жизнью и деятельностью нашего деда Иванова Семена Федоровича. Еще мы узнали, что в с. Малыкай школа работала еще в 19-м веке, т.е. с 1885 года. Видимо поэтому из этого, грубо говоря, захолустья вышло много образованных людей и даже революционеров, таких как Михаил Васильевич Мегежекский, Степан Васильевич Васильев.

Иосиф и Александра Ивановы, внуки Иванова Семена Федоровича
с.Верхневиллойск, 2007 год

ДОБОРБУТ, ЧУТАС КИЬИБИТ

Делегаты XVII съезда потребительской кооперации Якутск
от Ленского района
30 мая 1966 г. в Якутске.

Участники партийного собрания
пос. Малыккэй декабрь 1968 год.

Олус бэрээдэктээх, дьонуннаах, эппит тылыгар турумтуо этэ

Эдуард Федорович Данилов,
үлэ тыыл, государственной сулууспа ветерана,
Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ,
Горнай уонна Ньурба улуустарын, Бордон нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо,
РФ журналистарын Союзун чилиэнэ, краевед.

Ньурба Маалыкайыгар танараҕа итэҕэйээччилэр үптэригэр 1887 сыллаахха Мэгэдьэктээби Иннокентьевской церковь мастан тутуллубута. 1882 сыллаахха тутуллубут аварийнай туруктаах туспа турар колокольня дьиэтэ 1913 сыллаахха диэри баар этэ. Сулууспаны священник псаломщигынаан ыталлара. Танара дьиэтигэр нэһилиэктэр оҕолоро кэлэн үөрэнэллэригэр аналлаах интернааттаах оскуола баара. 1913 сыллаахха церковной приходской оскуола үөрэҕири оскуолатыгар кубулулулубута. Танара дьиэтигэр уонна оскуолаҕа кыракий библиотека баара.

1913 сыллаахха Мэгэдьэктээби Иннокентьевской церковь 3599 киһилээх 655 ыалы хабара, ити ыаллар Мэгэдьэк, I,II Бордон, II Дьаархан, Малдыаҕар уонна Кукаакы нэһилиэктэригэр олороллоро – кинилэр Бүлүү округун Марха улуугуар киирсэллэрэ.

Мэгэдьэктээби танара дьиэтэ 1926 сылга диэри үлэлээбитэ уонна XIX үйэ отутус сылларыгар умайбыта.

Ити бириэмэҕэ I Бордон нэһилиэгэр Асхар аҕатын уһуттан төрүттээх Быыттаанаптар киэнник тэнийэн, уһаан олорбуттара. Кинилэр Маалыкайтан хотугулуу арҕаа биэс биэрэстэ бадахтаах Арыылаах диэн алаас түбэтин тула олорбуттара.

Быыттаан Уйбаантан Сүөдэр төрөөбүт. Кэргэнэ Кэтириинэ диэн эбит. Кинилэр элбэх үтүө ыччаттардаммыттар: 5 уол оҕону, биир кыыһы төрөтөн, улаатныннартаан атахтарыгар туруорбуттар. Улахан уоллара Киргиэлэй диэн этэ, Маалыкайга кэргэнинээн «Передовой отряд» колхоз чилиэнэ, төһүү үлэһитэ буолан, элбэх оҕолонон, эһээ буолан хойутуу олохтон барбыта. Онтон утуу-субуу Улахан Сэмэн, Улахан Ньюкулай, Куччугуй Ньюкулай, Куччугуй Сэмэн диэн уолаттар, бүтэһиктэрэ Дьэлиэнэ диэн кыыс төрөөбүтэ. Миигиттэн Куччугуй Сэмэн туһунан тугу билэргин ахтыта суруй диэн көрдөстүлэр. Онон мин Семен Федорович II туһунан суруйан көрөргө быһаарынным. Иванов Семен Федорович (Куччугуй Сэмэн) 1912 сыллаахха Маалыкай Арыылааҕар төрөөбүтэ. Кини мин аҕабын Данилов Федор Петровиһы кытта саастыы кэриэтэ буолуохтара.

Ити сылларга Мэгэдьэк түбэтигэр үөрэхтээһин сангардыы саҕаланан эрэрэ. 1926 сыллаахха саас Дьокуускайдаағы педтехникуму Габышев Николай Степанович (Степан аҕабыт уола) бүтэрэн, Маалыкай оскуолатын сэбиэдиссэйинэн ананан кэлбитэ, кини кэргэнэ Таисия Васильевна учууталынан үлэлиир буолбута. Кинилэр оскуолаҕа санга кириэхтээх уонна саастаах да оҕолору агитациялаан, төрөппүттэрин кытта кэпсэтиһэн балачча элбэх оҕону үөрэтэр буолбуттара. 1927 сыл күһүнүгэр оскуола директора Николай Габышев уонна Илларион Егоров Маалыкайга бастакы комсомольской ячейканы тэрийбиттэрэ, онно бастыкынан Василий Гуляев, Павел

Данилов, Николай, Семен Ивановтар (Быыттаановтар), Николай Долбосов, Люба Иванова, Афанасий Муопполов, Прокопий Иванов (Чохоонохой уола) киирбиттэрэ.

Иванов Семен Федорович II (Куччугуй Сэмэн) үөрэбэр үчүгэй, активнай общественник этэ. Начальной оскуоланы бүтэрээт, 1929-1930 сылларга кини Бордон советын исполкомун секретаринан үлэлээбитэ, 1932 сыллаахха Ньурба оройуонун батараактарын советын председателэ, 1934-39 сылларга түүлээҕи тутар станция сэбиэдиссэйэ, 1939-42 сылларга I Бордон советын исполкомун председателэ, 1942-47 онтон 1953-1956 сылларга иккитэ төхтөрүйэн «Инники этэрээт» колхоз председателинэн үлэли сылдыбыта. 1958-1960 сылларга лесхозка үлэлээбитэ, онтон 1960-1968 сылларга Маалыкай сельпотун правлениятын соботуопкаба председателинэн ситиһиилээхтик үлэлээн пенсияба тахсыбыта.

Семен Федорович II (Куччугуй Сэмэн) уонна кини убайа Семен Федорович I (Улахан Сэмэн) Маалыкай алын сүһүөх оскуолатыгар үөрэнэн ааҕар-суруйар буолбуттара, онон санга олобу тутууга салайар үлэлэргэ кыттыһан барбыттара, Николай Габышев тэрийбит бастыкы комсомольскай ячейкатын чилиэннэринэн буолбуттара. Ол туһунан кинилэр эмиэ эгил-тэгил саастаахтара, бастакы комсомолецтартан биирдэстэрэ Иванов Прокопий Никитич (Чохоонойоп) кэлин, 1968 сыллаахха, Эдьигээн оройуонугар үлэли сылдьан, бэйэтин «Маалыкай бастакы комсомолецтара» диэн ахтытыгар маннь суруйбута:

«Николай Степанович (Габышев) тэрийбит комсомольскай тэрилтэтин чилиэннэрэ бастакы колхозтары тэрийиигэ, бөбөргөтүүгэ бэйэлэрин үлэлэринэн кыттыһан холобур буолбуттара. Олортон Семен Иванову II, Павел Даниловы, Николай Долбосовы, Василий Гуляевы аататалыахха сөп. Кинилэр сүдү үтүөлэрэ диэн үйэ саас тухары бытарыйан олохтот чааһынай бас билиилээх бааһынай хаһаайыстыбаларын ортотугар колхозтары тэрийэн, кинилэргэ чилиэнинэн киирэн, үлэлээн, санга олобу бастакы төруттээччилэринэн буолбуттара».

Бордон нэһилиэгэр сир хаттаан түнгэти 1929 сыллаахха саҕаламмыта. Ити бириэмэбэ нэһилиэккэ партийнай тэрилтэ өссө тэриллэ илигэ, ол иһин сир үллэриини үлэтин олохтоох Совет баһылаан-көбүлээн ыппыта. Сир түнгэтигин иккис биэдэмһэ 1929 сыл бүтэһигэр онгоһуллубута уонна нэһилиэк уопсай мунһабынан бигэргээбитэ. Ити бириэмэбэ 17 саастаах Семен Иванов(Куччугуй Сэмэн) I Бордон советын секретарынан аһаммыта.

Оройуонга сир түнгэтигэ сүннүүнэн бүппүтүн кэннэ бытархай хаһаайыстыбалартан хаалбыт хаһаайыстыбалары коллективнай хаһаайыстыбаларга киллэриини үлэлэрэ саҕаламмыттара. 1930 сыллаахха муус устарга бу үлэни ытытыга анаан оройуонга биир ыйдаах курс аһыллан үлэлээбитэ, онно I Бордонтон Семен Федорович Иванов II үөрэммитэ. Ол сыл алтыннытыгар нэһилиэктэр советтарын быыбарыгар I Бордонго Совет председателинэн Семен Иванов (Куччугуй Сэмэн) талыллыбыта. I Бордон нэһилиэгэ 4 аҕа ууһуттан турара:

1. Дьаарын аҕатын ууһа Айда илин өртүн уонна Маар үрэх собуруу өртүн бас билэрэ;
2. Мэнгэ аҕатын ууһа Айда арбаа өртүн уонна Маар үрэх арбаа өртүн бас билэрэ;
3. Кукча аҕатын ууһа Тордуйаны, Бэтиһи, Улгуптаны бас билэрэ;

4. Асхар ағатын ууһа Маар үрэх хоту өртүн уонна Марха унуор сытар Күнкүй сорох сириң бас билэрэ.

Бордон нэһилиэгэ 12 көс усталаах, 2 көс туоралаах сири хабара, 400-тэн тахса хаһаайыстыбалааба, 1100-тэн тахса киһилээбэ, I Бордон нэһилиэгэ улууска иккис улахан нэһилиэгинэн буолара.

Нэһилиэккэ 1930 сыл күһүнүттэн 1931 сыл кулун тутарга диэри батараактарга, дыадангыларга, орто бааһынайдарга, дыахталларга араас өрүттээх өйдөтөр-үөрэтэр үлэ барбытын түмүгэр, 1931 сыл кулун тутарга Арыылаахха «Асхар», Улахан күөлгэ «Улахан Күөл» диэн сири холбоһон туһанар товариществолар тэриллибиттэрэ, итини тэнэ 3-5 ыал холбоһон үлэлиир товариществолара Улгуптаба, Күнкүйгэ, Дьаарыңна, Мэнэбэ тэриллибиттэрэ. «Асхар» уонна «Улахан Күөл» товариществолара 1931 сыллаабы үлэлэрин түмүгүнэн тыа хаһаайыстыбатын артыаллара буолбуттара. «Асхар» товарищество артыал буоларыгар «Инники этэрээт» диэн ааты ылыммыта. Итинтэн салгыы Күнкүйгэ «Серп и молот», Улгуптаба «Улгупта», Мэнэбэ «Рабочай», Дьаарыңна «Чолбон» диэн тыа хаһаайыстыбатын артыаллара тэриллибиттэрэ.

Холбоһуктааһыны тэрийиигэ I Бордон нэһилиэгиттэн Ефремов Николай Афанасьевич (Кутугунаан), Прокопьев Семен Прокопьевич (Бөчөбүнэ уола), Федоров Николай Андреевич, Александров Николай Тимофеевич, Егоров Гаврил Егорович (Чочох), Иванов Семен Федорович I, Архипов Николай Архипович, Гуляев Василий Иванович, Иванов Прокопий Никитич (Чохооной уола), Иванов Николай Федорович онтон да атыттар, активнай үлэни ыһпыттара. Ол түмүгэр нэһилиэк бүтүннүүтэ 1935 сылтан кэлимсэ холбоһуктааһыңна кирибитэ.

Маалыкайга 1919 сыллаахха церковнай-приходской оскуола советскай начальнай оскуолаба кубулутуллубута, онтон 1934 сыллаахха бэһис кылаас арыллар, 1936 сылтан оскуола сэттэ кылаастанар.

Семен Федорович Иванов II (Куччугуй Сэмэн) нэһилиэк, колхоз салалтатыгар кэккэ сылларга үлэлээн, үгүс сыратын биэрбитэ. Нэһилиэк, оройуон социальнай-экономическай, культурнай сайдытыгар улахан өгөлөөх салайааччынан биллэр. Кини миигиттэн сааһынан сүүрбэччэ сылынан аба, онон кини мин көлүөнэм иннинээби көлүөнэ представителэ буолар. Мин кинини Маалыкай оскуолатыгар үөрэммит сылларбыттан (1941-47 сс.), онтон үрдүк үөрэби бүтэрэн, дойдубар үлэли кэлиэхпиттэн (1955 с.) чугастык билэбин. Ол былаһын тухары Семен Федорович II куруутун орто, үрдүкү салайар дуоһунастарга бэрт ситиһилээхтик, тахсылаахтык үлэлирин истэrim, билэrim. Кини дьон-сэргэ дириң ытыктабылынан туһанара. Кини этиитэ, сүбэтэ-амата мэлдьи учуоттанара.

Кини киһи быһыытынан олус бэрээдэктээх, дьоһуннаах, эппит тылыгар турумтуо буолара. Саха киһитигэр орто тэгиһ унуохтаах, тор курдук бытыктаах, мааны сэбэрэлээх киһи этэ. Дьону, оҕону, дыахтары кытта уопсай тылы булан дуоспуруннаахтык кэпсэтэрэ, көрдөөх кэпсээннэри кыратык мүчүк гына-гына кэпсириң сөбүлүүрэ.

Кини элбэх кэргэннээх дьиэ кэргэн ытыктанар аба баһылыга этэ. Үс олоххо хас да оҕолонон, улаатыннартаан, барыларын үөрэттэрэн үлэһит дьон онортообута, республика араас улуустарыгар үлэли-хамсыы сылдьаллар, олортон биирдэстэрэ - улахан уола Сергей Семенович Иванов учуонай-зоотехник идэтин баһылаан

дойдугар Маалыкайга Степан Васильев аатынан совхозка племстанция директорынан, Орто Булуу совхозка директоры солбуйааччы уонна главнай зоотехник быьытынан, Ньурбаҕа сельхозуправленияҕа, Антоновкаҕа Ньурба совхозка главнай зоотехнигынан бэрт тахсыылаахтык үлэлээн билигин пенсияҕа тахсан оҕолоругар, сиэннэригэр көмө, сүбэ-ама буола сылдьар. Семен Федорович II кыра уола Иосиф Семенович Иванов дойдутуттан ханна да халбарыйбакка, Бордон нэһилиэгин администрациятыгар үлэлии-хамсыы сылдьар.

Быыттаанаптар Сүөдэрдэрин соботох кыһа Дьэлиэнэ, үтүө өйдөөх-санаалаах, активной комсомолец, общественник этэ, Чукаар нэһилиэгин кинитигэр Кыппыгыров Николай Титовичка кэргэн тахсан, үс оҕолонон, дьоллоохтук-соргулаахтык олоруттара. Улахан уоллара Валерий Николаевич үрдүк үөрэхтээх учуутал, биир бириэмэбэ Чукаар орто оскуолатын директорынан үлэлии сылдьыбыта, иккис уол Владимир Николаевич культура дьэитин директорынан дойдугар үлэлээбитэ уонна хоту оройуонна үлэлии сылдьан эдэр сааһыгар олохтон туораабыта, кыыстара Анастасия Николаевна Дьокуускайга олорор, учуутал идэлээх, художественнай самодеятельность активной кыттыылааҕа этэ.

Уопсайынан билигин туругунан Быыттаанаптар аҕаларын уһуттан (Иванов Семен Федорович I – Улахан Сэмэн, Иванов Семен Федорович II – Куччугуй Сэмэн, Иванов Григорий Федорович уонна Иванова – Кыппыгырова Елена Федоровна) элбэх ыччат үөскээн, тэнийэн Бордон нэһилиэгэр, Ньурба улуун атын да нэһилиэктэринэн, Сахабыт сирин араас улуустарынан тарбанан үөрэнэ, үлэлии-хамсыы сылдьаллар.

Дьоннорун-төрөппүттэрин, аҕаларын-ийэлэрин, аймактарын ааттарын үрдүктүк тутан, промышленноска сыстан, Сахаларын республикатын экономикага, культурата сайдыытыгар олохторун анаан, дьоллоохтук соргулаахтык олоролор.

Ол туһунан мин Н.Н. Лыткинныын таһаарбыт «Саха сирин нэһилиэктэрэ» диэн серияҕа «Ньурба улууһа. Бордон нэһилиэгэ» диэн «Бичик» кинигэ кыһатынан 2006 сыллаахха бэчээттэпит кинигэбитигэр сиһилии суруллубута.

Тиһэбэр, Ньурба улуун I Бордон нэһилиэгин сиригэр-уотугар уутуйан олохсуйан үөскээбит Быыттаанаптар аҕаларын уһун сыдыаннара кэнни-ууһу, үүнэ-сайда турдуннар, дьоллоох-соргулаах буоллуннар диэн баҕа санаабын этэбин, сахалыы алгыбын, ураанхайды уруйдуубун.

Якутскай куорат
30.03.2012 с.

Быыттааттар дьонуннаах, үтүө аймах

Николай Николаевич Лыткин,
үлэ, тыыл, государственнай сулуоспа ветерана,
СР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ,
Ньурба улуун бочуоттаах гражданина

I Бордон нэһилиэгин Асхар аҕатын уһуттан төрүттээх Быыттаанаптар киэнник биллэр, көбүспүт курдук сайдыылаах, дьонно-сэргэбэ ытыктанар, кэрэхсэнэр үтүө дьон. Быыттаан Уйбаантан Сүөдэр диэн ааттаах киһи төрөөбүт. Бу Сүөдэр элбэх үтүө

ыччатардаах эбит. Кинитгэн утуу-субуу Киргизэлэй, Улахан Сэмэн, Улахан Ньюкулай, Куччугуй Ньюкулай, Куччугуй Сэмэн, Дьэлиэнэ төрөөбүттэр. Улахан уол Киргизэлэйтэн уратылар, оччотообу хаалыылаах кэмнэ, бары үөрэхтэммиттэр. Улахан Сэмэн, Куччугуй Сэмэн нууччалы аафар, суруйар, нуучча тылынан наадаларын толору кэпсэтэр, билиини-көрүүнү ингэринэр, үлэлэригэр туһанар кыахтаммыттар.

Ньюкулай, икки Сэмэн санга Советскай былаас олобун буларыгар бары дьобурдарын, күүстэрин биэрэн, дьон-сэргэ санга олобо тупсарын иһин дьаныһан үлэлэспит дьонунан буолаллар. Ол курдук улахан Сэмэн – Иванов Семён Федорович I бытархай хаһаайыстыбалары холботолоон колхозтары тэрийии сабаттан улэтин сафалаан, кэлин колхоз, Сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн тахсыылаахтык үлэлээбитэ. Кини Михаил Мегежекская балтын Елизавета Васильевнаны кэргэн ылан түбэ биир маанылаах ыала буолан олобуртара, сэттэ оҕону төрөтөн олох суолугар туруорбуттара. Улахан соботох кыыстара Мария Семёновна афатын туйафын хатаран төрөөбүт нэһилиэгэр олус өр кэмнэ Сэбиэт секретарынан, элбэх түбүктээх общественной үлэннэн дьарыктанан дьон сэнгээриитин, махталын ылбыта.

Ивановтар балтылар Елена Федоровна сэрии ыарахан суостаах, суодаллаах кэмигэр бэйэтин нэһилиэгэр нолуок агенынан үлэлээбит. Бу дьахтар киһиэхэ чахчы олус эппиэттээх, сыраны-сылбаны ылар улахан үлэ буоллафа. Нолуогу төлүүр кыафа суох дьонтон үбү-харчыны хомуйдафына эрэ сатанара, оннообу күн-дьыл ирдэбилэ кытаанах этэ буоллафа. Кэлин ферма сэбиэдиссэйинэн үлэлээбит. 1954 сыллаахха Чуукаар нэһилиэгин киһитигэр Николай Кыппыгыровка кэргэн тахсан Маалыкайыттан атын сиргэ барбыт. Мин Елена Федоровналаахха сылдыар, кэпсэтэр-ипсэтэр этим. Олус эйэлээх, бэйэ-бэйэлэрин өйөһөр, өйдөһөр мааны ыал бастына этилэр диэн өйдөбүл миэхэ ингэн хаалбыт. Елена Федоровналаах үс оҕону төрөтөн, иитэн-такайан, үрдүк идэлээх бэйэлэрин курдук үтүө дьон онгортон улахан олох суолугар дьобуннаахтык туруорбут үтүөлээхтэр.

Бу улахан аймахтан Куччугуй Сэмэн – Иванов Семён Федорович II быйыл төрөөбүтэ 100 сылын туолар. Кини I Бордон нэһилиэгин Сэбиэтин ситэриилээх комитетын бэрэссэдээтэлинэн тахсыылаахтык үлэлээбитэ. I Бордон оройуонна иккис улахан нэһилиэк этэ. Нэһилиэк Дьаарын, Мэнэ, Кукча, Асхар афатын ууһуттан турара, нэһилиэк 400-тэн лаппа тахса хаһаайыстыбалаафа.

Ол сафана төлөһпүөн да суофа. Оройуону кытта сибээс сатыы, атынан сылдыан олохтоноро. Үлэ-хамнас туолуутун, нолуок хомуурун энин туһунан даннайдары биэстии хоно-хоно отчуоттаан иһэллэрэ. Ол даннайдары нэһилиэк Сэбиэтэ оройуоннаафы Сэбиэккэ түмэн ытара, ону таһар аналлаах үлэһиттэр бааллара. Ол сафана ирдэбил олус күүстээбэ, этиллибит, олохтоммут кэмигэр толорботох киһи үлэтиттэн үүрүллэр, сууттанар да кыахтаафа. Быһатын эттэххэ, Семён Федорович II олус эппиэттээх, сыраны-сылбаны эһэр кэмнэ дьонго-сэргэбэ туһалаахтык үлэлээн ааспытын хайфыахха эрэ сөп. Семён Федорович куруук салайар үлэбэ сылдыбыта. Колхоз бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ.

Мин Семён Федоровичтан сүүрбэччэ сылынан балыспын, онон кэнники сыллардаафы үлэтинэн билэбин. Кини олус дьобуннаах, мэээнэ ыһыллангыны сылдыбат, лоп-бааччы тыллаах-өстөөх, көнө-көрсүө киһи этэ диэн өйдөбүллээхпин.

Кини кыра үөрэхтээх буолан баран, дойдуга ытыллар политиканы, олобу- дьаһабы дьаһайыны ырынгалаан өйдүүр үрдүк дьобурдаах этэ.

Төһө да ирдэбил кытаанабын иһин, олохтоох усулуобуйаны, дьон-сэргэ ыарахан олобун учуоттаан, төһө кыалларынан дьонно хайа эмэ өттүнэн көмөлөһө сатыыра. Кыаммат-хотуммат дьонно кэтэх оттууларыгар сир биэрэн, кэтэх сүөһүлэрин иитинэллэригэр көмөлөһөрө. Ол сабанаабы тыа киһитэ кэтэх сүөһүтэ суох буоллабына, ыал ааттыттан аһар кыахтааба.

Семён Федорович кэргэн, аба быһыытынан дьонно-сэргэбэ үчүгэй эрэ өттүнэн сурабырара, биллэрэ. Кини олобун, үлэтин салгыыр үчүгэй оҕолордоох, сиэннэрдээх. Улахан уола Сергей Семёнович республикаба биллэр тыа хаһаайыстыбатын үрдүк идэлээх специалиһа, эмиэ абатын курдук дьонуннаах үтүө киһи. Семен Федорович II иккис уола Иосиф Семенович инженер-тутааччы идэлээх, абатын суолун, үлэтин салбаан Бордон нэһилиэгин салалтатын баһылыгын собуйааччытынан тахсыылаахтык үлэлээбитэ, билигин нэһилиэк депутаттарын Мунньабын босхоломмут председателинэн үлэли сылдьар.

Якутскай куорат
2012 сыл, от ыйа

Колхознай тутул ветерана, Советскай партиянай үлэһит, Бордон нэһилиэгин кырдыаҕас үлэһитэ Иванов Семен Федорович туһунан.

Петр Дмитриевич Кириллин -1,
Бордон нэһилиэгин олохтооҕо
Советскай, хаһаайыстыбаннай үлэ ветерана,
Ньурба улуһун, Бордон нэһилиэгин бочуоттаах
гражданина

Мин Семен Федорович Иванову кыра сааспыттан билэбин. Кыра сааспар «Улахан Күөл» диэн колхоз сиригэр дьонум: аҕам Кириллин Дмитрий Кириллович, ийэм Кириллина Мария Николаевна колхоз чилиэнэ ыал буолан олохтооттара. Бу колхоз Ньурба оройуонун Бордон нэһилиэгин хаһаайыстыбаларынан аабыллан олохтооттара. Онон Маалыкайтан алын да, үөс да сиртэн болумуочунайдар тахсан араас дьаһаллары онороллоро, хампаанньалары ыталлара, мунньахтыыллара. Олор истэригэр Уччугуй Сэмэн диэн ааттаах эдэр киһи куруук тахса сылдьара, ардыгар биһиэхэ түһэрэ, хоноро. Ол улахан сонун курдук көстөр быһыылааба, олох-дьаһах, үлэ-хамнас туһунан кэпсэтии дьиэбэ-уокка, колхоз хонтуоратыгар, оскуолаба буоларын өйдүүбүн. Ити актыбыыс киһим Маалыкай олохтооҕо, Бордон Советын үлэһитэ Семен Федорович Иванов II эбит этэ.

Кини оскуолаба сылдьан учууталлары, оҕолору мунньан сэрии (аба дойдуну сэриитэ буола турар кэмэ этэ) туһунан кэпсириин истэрбит, онно хотторуу туһунан буолбакка, үксүн кыайыы-хотуу туһунан кэпсээннээх буолар этэ. Ол тоҕото биллэр

буоллаҕа: олохтоох дьоннор, оҕолор санааларын түһэрбэт буолууларыгар туһаайыллара. Сэрии бүшпүтүн кэннэ Хатыы оскуолата сабыллан Маалыкайга киирэн 7 кылааһы бүтэрбитим. Онно Семен Федорович II совекка дуу, колхозка дуу салалтаҕа үлэлиир этэ. Семен Федорович аҕатын уһунан Быыттаанаптарынан биллэрэ. Быыттаан Сүдэриттэн 6 оҕо төрөөбүт: Киргилэй, Улахан Сэмэн, Улахан Ньюкулай, Куччугуй Ньюкулай, Куччугуй Сэмэн, Дьэлиэнэ төрөөбүттэр. Тоҕо икки Сэмэн, икки Ньюкулай диэн ааттыылларай? Ити былыргы итэҕэлинэн абааһы ханнык Сэмэни дуу Ньюкулайы дуу сиирин бутуллан хаалан оҕолору кыайан сибэккэ тыыннаах хаалларар эбит диэн көрүүлээхтэриттэн бырааттылары итинник ааттыллар эбит. Итинник ааттаах кырдыаҕас көлүнэттэн холобурдаатааха: Романовтарга икки Сэмэн (Тураах, Кукаакы), Махатыровтарга икки Баһылай (Бүтээки, Куулуу), Никифоровтарга икки Ньюкулай (Дүпсүн, Тээллээн), Яковлевтарга икки Баһылай (Котокоон, Ынай), Кириллиннэргэ икки Бүөтүр (Ломпо-мин, Ньюутуй-быраатым).

Семен Федорович 1929 сыл 17 сааһыгар 4 кылааһы бүтэрэн Совет секретарынан талыллан үлэлээбитэ. Нөнүө сылыгар 1930 сыл Совет бэрэссэдээтэлинэн быыбарданар. (18 сааһыгар). I Бордон Советын территориятыгар ити сылларга 4 аҕа ууһа баһылаан олорбут: Дьаарын, Мэнгэ, Кукча, Асхар – дэнэр аҕа уустара холбоон 400-тэн тахса хаһаайыстыбалаах, 1100 тэн тахса нэһилиэнньэлээх, 12 көс усталаах, 2,5 көс туоралаах сири бас билэн олорбуттара. Бу аҕа уустара холбоһуктааһын саҕана хас да ТСОЗ (товарищество совместной обработки земли) тэрийбиттэрэ. Бу табаарыстыба – холбоһуктааһын тэрээһинигэр эдэр үлэһит Семен Федорович Иванов II активной кыттыыны ылбыта. Нэһилиэнньэ ортотугар өйдөтүүлээх үлэни (холбоһуктааһыны) күүскэ ытыспыта. Ити түмүгэр 1931 сыллаахха Асхар диэн ааттаах Маалыкай Арыылаабар кииннээн ТСОЗ тэриллибитэ. Онтон ити сыл бүтэһингэр «Инники этэрээт» диэн артыалга кубулуйбута. Улахан Күөлээби ТСОЗ эмиэ артыал буолбута.

Бордон нэһилиэгин үлэлээн итиллээччилэрэ холбоһуктааһын үтүөтүн ити табаарыстыбалартан дьиннээхтик билбиттэрэ уонна холбоһуктааһынга күргүмүнэн киирэн барбыттара. Иванов С.Ф. II үлэлиир кэмигэр кини үлэтигэр холбоһуктааһыны активнойдык көмөлөһөн ытыспыттара: Николай Афанасьевич Ефремов, Семен Прокопьевич Прокопьев, Николай Андреевич Федоров, Николай Тимофеевич Александров, Гаврил Егорович Егоров, Николай Николаевич Трофимов (Ньорос), Иван Николаевич Типянов, Семен Федорович Иванов-1, Василий Иванович Гуляев (Хоссуула), Егор Егорович Текюнюков. Ити сыралаах үлэ түмүгэр. Күнкүйгэ «Серп и молот», Дьаарынга «Чолбон», Мэнгэҕэ «Рабочай», Кукчаҕа «Кукча», Улахан Күөлгэ «Улахан Күөл», Андылаахха «Маай» колхозтар тэриллибиттэрэ. Онон нэһилиэккэ холбоһуктааһын 1935 сыллаахха түмүктэммитэ диэн суруллар. Мин аабыбынан Бордон нэһилиэгэр 10-тан тахса колхоз тэриллэн үлэлээбитэ, олор бары олох хаамытыгар сөп түбэһэн бөдөнсүйөн испиттэрэ. «Передовой Отряд», Степан Васильев аатын ылан тыа хаһаайыстыбатын биир сүрүн сайдыылаах, үрдүк көрдөрүүлээх хаһаайыстыбата буола тэриллэн оройуонга, республикаҕа, федеральной киингэ биллибитэ. Бу дьыалатыгар Семен Федорович Иванов II үлэтин дьоһун кылаата эмиэ баара мэлдьэх буолбатах.

Ити сылларга Маалыкайга 4 кылаастаах начальной оскуола, кооператив лааппыта, I фельдшерскэй медпуун бааллара. Онтон оройуону кытта сибээс суругунан

саты, аттаах наарыһынай киһинэн толоруллара. Онон салайарга олус ыараханын үрдүнэн совекка үлэлиир, колхоз тэрээһинигэр үлэлээх дьобурдаах дьоннору хомуйан оройуон киинигэр 1930 сыллаахха биир ыйдаах курска үөрэппиттэрэ. Онно Семен Федорович II эмиэ үөрэммитэ. 1930 сыл алтынны ыйга Совет быыбара буолбутугар Семен Федоровичи Совет председателинэн быыбардаабыттара. Итинтэн ыла 40-ча сыллар усталарыгар I Бордонго – Маалыкайга бэйэтин таһаарыылаах үлэтин саҕалаан, ытан уонна түмүктээн бочуоттаах сынныаланна атаарыллыбыта. 1936 сылга диэри Маалыкай оскуолата начальнай (4 кылаастаах) этэ, ону Семен Федорович Иванов II туруорсан 1936 сыллаахха эбии тутуу ыттаран сэттэ кылаастаах оскуолага кубулуоттарыта. Бу тутууга салайааччыларынан Саввинов Андрей Андреевич (Оччүүккэ), Лазарев Павел Лазаревич (Мамыһай) иилээн-саҕалаан үлэлээбиттэрэ. Оччолорго бу улахан дьонуннаах тутуунан аабыллара. Кулууп хойукка диэри суох буолан улахан мунньахтар бу оскуола улахан көрдүөрүгэр ытыллар буолаллара.

Маалыкайга 1927 сылтан саҕалаан комсомольскай ячейкалар тэриллэн барбыттара. Онно Маалыкай бастакы комсомолецтарынан Василий Гуляев, Павел Данилов, Николай Иванов, Семен Иванов II, Николай Долбосов, Люба Иванова, Афанасий Мополов уонна Прокопий Иванов (Чохоноев) буолбуттара. Онно бастакы комсомолецтар абааһыны, тагараны итэбэйиини утары, дьиэттэн хотону араары, ойууну кыырдарыны, кыһы халымнааһыны утары өйдөтүүлээх үлэни сорунан туран ыталлара. Оччотоогу комсомолецтар Анастасия Петровна Данилова, Василий Никитич Антипин, Николай Иванович Прокопьев салгыы үөрэнэн наука, үлэ үрдүк чыпчаалыгар тардыһарга дьобурдарын көрдөрбүттэрэ. А.П. Данилова, В.Н. Антипин Саха Сиригэ интеллигенциятын таһымын наука өттүнэн уһун кэмнэ үлэлээн байытыспыт үтүөлээхтэр уонна ыччаты иитиигэ Анастасия Данилова курдук саха дьахталларыттан научнай партийнай үлэбэ сыстан сиэрдээхтик туруулаһан бэйэтин билиитин көмүскээн үлэлээбит киһи ахсааныгар киирбитин билэбит.

Семен Иванов 30-с сыллардаахха үлэлии сылдьан бастакы кэргэнин «Куртабар» Наум кыһынын Настааны ылан ыал буолбуттара, икки оболоммуттара: Сергей, Татьяна хойукка дылы тахсыылаахтык үлэлээн баран бочуоттаах сынныаланна олоролор. Кинилэртэн уолун Сергей Семеновичи үөрэппит учуутал буоларбынан кини туһунан кылгастык ахтан аһарга соруннум. Сергей кыра эрдэбиттэн лоп бааччы быһаарыылаах тыллаах-өстөөх оҕо этэ. Кини 10 кылааһы Маалыкай оскуолатыгар бүтэрэн баран «Школа-производство-ВУЗ» диэн ынырыгы девиз тахсыбыт кэмигэр тылланан колхозка ыанньыксытынан тахсан үлэлээбитэ. Бу үлэтэ кини кэлин тыа хаһаайыстыбатын биллэр-көстөр специалиһа буоларыгар олук уурбута чуолкай. Үрдүк үөрэби бүтэрэн учуонай-зоотехник идэтин ылан бэрт элбэх үлэбэ үлэлээбитэ. Ол курдук сана тэриллит Маалыкайдаагы сылгыны үөрэтэр племенной станцияга, онтон Орто Бүлүү совхозка, Ньурба совхозка, Ньурба оройуонун тыа хаһаайыстыбатын управлениетыгар өр кэмнэ киһи астынар үлэтин үлэлээбитэ. Кэргэнэ Евдокия Максимовна эмиэ тыа хаһаайыстыбатын специалиһа, ветврач буолан сүрүн олохторун, доруобуйаларын Ньурба оройуонун тыатын хаһаайыстыбата сайдарыгар анаабыттара. Элбэх оболоммуттара, сиэннэммиттэрэ, хос сиэннэннилэр.

Семен Федорович бастакы кэргэнэ өлбүтүн кэннэ, өр сылларга холостуой сылдьан баран «Улахан Күөл» колхозтан Жондорова Мария иитийэх кыһынын Пелагея

Никифоровнаны кэргэн ылбыта. Үс оџоломмуттара. Пелагея Никифоровна кыра кыһын оџолонон баран өр буолбатаџа. Онон үсүһүн Такыров Василий Егорович кыһын Өлөксөөнү кэргэн ылбыта. Өлөксөөннүүн үс кыыс оџону төрөппүттэрэ уонна оџолорун барыларын атахтарыгар туруортаабыттара. Кинилэр бары үлэһиттэр. Онон Семен Федорович аатын ааттатар элбэх көлүөнэ ыччаты хаалларбыта.

Түмүкпэр Семен Федорович уһун кэмнэ салалтаџа Бордон нэһилиэгин олохтоохторун олохторо-дьаһахтара, доруобуйалара тупсарыгар энкилэ суох тахсыылаахтык үлэлээбит дьоннортон биир бастакынан буоларын билинэбин. Кини биир сүрүн үтүө майгытынан кыамматтарга, кырдыџаастарга, оџолорго куруук көмөлөһөрө, сүбэлиирэ. Олортон биир кыра холобуру аџаллахпына маннык баара. Мин 9-с кылааска Ньюурбаџа үөрэнэрбэр кыһынны каникулга дойдубар Улахан Күөлгэ биэс сыарџа табанан (үс уол икки кыыс) тахсан иһэн Уччугуй Сэмэннээххэ чайдаабыппыт, табаларбытын аһаппыппыт. Онно эппитэ: «Табаларгытын эрдэ туппуккут, сарсыардаанны аһылыктарын аһаппатаххыт, онон эрдэ, аччыктаан быстыахтара, онон Хайырга Макаровтаахха (Сыччыыйдааннаахха) хоноорун»- диэбитэ. Ону биһиги оџолор дойдубутугар «Улахан Күөлгэ» тийэ барарга быһаарыммыппыт уонна Хайыры ааһа бара турбуспут. Мин бастакыбын, онтон Трофим, Ньюкулай, Настаа, Аана этилэр. Табаларбыт аччыктаан быстаран субу-субу туораан аһы сатыыр идэлэммиттэрэ. Сорох табаларбыт мөлтөөн миигин сиппэккэ уһуннук кэтэхэр этим. Онтон тохтоон уот оттунан табаларбытын ыппыппыт. Сарсыарда Саһа Дьыл буолар түүнүгэр (31 декабрь) таһырдыа хоммуспут. Мутук тостор тымныыта этэ. Онно кулуһунһа тонг хара килиэби, эти сүгэнэн кырбаан сылытан сиэбиппит. Ол туран мин: «Мунг үлэһит буоллахпытына маннык хоммуспутун саныахпыт»- диэбитим. Ону улаатан баран саныылар этэ. Халлаан маала сүһүктүйуута табаларбытын тутан көлүнэн хоннубуспут. Онтубут «Үөттээх» ферматыгар 3 биэрэстэ тийбэккэ хоммут этибит. Фермаџа урукку билэр табаарыспыт Елизавета Пахомова баар этэ. Онно сылаас чэйи кытта лэппиэскэ сиэбиппит минньигэһин эриэхсит. Дьэбит «Үөттээхтэн» 1 көс эрэ этэ. Онно табаарыстарбын «Сэрэнэн бараарын, дабаанһа табаларгытын сиэтэн түһээрин»- диэн баран бэйэм түргэнник дьэбэр тийбитим, дьоннорум (аџам, ийэм) сарсыардаанны чэйдэрин аһы олороллор этэ. Онно ийэм аџабын күүскэ сангарбытын өйдүүбүн. «Бэйэн киирбэккэ табаларгын Хоһоһоџо биэрэн ытанһын оџолору өлөртүү сыспыккын»- диэн. Ол Хоһоһо (Тыасытов Афанасий Григорьевич) саамай күннээн-күэнэхтээн сылдыар кэмэ этэ, онон кини Ньюурбаџа хаалбыта. Биэс сыарџа табаны миэхэ 9-с кылааска үөрэнэр оџоџо туттарбыта. Ол саџана мин табаџа (миинэргэ, көлүйэргэ) үөрүйэх этим.

Итинэн Семен Федорович сүбэтин ылынан Хайырга хоммуспут буоллар туох да кутталлаах быһыы тахсыа суохтаах этэ.

Мин Семен Федоровиһы кытта үлэһит, учуутал, колхозка, совхозка, рабкоопка салайааччы быһыытынан сылдыан киниттэн элбэх сүбэтинэн-соргутунан туһаммытым. Онон киниэхэ махталым улахан.

Маалыкай сэл.
2012 сыл, олунһу 10 күнэ.

Ийэм-аѳам бастакы күтүөттэрин оѳолорун курдук саныыллара

Николай Наумович Николаев
РСФСР үтүөлээх быраана, ССРС доруобуйатын
харыстабылын туйгуна, үрдүкү категориялаах врач,
улуус уонна Бордон нэһилиэгин бочуоттаах гражданина

Энгээрдэктэн өрүһү иккитэ туораан курдары бардахха биир көстөөх, оттон өрүс тоѳойун эргийэн икки көс сири бардахха Күндэйэ диэн кэрэ айылѳалаах алааска тийэбин. Бу Энгээрдэк түбэтэ, билинни алмаастаах Накыынтан 6-7 көс бэттэх сытар сир.

Былыр Энээрдэк уола Күндэйэ диэн киһи икки улахан күөллэр икки ардыларыгар сытар киэнг хордоѳойу солоон, дьиэ-уот туттан ыал буолан олорбут. Бу хордоѳой собуруу кытыыта 8-9 биэрэстэ усталаах, үс биэрэстэ туоралаах улахан күөл биэрэгэ эбит. Бу күөлү кэлин Күндэйэ диэн ааттаабыттар. Өтөх хоту өттүгэр Бэрэ диэн улахан күөл сытар.

ХҮШ-с үйэ ортотун диэки Хатыы киһитэ тахсан, бу сүдү улахан Күндэйэ эбэтин соѳотоѳун хорон өрүскэ түһэрэр. Күөл онно отгонор ходуһа буолар. Советскай былаас буолуор диэри Күндэйэ отгонор ходуһата Хатыы сиринэн ааѳыллар этэ. Күндэйэ олохтоохторо ынах-сылгы сүөһүнү элбэхтик кыайа-хото ииттэллэрэ. Мунугаан 6-7 ыал олоро сылдыбыт.

Ийэм Кэтириинэ уонна аѳам Наныын 1909 сыллаахха Күндэйэбэ ыал буолбуттар, биэс оѳоломмуттар.

1934 сылтан саѳалаан Энээрдэккэ түүлээх тутааччынан Иванов Семен Федорович – Куччугуй Сэмэн үлэлээбитэ. Кинини Маалыкайга аһыллыбыт аты-эргин тэрилтэтэ анаан ыппыт. Ити бириэмэбэ Энээрдэккэ сана тэриллибит «Үүнүү Күүһэ» колхозка биһиги улахан убайбыт Николаев Иван Наумович – Сүүтүккэ биригэдьирирдирэ. Бу икки иэрэ-баара саастаах эдэр дьоннор табаарыстаһан Күндэйэбэ сотору-сотору кэлэллэрэ-бараллара, хоноллоро-өрүүлэрэ. Ол сылдьан Семен Федорович биһиги эдьийбит Настаайалыын таптаһар. Бэйэ-бэйэлэрэ сөбүлэһэн 1935 сыллаахха ыал буолаллар. Ийэм-аѳам күтүөттэрин Сэмэни олус сөбүлүүлэрэ, уолларын Сүүтүккэ курдук көрөллөрө.

Настаайа – Анастасия Наумовна Николаева (Иванова) ийэлээх аѳам иккис кыыс оѳолоро буолар. Ийэм кэпсииринэн Настаайа дойдуга былаас сана уларыян эрдэбинэ, ол аата 1917 сыллар диэкинэн Күндэйэбэ төрүүр. Кини кыыс эрдэбиттэн сытыы-хотуу, бэйэтин лаппа кыанар, үһүн хара баттахтаах, хатыныр собус, ортону үрдүнэн унуохтаах, наһаа хоһуун, үлэһит киэнэ бастына эбитэ үһү. Дьэ ол да иһин, төһө да Энээрдэккэ 1931 сыллаахха оскуола аһыллыбытын үрдүнэн, дьонноро кинини үөрэттэрбэтэхтэр. Улаатан дьиэбэ-уокка улахан көмө киһи буолан испитэ сэрэйиллэр.

1937 сыллаахха Семен Федорович кэргэнинэн Солоѳоон нэһилиэгэр «Таас Хороон» диэн сиргэ түүлээх тутааччынан ананан көһөн тахсаллар. «Таас Хороон» диэн сир билинни Удачнай бөһүөлэгин чугаһыгар Моркуоку үрэбин биэрэгэр сытар. Манна

Солобоон, Ээйик олохтоохторо уонна ити эргин көһө сылдьан бултуур тонустар түүлээхтэрин туттарар базалара баара.

1938 сыллаахха кыһын тохсунньу ыйга түн тайба быһыгар сытар Таас Хороон диэн сиргэ эдьийим Настаайа уол оҕону төрөтөр. Ити сыл сааһыгар сааскы халаан уутунан аалынан Күндэйэбэ киирэллэр. Күндэйэбэ сайылаан баран күһүнүгэр эдьийим аах Маалыкайга көһөн киирэллэр. Эдьийим Настаайа ити Маалыкайга кириэхтэриттэн биирдэ да Күндэйэбэ дойдутугар, дьонугар тахса сылдыбатаба. 1943 сыллаахха саас ийэм Маалыкайтан тахсан: «Эдьийгит Настаайаны аны биирдэ да көрбөккүт. Кини ыраах барда ...» диэбитин уонна хойукка диэри. «Эдьийгит Настаайа курдук үлэһит, хоһуун дьон буолаарын» - дии-дии биһигини – Уйбаан биһиккени – төбөбүтүттэн имэрийэрин, уулаах харахтарынан биһигини көрөттүүрүн өйдүүбүн. Кэлин улаатан ону маны өйдүүр буолан баран билбитим – эдьийим аах Маалыкайтан тэйиччи Арыылаах диэн сиргэ олорбуттар. Семен Федорович уруккулуунан «үрүнүлэһит». Мэлдьи салайар үлэбэ сылдыбыт. Били Таас Хороонго төрөөбүт оҕолорун Сергей диэн ааттаабыттар, наһаа халыг түүлээх таҕастаабын иһин Сэпсиинэй диэн таптаан хос аат биэрбиттэр.

Маалыкайга киирэн баран кыыс оҕо төрүүр. Кинини Таня – Татыы диэн ааттыыллар. Эдьийим Настаайа кыһын төрөөн баран ыараханлык ыалдьар, кэлин суорбан-тэллэх киһитэ буолар. Ийэм Маалыкайга киирэн уһуннук көрбүт этэ, өлбүтүн кэннэ дойдутугар Күндэйэбэ тахсыбыта.

Эдьийбит барахсан олус эдэригэр, сүүрбэ алта эрэ сааһыгар сылдьан олохтон туораабыта, кэннигэр икки кыракий оҕолорун, таптыыр кэргэнин хаалларбыта. Ити бириэмэбэ күтүөм Сэмэн балта Дьэлиэнэ баар буолан уонна кэлин бэйэтэ кэргэннэнэн оҕолор улаханлык тулаайахсыйбакка улааппытгара.

Эдьийим Настаайа сирдээби олоҕо салбанар, кини төрөппүт уола Сергей Семенович Иванов – үрдүк үөрэхтээх зоотехник, тыа хаһаайыстыбатыгар эриллэн бэрт уһуннук үлэлээбитэ, оройуонна биллэр тыа хаһаайыстыбатын тэрийээччи, салайааччы быһыытынан сыаналанар. Билигин пенсияба олорор. Кэргэнинээн Евдокия Максимовналыын үс уолу, икки кыһы төрөтөн үрдүк үөрэхтээх, туспа ыал, үлэһит дьон онортоотулар, муһуннахтарына дьэ мунунан сиэннээхтэр.

Настаайа бүтэһик оҕото – Татьяна Семеновна Иванова – үйэтин тухары аты-эргин тэрилтэтигэр үтүө суобастаахтык үлэлээн кэллэ. Кэргэннээх, биэс оҕолоох. Оҕолор бары үлэһиттэр, үгүстэрэ туспа ыаллар, бэйэлэрэ хастыы да оҕолоохтор. Татьяна кэргэнэ Анатолий Алексеевич Васильев колхоз-совхоз үлэтигэр буспут-хаппыт, араас үлэбэ көлөһүнүн тохполообут туруу үлэһит, күндү түүлээби өлгөмнүк бултаан судаарыстыбаба туттарбалаабыт сорсуннаах сонордьут, дьингээх байанайдаах булчут диэн кини этэ. Билигин иккиэн пенсияларыгар олороллор, сиэннэрин көрсөллөр.

Мин күтүөбүн Семен Федоровиы кытта Маалыкайга оскуолаба үөрэнэр кэммэр элбэхтик алтыспытым. Бэһис кылааска үөрэнэрбэр кинилэргэ олорбутум. Ийэм-аһам баалларына биһиги бары Маалыкай чугаһыгар Куорбакы диэн сиргэ сайын аайы көһөн тийэн колхозка от оттуурбут. Сүрүн отчуттарынан Уйбаан (Иван Иванович – Сүүтүккэ уола) биһикки, аһам уонна убайбыт Василий Наумович, кэлин улаатан баран эдьийим Аана кыргытгара, буолааччыбыт.

Биир сайын күтүөпүт Семен Федорович отгоспуттаах. Ити, арааһа, 1957 сыллаабы сайын быһыылааба. Уһун сайыны быһа бииргэ от охсубуппут. Ол сайын Куорбакыга от бөбө үүммүтэ. Сана күл онно кырыһырбыт этэ. Сэмэн от охсоругар тастан көрдөххө бытаан собус эрэри сылайбат, уһундук олоббот үгэстээбэ. Ыйыталастааха, сэргээтэххэ кэпсээнныт бастына буолааччы, дьээбэлээби-күлүүлээби кэпсээн миигин күллэрэрин соччо өйдөөбөппүн. Оччолорго оҕотук буолан эдьийим Настаайа туһунан инэн-тонгон ыйыппатахпын, саатар ханан көмүллэ сытарын ыйдарбатахпыттан билигин хомойобун.

Ийэм-аҕам күтүөттэрин Семен Федоровиһы чаччы убаастыылларын мин онно билбитим. Ийэм миигин сэрэтэр буолара: «күтүөбүн хомотоойобун, сылайдабына көмөлөһөр буолаар» - диэн. Биир күһүн күтүөм ийэбэр: «биһиэхэ кэлэн олоббоккут дуо?» - диэбит этэ. Ити кэмнэ эдьийбит Аана туберкулезка учуоттана сылдыбыттаах. Аана оҕолорун көрдөрөөрү дьонун ыппатах этэ. Дьэ ити курдук мин ийэм-аҕам бастакы күтүөттэрин – улахан кыыстара Настаайа кэргэнин, улахан уоллара Сүүтүккэ аллар атаһын, табаарыһын Семен Федоровиһы – Куччугуй Сэмэни – үйэлэрин тухары убаасты, эдэр саастарыгар олохтон туораабыт оҕолоругар Настаайаба, Сүүтүккэбэ ханылыгы көрө сылдыбыттара, оҕолорун курдук саныыллара.

Маалыкай сэл.
2012 сыл, кулун тутар.

Семен Федоровичтыһын «Арыылаахтан» ыаллыбыт

Мария Васильевна Мопполова, үлэ ветерана, Дьокуускай куораттаабы «Оһуохай» түмсүү чилиэнэ, Бордон нэһилиэгин сэбиэтин 1959с. депутата, 60-с сыллардаабы «Инники этэрээт» колхоз правлениетын чилиэнэ

Аҕам Мопполов Василий Семенович Иванов Семен Федоровиһы кытта Маалыкайтан чугас «Арыылаах» диэн учаастакка ыкса ыаллы олоббуттара. Онон мин Семен Федоровиһы олох кырабыттан билэбин. Кинилэр бииргэ төрөөбүт алталар этэ: биэс уол уонна кыралара кыыс. Онтон Арыылаахтан бары бииргэ Маалыкайга көһөн киирбиппит, эмиэ ыаллы олобуппут, бары иллээх-эйэлээх баҕайы этибит. Икки көлүөнэнэн оҕолор: бастаан биһиги, онтон биһиги оҕолорбут бииргэ онньоон-көрүлээн уллааппыппыт. Ол курдук аҕаларбыт, ийэлэрбит эмиэ иллээх-эйэлээх этилэр, булт, идэһэ этиттэн хардарыта ылсан-бэрсэн олобуппут.

Семен Федорович киһи быһыытынан көнө, дьонно-сэргэбэ убаастанар үтүө майгылаах киһи этэ. Түөрт эрэ кылаас үөрэхтээх эрэри үрдүк үөрэхтээх киһи курдук барыны-бары билэрэ, сатыыра, ырытара. Кини Маалыкайга совет председателинэн үлэлээбитэ. Онтон кэнники рабкоопка председателинэнөр сылларга үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Киһиэхэ барытыгар - оҕотуттан кырдыаһаһыгар тийэ, күүс-көмө, өйөбүл буолар этэ.

Билигин оболоро бары үөрэхтэнэн ажаларын аатын түһэн биэрбэккэ ыал бастына, үлэһит үтүөтэ буолан олороллор.«Туйабын хатарбыт» оболордоох. Ол курдук кыра уола Иосиф Семенович абатын курдук нэһилиэк депутаттарын советын председателинэн таһаарыылаахтык үлэлии сылдыар. Кыһа Евдокия Семеновна Маалыкай маһаһынын сэбиэдиссэйинэн үтүө суобастаахтык үлэлиир, абатын Семен Федорович аатын ааттатар үчүгэй салайааччы.

Мин бииргэ төрөөбүттэрим да, оболорум да Семен Федорович сүбэтин-аматын истибит, ылыммыт дьон. Бу курдук бары бииргэ улаатан, үөрэхтэнэн, оболонон-урууланан Сахабыт сирин араас улуустарынан тэнийэн олордорбут да төрөөбүт сирбитин Маалыкайы, кини үтүө дьонун-сэргэтин ахта-саныы сылдыабыт, кинилэринэн киэн туттабыт. Олортон биирдэстэринэн Семен Федорович Иванов-Куччугуй Сэмэн буолар.

Жатай сэл., 2012 сыл, от ыйа

Кини киэнэ кэрэмэхэ

Виктор Григорьевич Иванов,
Россия үөрэбириитин бочуоттаах үлэһитэ,
педагогическай үлэ бэтэрээнэ.

Мин эһэм Быыттаан
Сүөдэрэ Маалыкайтан
биэс биэрэстэлээх
Арыылаах диэн сиргэ ыал
буолан, обо төрөтөн,
сылгы, сүөһү ииттэн
олорбуттара.

Оболоруттан улаханнара Киргиэлэй, онтон Ньюкулай, Улахан Сэмэн, Уччугуй Сэмэн уонна соботох кыыстара Дьэлиэнэ төрөөбүттэр. Мин аһам Киргиэлэйтэн уратылараччотооһу кэмнэн бары үөрэхтэммиттэрэ.

Быйыл убайым Уччугуй Сэмэн төрөөбүтэ 100 сылын туолар, онон кини туһунан тугу билэрбин суруйа түһүүм.

Убайым Сэмэн Маалыкай бастакы комсомолецтарыттан биирдэстэрэ этэ. Онон нэһилиэк общественной олоһор эдэр сааһыттан активнайдык кыттан барбыта. Кини оччотооһу кэмнэ Бордон Советын секретарынан, председателинэн үлэлээн сылдыбыта, кэлин наһоһа председателинэн, бухгалтерынан үлэлээн бочуоттаах сынналанна тахсыбыта. Үлэһит быһыытынан сүрдээх ирдэбиллээбэ, чиэһинэйэ, салайар талааннаһа дииллэрин дьонтон истэбин.

Дьэ кэргэнигэр истин аһа, эйэбэс сүбэһит, дьэ ис-тас үлэтигэр аһара сыстаһас, сатабыллаах аһа баһылык этэ.

Мин кыра сылдьан элбэхтик убайым аахха хонорум. Оболоро Людалыын, Иосифтыын бииргэ улааппыпыт, Людалыын бииргэ үөрэммиппит. Онон убайым дыиэтигэр-уотугар үтүө майгылаах этэ диэн билэбин, оболорун мөнөн-этэн иитэрин истибэтэбим. Хата иллэнг кэмигэр дуобаттыыллара, убайым «Хотугу Сулус» сурунаалга үчүгэй кэпсээннэри аахпытын кэпсиирин өйдүүбүн, ону аабалларыгар сүбэлиирэ.

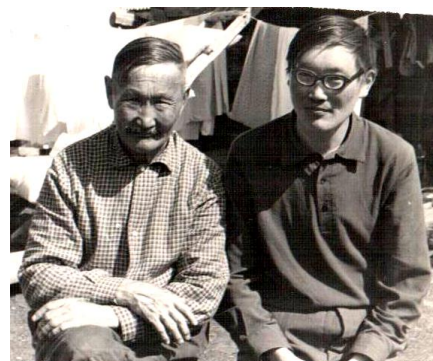
Дьиэ ис-тас үлэлэригэр оболорун батыһыннара сылдьан үлэбэ үөрэтэрэ.

Кыра сылдьан биирдэ саас оттор мас бэлэмигэр саһаанна сылдыспытым. Онон убайым илии эрбиитин сытыылаан биэрдэбинэ биһиги эрбиирбит. Кини хайытара, күнүскү аһылыгы бэлэмниирэ. Сүрдээх көхтөөхтүк үлэлээн астынан кэлбиппин өйдүүбүн.

Биир сайын убайым аабы кытта кыттыһан бииргэ оттообуспут. Аһам, убайым төрөөбүт алаастарын өтөбүн кыттыһан күрүөлээбиттэрэ. Ол дыыл өтөх аһара үүммүт этэ. Икки ыалынан элбэх буолан аһара иллээхтик оттообуспут. Оппутун кээһэн, күрүөтүн тутан үлэбитин түмүктээн кэлэн истэхпитинэ санаспыт Өлөксөөн ыныртаан киллэрэн чэйдэтэлээн ыытта. Санаспыт ас бөбөнү астаабыт этэ. Онон от сезонун түмүктээн үөрэ-көтө аһаан тарбасыппыт.

Биир сайын убайбыт Сэмэн өрүс унуор хайаба отоннуу барыабын диэн илдьэтти барбыта. Ол дыыл хайа бөдөн отонун элбэби даа үргээн кэлбиппит.

Убайым Сэмэн бэйэтин идэтигэр быраата Федоры үөрэппитэ. Федор НАСПО-ба бухгалтердаан баран кэлин Новосибирскайдаабы торговый институту бүтэрбитэ эрээри эдэр сааһыгар ыарахан ыарыыттан өрүтүбэтэбэ. “Олох үчүгэй үлэһит, салайааччы буолуох киһи эрдэ олохтон барда” диэн убайым Сэмэн хомолототун наар этээччи.

Убайбыт Сэмэн үлэлээн ааспыт үлэтин ыччаттара салбаан иһэллэр.

Ол курдук мин бииргэ төрөөбүт эдьийим Шура маһаһынна өр кэмнэ продавецтаабыта. Убайым Сэмэн улахан кыһа Татьяна эмиэ торговляба өр кэмнэ үлэлээбитэ. Билигин орто кыһа Дуня маһаһынна сэбиэдиссэйдиир.

Убайым Сэмэн олорон ааспыт олобо уустуктардааба. Ол курдук икки бастакы кэргэнэ эрдэ өлөһнөр биэс оболоох огдообо хаалбыта. Санаспыт Өлөксөөн, төһө да дьонноро холбообот буола сатаабыттарын иһин, хорсун санааны ылынан элбэх кыра оболоох убайбытыгар кэргэн тахсан аһара дьоллоохтук олорон ааспыттара.

Саһаһым убайым Сэмэни олус убаастыыра, киниэхэ кэргэн тахсан үс кыыстаммытыттан үөрэрэ, «сөтөл буолан өлөөрү сылдьар элбэх оболоох киһиэхэ кэргэн тахсар диэн дьон сүөргүлээбиттэрэ да буоллар киниэхэ кэргэн тахсыбатабым буолларбу үс кыһы ким биэриэй» диирэ, атын оболоругар даһаны ийэли

истинсыһыаннааҕа. Барыларыгар биир тэнник сыһыаннаһан иитэлээн үөрэхтэтэлээбитэ, ыал буолалларын тэрийтэлээбитэ.

Төһө да убайым олохтон туораатар санаспыт хаһаайыстыбатын толору тутан олорбута. Сатыы сылдьан от оттуура, сүөһүтүн бэйэтэ көрөрө, дэлэҕэ да өлөр күнүгэр кытта хотонугар сылдыһа дуо?! Оҕолоро сайын аайы кэлэн отун оттоһон бараллара. Онон санаспыт сүрдээх үлэһит, чэбэр, түргэн туттуулаах, асчыт, аламаҕай, аһара хаһаайыстыбаннай киһи этэ.

Убайым Сэмэн оҕолоро Сергей Семенович, Иосиф Семенович аҕаларын батан салайар үлэҕэ уһуннук үлэлээн дьон-сэргэ улаханлык убаастыыр дьоно буоллулар.

Убайбыт олорон ааспыт олобун билигин кини оҕолоро, сиэннэрэ салгыылар. Республика элбэх улуустарынан тарҕанан араас үлэһит буолан айымныһылаахтык үлэлии-хамсыы сылдьаллар.

Убайбыт Сэмэни хаһан да умнубаппыт, кэнэҕэски көлүөнэҕэ кини үтүө олобун холобур тутан ыччаттарбытыгар өрүү кэпсиэ сылдыһахпыт.

Маалыкай сэл, 2012 сыл

Убайым Иванов Семён Федорович II туһунан

Илья Семенович Иванов,
юстиция подполковника, милиция ветерана

Иванов Семен Федорович-Куччугуй Сэмэн, мин аҕам - Улахан Сэмэн бииргэ төрөөбүт быраата. Оччолорго олох ыарахан кэмигэр оҕо эрдэ өлүүтэ буолан эһэбит, эбэбит оннук биир ааты биэрбиттэр үһү. Ол туһунан ийэм – Елизавета Васильевна (Лиисэ эмээхсин) «оҕону сиир абааһы буккуллан сиэбэтин диэн былыргы дьоннор ити биир ааты биэрэллэр» диир этэ.

Куччугуй Сэмэн, 1912 сыллаахха төрөөбүтэ, аҕам Улахан Сэмэн киниттэн хас сылынан аҕатын билбэккэ хаалбыппын, ийэм эмээхсин билэр этэ.

Убайым Сэмэн-II, мин өйдүүрбүнэн, Маалыкай сельпотугар уһун кэмнэ бухгалтерынан үлэлээбитэ. Наһаа сымнаҕас майгылааҕа. Элбэх оҕону - Сергейи, Татыыны, Любаны, Уоһугу, Шураны, Валяны, Дуняны, Ираны улаатыннараран үчүгэй киһи буолалларыгар олук уурбута. Бу оҕолор бары үөрэхтэнэн элбэх оҕолоох ыаллар. Убайым Куччугуй Сэмэн үчүгэй үлэтин иһин, оччотооһу ыарахан кэмнэ Болгарияҕа, Румынияҕа баран күүлэйдээн кэлбитэ. Болгария баай баҕайы дойду, Румыния арыый дьаданы дойду эбит диэн кэпсиирин оҕо сылдьан өйдүүбүн. Оччолорго мээһэ киһи кыраныһса таһыгар тахсыбат кэмэ этэ. Убайым Сэмэн сэмэйэ бэрт буолан элбэҕи кэпсээбэт этэ...

Миигин чугас күөллэргэ собоҕо илимнииригэр кытта илдэ сылдыһара. Колхуоска үлэһит аҕыйах буолан ыраах үрэхтэргэ атынан от быалыы барсара.

Кини иккис кэргэнэ Балааса эрдэ ыараханлык ыалдьан өлөөхтөөбүтэ. Убайым Сэмэн Балаасаттан оҕолоро Люба, Уоһук, Шура кыра эрдэхтэринэ үсүһүн кэргэннэммитэ. Өлөксөөндүрэни кытары эмиэ эбии үс кыыстанан, наһаа иллээх, дьоллоох олобу олорбута. Кини дьахтарга, оҕолорго наһаа сымнаҕас этэ, мөбө-этэ сылдыһарын хаһан да истибэтэбим. Биһиэхэ, убайын оҕолоругар, сүрэҕэ сылааһын,

чугаһын бары билэрбит. Уулусса унуор ыкса олорор буолан мэлдьи киирэ-тахса сылдьарбыт.

Убайым барахсан хас сыллаахха, хас сааһыгар өлбүтүн өйдөөбөт эбиппин. Ол да буоллар өйдүүбүн, кини оҕолорун туһугар, үлэни өрө тутан, ыраастык олорбута. Эргиэннэ чугас да сырыттар байа-тайа сатаабатаҕа.

Мин санаабар убайым Сэмэн барахсан өссө да олорболуох, айыах-тутуох киһи ыалдьан эрдэ олохтон туораабыта. Убайа улахан Сэмэнниин кылгас олобу олорбуттара хомолтолоох. Ол да буоллар убайым СэмэнII оҕолоро бары үөрэхтэнэн, ыал буолан аҕаларын, ийэлэрин олорбут олохторун салгыыллар, сайыннараллар, удьуордарын утума быстыбат!

Нам сэл., 2012 с.

Таайым Сэмэн

Валерий Николаевич Кыппыгыров,
учуутал, Саха республикатынүөрэбириитин туйгуна,
Саха сириин учууталларын XII сийиэнин делегата.

Мин таайым Иванов Семен Федоровиһы - Куччугуй Сэмэни санаатахпына дьоллоох оҕо сааспын саныыбын. Биһиги төрүттэрбит үлэһит, кыахтаах дьон буолан сэниэлээхтик олорбуттар. Биһиги көлүөнэ оҕолор онтон тиксибиппит. Киһини билэр, өйдүүр эрдэхпиттэн оонньуур арааһа баара. Олор билигин да бааллар, оҕолорбор, сиэннэрбэр көрдөрөбүн. Ийэбитигэр араас иһит – хомуос, иистэнэр тэрил, немецкэй атабынан иистэнэр «Зингер» массыынаҕа тийэ баара. Таайым кыра эрдэхпинэ сылга биирдэ – иккитэ кэлэн барааччы. Биирдэ собуоттуур грузовик оонньуур аҕалбыта. Бары да сөхпүпүт. Хойукка дылы сылдыбыта, кэлин ийэбит ыал оҕолоругар биэрбитэ.

Арыый улаатан таайым кэлэр сурабын истэн күөлүм унуорун кэтиирим. Ойбон суолунан салгыы күөл ортотунан унуор от – мас тиэйэр, Маалыкай диэки барар кыһынны сыарҕа суола баара. Таайым кэллэбинэ дьиэҕэ улахан үөрүү буолара. Улахан дьон налыччы чэйдии – чэйдии уһун киэһэни быһа сэхэргэһэллэрэ. Оҕолор үөрүү – көтүү бөҕө буоларбыт. Ордук быраатым Болуодья күннүүрэ. Балтыбыт Настя ол үөрүүтүн хаалсыбата. Таайым төннөрүгэр күөлү туораан сүтүөр дылы көрөн хааларым. Билигин да күөл унуортан кими эрэ кэтэһэр курдук көрөбүн, таайбын саныыбын. Мин кыра кылаастан эдьийбин Дуняны, биир таайбын Иванов Владимир Семеновиһы – ол саҕана манна кулууп сэбиэдиссэйэ, үтүктэн уруһуйдуу үөрэммитим. Таайым Сэмэн мин уруһуйдарбын аһара сөбөрө, хайгыра. Улаппытым кэннэ В.И. Ленин, И.В. Сталин портреттарын онотторбута.

Урут Маалыкай оһуохайдыттарынан, ыһыабынан оройуонна биллэрэ. Ол ыһыахтарга араас сиртэн дьон бөбө мустара. Чуукаартан «Снегирь» трамвайынан, баржалаах катерынан, сиринэн дьон бөбө барара. Мин улаатыахпар дылы Маалыкай ыһыаҕар хаста да сылдыбытым. Биір ыһыахха киэһэ сынньана таарыйа тиэргэнгэ бильярдаабыппыт. Уһук биһикки уонна аҕаларбыт иккиэн. Күлэ – үөрэ уһун эрийсиилээх оонһуу буолта. Ону аһара учугэйдик саныыбын.

Оскуоланы бүтэрэн үөрэххэ киірэн сайын оттоһон Маалыкайга кыайан барбатабым. Үөрөхпин бүтэриэм иннинэ биірде Уһук, Виктор, Ян буолан күһүн кустуу таарыйа өбүгэлэрбит өтөхтөрүгэр Арыылаахха бара сылдыбыппыт, хаартыскаҕа түспүшүт. Өбүгэлэрбит үтүөкэн да сиргэ олорон – үөскээн ааспыттар эбит.

Таайым Семен Федорович элбэх оҕолоох дьоллоох олобу олобута. Улахан таайым Сергей кэллэбинэ – бардабына сылдыааччы. Кыра эрдэһпинэ бэлэхтээбит откыткалара билигин да бааллар. Уһуктан аҕыйах сыл аҕа буолан тэнгэ сылдыааччыбыт. Кыра эрдэһиттэн кутугунас, үлэһит. Чуукаарга бастакынан икки этээстээх дьиэни туттарбар кини прорабтаабыта, салайбыта. Онон махталым мунура суох. Кыргызтар бары мин харахпар улааппыттара. Таайым Сэмэн атыыга – эргиэнгэ үлэлээн суоччут идэтин оҕолоругар бэрсэн бары математикаҕа, үөрэххэ улахан дьобурдаахтар. Сиэннэрэ ону салбаан кини аатын ааттата сылдыаллар.

Чуукаар сэл., 2012 с.

Таайыт Иванов Семен Федорович туһунан

Анастасия Николаевна Мартынова,
Дьокуускайдаағы оскуола-интернат
географияҕа учуутала, үлэ ветерана

Мин төрөөбүт, улааппыт сирим Чуукаар. Ийэбит Иванова Елена Федоровна Маалыкайтан төрүттээх. Аҕабыт Кыппыгыров Николай Титович дойдута Чуукаар эрэри аймахтара Маалыкайга олоролор. Онон биһиги оҕо сааспыт ийэбит төрөөбүт сирин кытта ыкса сибээстээх.

Ийэм элбэх оҕолоох Быыттааттар кыралара, соботох кыыстара эбит. Мин таайдарбыттан Киргиэлэйи, Куччугуй Сэмэни (Иванов Семен Федоровичи) өйдүүбүн.

Мин биэс саастаахпыттан Маалыкайга айаннаабыппын. Аҕам атыһыт буолан үксүгэр таһаҕас тиэйэр массыынаҕа олорсон тийэр этим. Онон кыра эрдэһиттэн таайдарым Куччугуй Сэмэн уонна Киргиэлэй диэн үтүө дьон баалларын билэн улааппытым. Мин хайаларыгар да сылдьан, ыалдыттаан кэлэrim. Ийэм кинилэргэ соботох балтылара этэ, баҕар онон буолуо, миэхэ наһаа истинник сыһыаннаһаллара.

Таайым Сэмэн үлэтинэн Чуукаар маҕаһыныгар, аныгылыы эттэххэ, командировкаҕа кэлээччи. Аҕабыныын киэһэ хойукка дылы үлэлээччилэр, өрөбүл күн дьиэбэ кытта суот үлэтэ буолааччы. Биһиги оҕолор соробор оонньоон үһөнөн-алларанан сүүрүү - көтүү бөҕө буоларбыт. Ол айдаан быһыгар таайбыт Сэмэн үлэлээри биһигини чуумпурда, уоскута сатаан баран муннукка туруоран ылааччы. Ол гынан баран улаханлык мөбөөччүтэ суох. Миигин кыралара диэн буолуо, сыллыыр идэлээх этэ. Аҕабынаан наһаа тапсан кэпсэтээччилэр, үлэлээччилэр. Аҕабыт бэйэтэ да эйэбэс, холку майгылаах, өйдөөх, испэт-аһаабат, ис культуралаах киһи этэ. Онон таайым Сэмэн, балта Дьэлиэнэ үчүгэй киһиэхэ кэргэн тахсыбытыттан, үөрэр, астынар быһыылааҕа.

Мин Маалыкайга бастаан ийэбинээн барбыт үһүбүн, бастакы ыраах айаным буолан быһыылаах син өйдүүбүн. Чуукаартан Маалыкайга трамвайынан (“Снегирь” теплоходунан) барбышпыт. Өр айан курдук өйдүүбүн. Өссө айаммыт ортотугар ким эрэ “Өрүһү тайах туораан эрэр” диэбитин көрөөрү дьон бары трамвай биир өттүгэр көһөн, трамвай иннэс гынан, капитан айдаан бөҕө түһэрэн үүртэлээбитэ.

Итинник интэриэһинэй түгэннээх айаннаан Маалыкайга тийбиппит. Ийэм үс убайа элбэх оҕолоохтор этэ. Онон аймахтарбын кытта билсэрим миэхэ сонун быһыылааҕа.

Таайым Сэмэн сельпоҕа сыһыаннаах үлэлээбэ, оҕо буолан

ону чуолкайдьы сатаабат этибит. Наар үлэтигэр сылдыра (мин сайын аайы кэриэтэ кинилэргэ тийэрим). Кэргэнинээн Өлөксөөннүүн, абыс оҕолорунуун иллээх баҕайытык олоруттара. Таайым үлэтиттэн ордон дьиэбэ да көстүбэт буолара. Сымнаҕас, эйэбэс, үөрүннээн майгылааҕа. Ол да буоллар үлэ, үөрэх чааһыгар ирдэбиллээхтик сыһыаннаһара. Оҕолорун, тыа дьонун сиэринэн, үлэбэ-үөрэххэ сыһыаран улаатыннартаабыттара. Тастарыгар ыаллыы абаҕабыт Улахан Сэмэн (кени эрдэ өлбүт) дьиэ кэргэнэ олорутта. Ыкса ыаллаһан, оҕолор бииргэ иллээхтик оонньоон улааппыттара. Мин араа-бараа саастаах Людалыын, Иосифтыын, Шуралыын, Валялыын, Дунялыын, Иралыын уонна Улахан Сэмэн кыра оҕолорунаан Ильялыын, Янныын ооньуурбут. Дэриэбинэ кытытыгар порт таһыгар дьиэлээхтэрэ. Онон дьиэ таһа барыта хонуу, сүүрүргэ-көтөргө аһара үчүгэйэ. Таайым аах оҕолорго наһаа үчүгэй сыһыаннаахтара. Онон да буолуо, ыалларын оҕолоро кинилэргэ куруук киирэ тураллара.

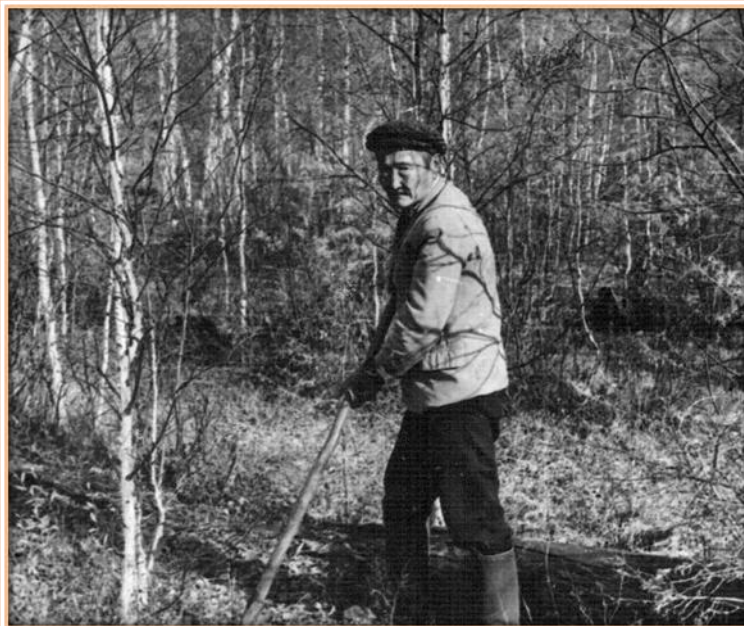
Таайым санаспынаан куруук ыалдыттаах-хоноһолоох буолаллара. Киирбит ыалдыты итии аһылыктаах үөрэ-көтө көрсөллөрө. Санаспыт онгорбут минньигэс бирээнньигин сүөгэйдээн сиирбин өйдүүбүн.

Оҕолор үөрэххэ-үлэбэ эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһаллара. Онно таайым Сэмэн бэйэтин дыаныардаах үлэтинэн улахан оруолу оонньообут буолуохтаах. Арааһа, кини математикаба дьобурдаах эбит диэн билигин саныыбын. Оҕолоро бары математикаба үчүгэйдэр. Иосиф математика олимпиадатыгар оройуонуга призердаабыт диэн Чуукаарга хаста да сонун тийбитэ. Ира Үөһээ-Бүлүүтэби физико-математической оскуоланы бүтэрбитэ, билигин математика учуутала буолан үөрэммит оскуолатыгар үлэлии сылдьар. Сиэннэр эмиэ үксүлэрэ математиканы кытта сибээстээх үөрэхтээхтэр, үлэлээхтэр.

Таайым Сэмэн бэйэтигэр тэннээх үлэһит кэргэнинээн Өлөксөөннүүн абыс оҕолоро бары үөрэхтээх, үчүгэй үлэһит дьон буолалларыгар тирэх буолтара. Кинилэр ааттарын сиэннэрэ, хос сиэннэрэ үтүөтүк ааттатыахтара диэн эрэнэбин.

Дьокуускай куорат,
2012 сыл

ТАПТАЛЛААХ АСАБЫТ

Абам – Куччугуй Сэмэн туһунан

Сергей Семенович Иванов

Былыргы дьаам суола хабар Марха өрүс орто сүүрүгэр олорор аба уустарын түмэр Бордон буолаһа (нэһилиэгэ) диэн 1771 сыллаахтан сурукка баар буолбута диэн чинчийээччилэр суруйаллар. Кэнники сылларга саха сиригэр ыраахтаабылаах Россия

былааһын бэрэстэбиитэллэрэ элбээн истэхтэрин аайы дьаһаах (ясак) хомуурун түргэтэтээри урукку улахан буоластары бытарытан чугасты олорор аба уустарын түмэр сана нэһилиэктэри тэрийтэлээн барбыттарын чинчийээччилэр материалларыттан аабабыт.

Советскай былаас сабаланаар бастакы сылларыгар Ньурба улуугуар 3 Бордон баарыттан билинги Маалыкай тула түөлбэлээн олорор 4 аба ууһун түмэр нэһилиэк I Бордон нэһилиэгэ дэнэрэ. Кэнники Кукаакы нэһилиэгин холбооннор билигин Бордон нэһилиэгэ диэн ааттанар.

Ити 4 аба ууһуттан биирдэстэрэ- Асхар абатын ууһуттан төрүтгээх, советскай былаас сылларыгар 17 саастаабыттан совет секретарынан үлэтин сабалыабыттан өлөр ыарыыга ыалдьар дылы үчүгэй олох туһа диэн, ыччат дьонум, оҕолорум үөрэхтээх дьон буолан биһиги кыайбатахпытын кыайан, ситэрбэтэхпитин ситэрэн үчүгэй олоххо тийэн дьоллоохтук олордуннар диэн ааспыт олох эриирдэриттэн- мускуурдарыттан санаатын түһэрбэккэ, дьонго үөрэ- көтө сылдыар майгытын ыһыктыбакка сылдьан олохтон туораабыт абам, күндүтүк саныыр, ытыктыыр киһим- Иванов Семен Федорович II(Куччугуй Сэмэн) туһунан кылгас ахты суруйан көлүөнэ ыччат билиитигэр тиэрдэбин ытык иэспинэн аабабын.

Абам, Иванов Семен Федорович II Асхар абатын ууһа түөлбэлээн олорор сирдэрин киинэ буолбут «Арыылаах» эбэ үрдүк кырдалыгар олорор Быыттаан Сүөдэрин дьиэ кэргэттэригэр алта оҕоттон бэһис оҕонон 1912 сыллаахха бэс ыйыгар төрөөбүтэ. Төрөппүттэрэ дьадыаны буоланнар, холбоһуктааһын буолуор дылы, убайдара ыалларга үлэлээн, ажалара араас туттар сэптэри онорон мэнэйдэһэн иитиллэн олорбуттара. Эһэбэр, Сүөдэр оҕонньорго, 77 сааһыгар тийэн өлүөр дылы, биир дойдулаахтара оуска, акка көлүллэр сыарба арааһын, от үлэтигэр туттуллар тэриллэри, саах күрдьэр күрдьэби, хамса арааһын үлэхэн оноттороллоро. Сыарба сыһаабын иэбиини, онорууну баһылаабыт идэтэ быһыылааба. Ыраахтан, чугастан бэдэрээккэ сылдыааччылар ат сыарбатын үлэхэн оноттороллорун өйдүүбүн. Хайа уонна табаах тардар хамсаны араас көрүнгүнэн, размердаан онороро былдыаһык буолара.

Ажам 17 саастааар 1929 сыллаахха Маалыкай 4 кылаастаах начальнай оскуолатын үөрэнэн бүтэрбитэ. Оскуолаа үөрэнэ сылдьан 1927 сыллаахха комсомолга киирбитэ. Начальнай оскуоланы бүтэрбитэ. 1929 сылын күһүнүгэр совет секретарынан ананан үлэтин саалаабыта. Бу кэмгэ сир түнэтигин ытыгы самай эппиэттээх, айдааннаах кэмэ этэ. Миэстэтигэр олохтоох совет салалтатын уонна анал комиссия күһүнэн сир түнэтигэ ытыллыбыт. Сир түнэтигэ бүшпүтүн кэнниттэн 1930 сыл күһүнүтүн бытархай хаһаайыстыбалары холбохтуктааһынна киллэри, коллективнай хаһаайыстыба туһунан үөрэтэр, өйдөтөр үлэни ытыгы сааламмыт. 1930 сыл муус устар ыйга оройуон киинигэр холбохтуктаах хаһаайыстыбаны тэрийии туһунан биир ыйдаах курс аһыллан үлэлээбит. Онно I Бордон нэһилиэгиттэн совет секретарынан үлэлии сылдьар ажам киирэн үөрэммит.

Ити сыл күһүнүгэр совет быыбара буолбутугар, быыбардыр бырааптаахтар аһаас уопсай мунһахтарыгар, илиинэн өрө уунуу аһсаанынан элбэх куолаһы ылан, баара-суоа 18 саастаах ажам, Иванов С.Ф.-II совет председателинэн быыбардаммыт. Дьэ ити кэмтэн ыла нэһилиэк бас-көс дьоннорун кытта үйэлээх сааһын устатыгар салайар-дьаһайар, тэрийэр-хааччыйар үлэлэргэ дьон убаастабылын, ытыктабылын ылан үлэлээн ааспыта.

Киһи олобун кэрчик кэмнэриттэн суруйар, кэпсиир идэлээх дьоннор бүтүн сэхэни, романы суруйаллар. Ол миэхэ кыайтарбат. Онон ажам үлэлээн, олон ааспыт түгэннэриттэн бэйэм тугу билэрбинэн уонна ажам ахтыларыгар, бэлиэтээн хаалларбыт материалларыгар олобуран ахты бэрээдэгинэн суруйар санааланным.

Ажам үлэтин киинискэтэ 1929 сыл советка секретарынан үлэлиэбиттэн сааламмыта уонна 1972 сылынан түмүктэммитэ. 1939 сыллаахха нэһилиэк депутаттарын быыбарын туһунан сокуон таһсабыттан I,II,III,V,VI,VII,XIII ынҕырылаах олохтоох совет быыбарыгар депутатынан 7 төгүл талыллыбыта. Быыбардаммыт бүтэһик болдоһор сылдьан ыарахан ыарыыга ыалдьан ити итэбили сүкпүтүнэн олохтон туораабыта.

Үлэһиттэр депутаттарын советын быыбардыр сана сокуон бастагы ынҕырытыгар депутатынан талыллан 1940 сыл санатыттан совет председателинэн үлэлиэбиттэн 1958 сыл атырдьах ыйыгар дылы колхоз, Совет председателинэн олбук-солбук тохтоло суох үлэлээбитэ. Совет председателинэн үлэлии сырыттабына 1942 сыл ахсынны ый 20 күнүгэр «Инники этэрээт» колхоз председателинэн таланнар 1947 сыл бүтүөр дылы үлэлиир. Төһө да сэрии буола турар ыар сылларын иһин үчүгэйдик үлэлиир дьоннору хайбаан наараадалыларын, бириэмийэлииллэрин сөбө саныбын. Ол курдук ажам совет председателинэн үлэлии сырыттабына райсовет исполкома 1942 сыллаахха Махтал суругунан (Похвальное письмо) наараадалаабыт уонна көстүүм танһыннан (отрез на костюм) бириэмийэлээбит этэ. Сэрии кэминээби уонна сэрии кэннинээби сылларга хайдахтаах курдук ыарахан олобу олон ааспыттарын туһунан сэрии, тыл ветераннара, сэрии сылларын оолоро, историктар суруйаллар. Ол кими даһаны, тугу үлэлиириттэн ханна олоноруттан тутулуга суох, тумнан ааспатаа. «Инники этэрээт» колхозка дьахталлар, оолор уонна сэриигэ барбатах кырдыаастар, аран-бодон дьон күүстэринэн үлэлээннэр ынах-сылгы баайдарын аһыйаппатахтара. Хас сыл аайы эккэ,арыыга нолуоктарын төлүүлэрэ,

түүлээх бултааһынна соруудабы толороллоро. Ону таһынан фронтта хомуурга, заемна сурутууга активнайдык кытталлара.

Аҕам колхоз председателинэн үлэлээбит бастакы болдьобун сылларыгар күндүбүл, айылҕа балачча үчүгэй тынынан илгийэн, сэрии кыайыы өттүгэр хайыһан, салгыы 1945 сыл ыам ыйыгар сэрии кыайыынан түмүктэнэн, дьон-норуот сүргэтэ кетебүллэн, ыалдьар ыалдьарын, аччык аччыктыырын умнан көхтөөх, күүрөөннээх үлэбэ туруммуттара. Сэрии толоонуттан тыыннаах ордубуттар уонна үлэ фронттан дьонноро утуу-субуу кэлэн истэхтэрин аайы үөрүү-көтүүөссө элбээн, үлэ күүрөөнэ өссө тэтимирэн испитэ. Колхозтаахтар ити сыралаах үлэлэринэн сыллата ынах, сылгы ахсаана эбиллэн, эт-үүт оноһуута улаатан, төрүөх ылыыта үрдээн, тэрийбит колхозтара баайа-дуола халыҥаан, тэрилтэ-хаһаайыстыба быһыытынан бөбөргөөн иһэрин хааччыйбыттара.

I/I- 1943 – I/I- 1948 сылларга «Инники этэрээт» колхозка ынах, сылгы сүөһү төбөнөн ахсаана үүнүүтүн бу таблицаттан көрүүххэ сэп:

	Кээмэй единицата	сыллар				
		1943	1944	1945	1947	1948
Ынах сүөһү	төбө	236	273	286	304	328
Ол иһигэр ыанар ынах	төбө	67	81	86	88	95
Сылгы	төбө	138	154	175	207	237
Ол иһигэр биэтэ	төбө	35	33	40	46	60
Көлүнэр ат	төбө	57	55	45	41	54

Колхозтаахтар Аҕа дойду Улуу сэриитин сылларыгар бэйэни харыстаммат килбиэннээх үлэлэрин сыаналаан государство үгүс колхозтаахтары 1947 сыллаахха «Аҕа дойду Улуу сэриитин 1941- 1945 с.с. килбиэннээх үлэтин иһин медалынан наҕараадалаабыта. Ол иһигэр аҕам эмиэ наҕараадаламмыта.

1947 сыл түмүгүнэн сылгы иитиитигэр үрдүк көрдөрүүлэри ситиспиттэрин иһин 1948 сыллаахха сахаттан аан бастаан Социалистическай үлэ геройун аатын Чурапчыттан Р.И. Константинов, Мэнэ-Хангаластан А.Е. Степанов ылбыттара. Оттон Ньурба оройуонуттан «Инники этэрээт» колхоз сылгы иитиитигэр былааннаах соруудабы аһара толорууну ситиспитин иһин Саха республикатын министрдерин советын 1948 сыл кулун тутар 27 күнүнээби уураабынан председатель Иванов Семен Федоровиһы I степеннээх дипломунан наҕараадалаабыттара, харчынан бириэмийэни туттарбыттара. Ити оччолорго республика үрдүкү былааһын органнарыттан аҕам иккис улахан наҕараадата этэ. Ол иннинэ, 1947 сыллаахха Верховнай Совет президиумун сэтинньи ый 6 күнүнээби укааһынан Бочуотунай Грамотанан наҕараадаламмыта.

Үлэһиттэр депутаттарын советын иккис ыңырыылаах быыбардарыгар талыллыбыт депутаттар тэрээһин сессияларыгар Иванов Семен Федоровиһы совет председателинэн бигэргэтэннэр икки ыңырыы болдьох устатыгар 1947 сыл ахсынньы 29 күнүттэн 1953 сыл кулун тутарга дылы үлэлээбитэ. Ити кэмнэ нэһилиэк

территориятыгар баар 4 колхозтар, оскуолалар, медпуннар, кулуубтар, аабар балабаннар, общественной тэрилтэлэр ытыр үлэлэрэ уонна нолуогу хомуйуу, заемна сурутуу барыта совет салалтатынан сүрүннэнэрэ, дыһаллара уонна хонтуруолланара. 1947- 1948 с.с. уот кураан, аһыка сута туран колхозтар Үөһээ-Бүлүү оройуонун үрэхтэрин бастарыгар тийэн оттоон, сүөһүлэринүүрэн илдьэн кыстатан сүөһү ахсаанын аһыйаппатахтара. Аһам үлэлиир ити сылларыгар тийэр-таһар техника суоҕа. Барыта көлө күүһүнэн тийэн-таһан бөһүөлэктээһингэ үлэ күүскэ барара. Ыаллар биирдии, иккилии хостоох, плита оһохтоох ампаар дьиэлэри (типовой диэн ааттанар) туттууларга сыл аайы элбээн иһэрэ. Бөһүөлэктээһин кыра колхозтары холботолоон бөдөнсүтүү ытыллыбытын кэннэ күүскэ барбыта.

1950 сыллар кэннилэриттэн Марха өрүс сүннүүн өрө бата сир баайын көрдүүр партиялар хас сыл сааһын аайы тэриллэн тахсаллара. Ити партиялары үлэһит илиинэн, көлөнөн хааччыйыны нэһилиэк, колхоз председателлэрэ тэрийэллэрэ. Бу сүрдээх түбүктээх, эппиэттээх үлэ буоларын туһунан аһам кэпсиирэ:- «нууччалы билбэт буолан дьон сүрдээһин куттанара. Хайа уонна сайыны, күһүнү быһа дьиэтиттэн тутулуга суох сылдыр кыахтаах, аты үчүгэйдик көрөргө, ыңгырдыырга, таһаҕас ыырдарга үөрүйэх дьоннору була сатыытын. Барыта көлүллэр, ыңгырданар чычаас аттарынан толору хааччыйар кыах суох буолан эрдэ соһобостору айаһатан бэлэмнэтэрбит», - диирэ.

Сир баайын көрдүүр партиялар үлэһиттэрэ төттөрү-таары сырыыларга биһиги дьиэ кэргэни тумнубатаҕа. Дьаам суолугар олоһор ыал курдук этибит. Дьон бөҕө сылдьан, хонон-өрөөн аһаллара. Итиннэ сылдыбыттартан ким эмэ ахтыы суруйбут буоллахтарына мин дьоммун санаан ааспыттара дуу, суоҕа дуу? Булан, түбэһэн ааһаҕа сылдыбытын. Партиялар начальниктара нуучча дьоннору этилэр. Биир начальник самбо аһыйах приемугар үөрэппитэ. Аатынан ыңгырар курдук этим да умнан кэбиспиппин.

1930 сылтан 1958 сылга дылы 11 сыл совет председателинэн, 8 сыл колхоз председателинэн (быһыһыгар курсанынан, түүлээх тутар пуун салайааччытынан) үлэлээбит аһам, Иванов Семен Федорович алмаһы бастакы арыһааччылар испиэһэктэригэр тоҕо киллэриллибэтэбин олох сатаан өйдөөбөппүн.

Дьэ ити курдук аһам 1958 сыл атырдыах ыйыгар дылы салайар-дыһайар үлэбэ үлэлээн баран олоһун кэнники сылларыгар-1960 сылтан 1968 сыл пенсияга тахсыр дылы Маалыкайдааһы НАСПО председателин соһотуопкага солбуйааччынан үлэлээбитэ.

Бу сылларга аһам кэм чаастаах үлэһит бэрээдэгинэн үлэлиир этэ. Уруккутун курдук дьиэтигэр хонон аһар хоһоһо курдук сылдьан үлэлиир бэрээдэгэ уларыйбыта. Соһотуопканы тэрийии үлэтин уруккуттан билэр уонна кыаһын иһинэн үлэ буолан хара маннайгыттан улахан илистиитэ суох кыайа-хото тутан үлэлээбитэ. Оройуон эргизин тэрилтэлэрин соһотуопка соруудаһын толорууга куоталаһан үлэлииргэ ыңгыры таһаараллара. Оччолорго түүлээх бултааһынын насполар тэрийэллэрэ. Ынах, сылгы этин, тириитин, түүтүн, кылы, сиэли, кус түүтүн хомуйтаран: мас, уу көтөрүн бултатан туталлара. Хортуосканы, оһуруот аһын, сир аһын, өрүс луугун соһотуопкага ылылларга. Ордук бултааһын былаана лаппа аһара толоруллара. НАСПОүрдүнэн сыл аайы булчуттартан бастакы күөһүнэ сылдыбаллара: Иванов Трофим Васильевич, Хохов

Матвей Иванович, Петров Петр Михайлович, Степанов Василий Спиридонович, Васильев Николай Иванович, Иванов Николай Николаевич, Никифоров Александр, Андреев Николай у.д.а. Бастын булчуттар, соботуопкаба активнай кыттааччылар харчыннан бириэмийэлэннэллэрэ. Ити курдук соботуопкаба көбүлүүр усулуобуйа тэрийэннэр олохтоох нэһилиэнньэ активнайдык кыттарын ситиһэннэр МаалыкайдаабыНАСПО соботуопка былааннаах соруудабын аһара толоруу кээмэйинэн оройуон эргиэнин тэрилтэлэрин ортотугар инники миэстэлэргэ сылдьара. Ол да иһин аһам, НАСПО соботуопкаба солбуйааччы председателэ Иванов Семен Федорович үлэтигэр үрдүк көрдөрүүлэри ситиспитин иһин 1963 сыл муус устарга Саха АССР эргиэннэ Министерствотун уонна потребкооперация профсоюзтарын уобаластаабы комитетын Бочуотунай Грамотатынан наһараадаламмыта. 1964 сыллаахха Болгарияба тахсан сынньанар туристической путевканын бириэмийэлэммитэ. Оттон 1965 сыл бэс ыйыгар «ССРС потребкооперациятын туйгуна» знагынан наһараадаламмыта. Саха АССР потребкооперациятын XIII-с съеһигэр быһаарар куоластаах делегат быһыытынэн Ньурба оройуонуттан талыллан сылдыбыта.

1947 сылтан аһам ССКП чилиэнэ этэ. Оройуоннаабы партийнай конференция үлэтигэр 4 төгүл делегатынан талыллан кыттыыны ылбыта.

Совет былааһын туругурдууга, коллективной хаһаайыстыбалары бөбүргөтүүгэ өр кэмнээх үтүө суобастаах үлэтин иһин 1970 сыл муус устар ыйга аһам «Ленин төрөөбүтэ 100 сылын бэлиэтиир килбиэннээх үлэтин иһин» юбилейнай мэтээлинэн наһараадаламмыта.

Аһабыттан үс кэргэнтэн билигин аһыс оҕо баарбыт. Бастакы ийэттэн, Анастасия Наумовнаттан, Таня биһикки. Ийэбит Таяны төрөөн баран уһаабатаба. Иккис ийэттэн, Пелагея Никифоровнаттан (1957 сыллаахха ыарахан ыарыыттан өлбүтэ): Людмила, Иосиф, Шура. Кэнники ийэбититтэн, Александра Васильевнаттан (2001 сыллаахха 78 сааһыгар сылдьан эмискэ ыалдьан өлбүтэ): Валя, Дуня, Ира.

Үс кыыс учуутал идэтин ылан, кэргэннэрин дойдуларыгар олороллор. Людмила Абый улууһун Сутуруохатыгар, үс оҕолоох, Саха республикатын үөрэбириитин туйгуна. Валентина Таатта улууһун Харбалааһар, үс оҕолоох, Саха республикатын үөрэбириитин туйгуна. Ирина Үөһээ Бүлүү сэлиэнньэтигэр, икки оҕолоох, Саха республикатын үөрэбириитин туйгуна. Төрөөбүт дэриэбинэлэригэр Маалыкайга Татьяна, Иосиф, Евдокия олороллор. Таня атыһыт идэтигэр үөрэнэн үлэтин атыһыттан саһалаабыта уонна пенсияба тахсан олоруор дылы аты-эргиэн тэрилтэтигэр счетоводунан,

бухгалтерынан, продавеһынан үлэлээбитэ, «ССРС потребкооперациятын туйгуна». Алта оҕоломмутуттан биир уол өлөн туораабыта, атытара ыаллар, онтон иккитэ Якутскай куоракка олороллор. Кыра кыыстара бэйэлэрин кытта олорор. Иосиф СГУ- га үөрэнэн тутуу инженерэ идэлээх. Ст. Васильев аатынан совхозка өр кэмнэ тутуу прорабынан үлэлээбитэ. 1994 сыллаахха

олохтоох совет председателин солбуйааччынан ананьябыттан күн бүгүнгэ дылы үлэли сьлдьар. Онон биһигиттэн быһаччы аҕатын үлэтин утумнааччыбыт кини буолар. Дуня эмиэ эдьийэ Тая курдук үлэтин атыһыттан саҕалаабыта да күн бүгүнгэ дылы атыһытынан, маҕаһын заведующайынан үлэли сьлдьар, түөрт оболоох, РФ эргизин бочуоттаах үлэһитэ. Шура - фармацевт, Чуукаар аптечнай пуунугар заведующайдыр, Саха фармациятын бочуоттаах ветерана. Убайдара мин университет тыа хаһаайыстыбатын факультетыгар үөрэнэн учуонай-зоотехник идэтин ылбытым. Идэбинэн үлэбин Маалыкайдаабы сьлгы иитиитин племстанциятыгар зоотехник-селекционерынан саҕалаабытым. Итиннэ 7 сьл 4 ый үлэлээбиппиттэн кэнники 4 сьлыгар директордаабытым. Онтон кэнники «Орто Бүлүү», «Күндээдэ» совхозтарга солбуйааччы директорынан, «Ньурба» совхозка, тыа хаһаайыстыбатын оройуоннаабы управлениетыгар главнай зоотехнигынан үлэлээбитим. Онон идэбинэн 34 сьл устата үлэлээн баран билигин пенсияҕа олоробун. Биэс оболоохпут бары ыаллар, 4 обо үрдүк үөрэхтээх, биир уол бүтэрээри сьлдьар. 18 сиэннээхпит, биир хос сиэннэннибит.

Ити курдук аҕабыт ыра оностубут баҕа санаатын толорор туһугар үөрэнэн, үлэлээн олорон кэлибит. Бары этэннэ бэйэбитин хааччынан, тэринэн олоробут. Аҕам баҕа санаатын сиэннэрэ, хос сиэннэрэ салгыы толоро туруохтара.

Антоновка сэл., 2010 сьл

Аҕабыныын үлэҕэ алтыһар этим

Татьяна Семеновна Иванова

Аҕам олоҕо барыта үлэҕэ мунгура суох бэриниилээх буолуу чаҕылхай холобура буолар диэтэхпинэ ким да омнуолуо суоҕа. Кини наар дьонно туһалаабы онгорорго утаппыт киһилии дьулуһара. Онон, мин кырабар аҕам дьиэҕэ тохтооботох, олорботох киһи этэ, наар үлэҕэ сьлдьара. Инньэ гынан аҕабыныын улаатан, үлэһит буолан эрэ баран чугастык алтыспытым.

Аан маннай 1962 сьл күһүн Маалыкай рабкообыгар үлэли киирэрбэр аҕам заготовителенэн үлэлиирэ. Эдэр үлэһиттэргэ наставник диэн аныыр эбит буоллахтарына миэхэ төрөппүт аҕам наставниктаабыта, сүбэлээн, быһааран биэрэн абырыыр этэ. Аҕалаах диэн маннык эбит диэн онно билбитим. Онтон 1963 сайын Майаҕа 3 ыйдаах продавец курсугар үөрэнэн кэлбитим. Ол кэлэрбэр кассир пенсияҕа баран уурайбытын солбуйтарбыттара. 1967 сьллаахха Чуукаарга продавецты барбытым. Биир сьл Чуукаарга үлэлээн баран 1968 сьл күһүн, Васильев Анатолий Алексеевичка кэргэн тахсан, Маалыкайга төттөрү көһөн кэлбитим. Уопускаҕа барбыт киһини солбуйан бухгалтердаабытым. 1992 сьллаахха пенсияҕа тахсыахпар дылы бухгалтер, продавец быһытынан үлэлээбитим. Онтон 2006 сьлга, солбук-илбик үлэлэрдийин 44 сьл үлэлээн баран, уурайбытым.

Онон хайа да бииргэ төрөөбүттэрбиттэн ордук аҕам хайдах үлэлирин уу харахпынан көрбүт, дьон хайгырын, махтанарын эт кулгаахпынан истибит, үлэлиир уопутун илэ бэйэтиттэн инэриммит мин буолабын. Онон үлэбин дьон сирбэт, хата махтаналларын элбэхтэ истэн кэлиим.

Аҗабыт аһара ыалдытымсах этэ, арыт дьиэ иһинэн, таһынан утуйуохпутугар дылы элбэх хоноһо түһээччи. Хатыыттан, Малдыаҕартан, Чуукаартан аймахтарбыт, доҕотторбут түһэллэрин киһи аахпат даҕаны. Алмаас көрдөөһүнүгэр сылдыар экспедиция дьоно хонон-өрөөн ааһааччылар. Ол тон нууччалары кытта түөрт кылаас үөрэхтээх аҗабыт астына – дуоһуяа кэпсэтэрэ. Сороҕор начальниктара энгин буолуо, оҕолордоох, кэргэннээх дьон түһэн ааһааччылар. Биһиги ол оҕолору кытта син тугу эрэ өйдөһөн кэпсэтэр, оонньуур этибит. Ол хоноһо-ыалдыт аһын астааһына, бэлэмнээһинэ, иһитин сууйуута, утуйар таһаһын бэрийиитэ, сууйуута барыта ийэбит Өлөксөөнүрдүнэн буолааччы. Арыый обургу оҕолор биһиги киниэхэ “илии-атах буолан” көмөлөһөөччүбүт.

Бэйэм дьиэ кэргэним туһунан кэпсиир буоллахха алтата оҕоломмупуттан биир уол оҕо кыра сааһыгар ыалдыан туораабыта. Атын оҕолорум бары араас идэлээх дьон буолан, дьиэ-уот тэринэн олороллор. 12 сиэннээхпин, биир хос сиэннээхпин.

Аҗамэдэр сааһыттан ыарахан үлэ, олох араас кыһалбата эрийэн, доруобуйатын айгыратан, медицина да ситэ сайда илик кэмэ буолан, баара - суоҕа 61 эрэ сааһыгар олохтон туораабыта. Куруук мичилийэ, сырдыы сыдыаайар мөссүөнэ, тугу эрэ көрүдүөстэнэн мүчүйэ сылдыара барыбыт өйбүтүгэр-сүрэхпитигэр билигин да баар, туохха эмэ кыһалыннаһытына, мунчааран-мунааран ыллахпытына аҗабыт сүбэтэ-амата, эппит-такайбыт кэс тыла билигин да көмөлөһөр курдук.

Маалыкай сэл.

Төрөппүт үтүө холобура оҕо киһи быһыытынан сайдытыгар сабыдыала

Людмила Семеновна Стручкова

Биһиги аҗабыт Иванов Семен Федорович II Ньурба Маалыкайын төрүт олохтооҕо. Былыргынан 4 кылаас үөрэхтээх эрээри бэйэтин кэмигэр нэһилиэк Сэбиэтин сэкэрэтээринэн, сэбиэт, колхоз бэрэссэдээтэлинэн, кэнники пенсияҕа тахсар диэри эргин тэрилтэтигэр соҕотуопкаҕа бэрэссэдээтэли солбуйааччынан үлэлээбитэ.

Аҗабыт үлэтин туһунан «Бордон. Ньурба улууһа» кинигэҕэ суруллубута. Онон үлэтин-сырытын туһунан буолбакка, дьиэ кэргэнигэр сыһыаныгар тохтуохпун баҕарабын. Биһиги биир аҕаттан 3 ийэттэн бииргэ төрөөбүт аҕыспыт. Бастакы кэргэниттэн 2 оҕо, иккис кэргэниттэн 3 оҕо, үһүс кэргэниттэн 3 оҕо төрөөбүспүт. Икки инники кэргэнэ ыалдыан, олохтон туорааннар, 2 обургу, 3 уу кырбас оҕолорун кытта ангардас хаалбыта. Ийэбит өлөрүгэр мин 6 сааспар, быраатым 3-гэр сылдыарбыт, балтым 5 ыйдаах этэ. Бастакы кэргэниттэн оҕолоро: убайбыт оскуоланы бүтэрэн эрэр быһыылааҕа, эдьийбит 5-с кылааска үөрэнэрэ. Биһиги ийэбит иитиллибит дьонунан Жондорова Пелагея Никифоровна диэн суруллара, оттон төрөппүттэрэ Рожиннар диэн Маалыкайттан үөһэ баар Улахан Күөлгэ олохтоох дьонно эбит.

Ийэм үчүгэйдик иистэнэр эбит быһыылааба. Дьоннор онуманы тиктэрэ ажалалларын өйдүүбүн. Миигин «Оҕом сотору оскуолаба үөрэнэ барыа, онно кэтэргэр бу сон тигэн эрэбин» дии-дии халлаан күөбэ өгнөөх бүлүүс таҥаһынан сон быһан эрэрэ өйбөр хаалбыт.

Түннүк сабыылара, сыттык хаалара, бырастыына, ол-бу

сабыылара күрүчүөгүнэн өрүллүбүт куруһубалаах, дьэрэкээн сибэкки быысапкалаах буолаллара. Олор хойукка диэри бааллара.

Аҕам сотору соҕус бэйэтин да, биһиги да дьолбутугар, үһүс кэргэннэммитэ. Барахан олохтон бэйэтэ да доруобуйата улаханлык айгыраан сылдыбыт эбит. Ону хата, сана ийэбит («маачаха ийэ», «кииринньэң ийэ» диэн этиэхпин олох баҕарбаптын) Такырова Александра Васильевна кэлэн ийэ буолан абыраабыта. Аҕабыт үлэтиттэн кэлэригэр анаан-минээн үүт үрдүттэн куруускаба кутан, оргутан иһэрдэр этэ. Сотору кэминэн аҕабыт дьүһүннүүн уларыян, тупсан, сөтөлө суох буолбута. Ийэбит барахсан, биһиги билигин да манньыйа таптыыр, минньигэс дьоммутун, үс балтыбытын утуу-субуу кэриэтэ төрөппүтэ.

Дьоммут биһигини үлэни таптыырга, чиеһинэй, аһыныгас, үтүөбэ-кэрэбэ, билиигэ-көрүүгэ тардыһыылаах буоларга иппиттэрэ.

Дьиэбит элбэх оҕолоох ыалга улахана суох этэ да буоллар, уруок ааҕар анал остуол, үөрэх малын, учебниктары уурарга анал ыскаап баар этэ. Улахаттар уруок ааҕар кэммитигэр кыралар төрүт мэхэйдэспэт этилэр. Ийэбит иитиитэ оннук этэ. «Эдьийгит, убайгыт уруктарың ааҕаллар, эһиги манна кэлин, айдаарбакка оонньоон» диир буолара. Кэлин, кыралар үөрэнэр буолбуттарыгар, биһиги улахаттар хонтуруоллаан аахтарар этибит.

Төрөппүт мунһааҕар аҕабыт сылдыра. Туохха эмэ хайҕаммыт буоллахпытына үөрэн-көтөн кэлэн кэпсиирэ, сыллаан ылаттыыра. Биһиги эмиэ төрөппүттэрбитин хомоппот буоларга кыһанарбыт.

Убайдаах эдьийбит үлэһит, туспа ыал буолан барбыттара. Онон мин бырааппын кытта дьиэ тас үлэтин толорор эбээһинэстээх этибит. Холобур: мас эрбээһин, хайытыы, кыстааһын, хаар күрдүү, муус киллэри, ынах иһэригэр хаар уулааһын, ынах далын хомуйуу о.д.а

Оттон кыралар төһө кыайалларынан, тугу сатылларынан дьиэ ис үлэтигэр көмөлөһөллөрө.

Сайын окко дьиэнэн сылдырбыт, күһүн отоннуурбут.

Бастакы хаар түһэн сыарҕа суола табыстабына, күһүн сылаас эрдэбинэ, бырааппын кытта оҕуһунан, чугастаабы тыаттан, аҕабыт ол-бу сыгынабы, охтубут маһы

бэлэмнээбитин тийэр этибит, үргүлдүү, аҕабыт куобахха туһах ииппитин көрдөрөн биэрбитинэн, туһах көрөн кэлэрбит. Быраатым аҕата биирдэ көрдөрөн биэрбитин өйүгэр хатаан, туһахтары чопчу тийэн булаттыыра. Миигин соботохтуу ытталара буоллар булуо суох этим. Куобах иннибит буоллабына үөрүү-көтүү, ырыа-тойук бөбөтүн түһэрэрбит. Күһүнгүсүлгын ырааһа, үчүгэйэ сүрдээх буолааччы.

Сайын күөлгэ туулуур, илимниир этэ. Соробор онно биһигини илдьэ баран мунду үөлэн сиэтээччи. Ол минньигэс да буолара. Биирдэ күһүнгү мунхаҕа, мунха диэн тугуй, хайдах мунхалыылыларый диэн ыйыталаспыппыт иһин, көрдөрөөрү бырааптын кытта миигин илдьэ бара сылдыбытын өйдүүбүн. Ол курдук үксүн бэйэтин кытта илдьэ сылдьан көрдөрөн үөрэтэр-иитэр эбит.

Күһүн совхоз сүөһүтүн өлөрүүгэ сырыттаһарына иһин биэрэллэр этэ. Ону эмиэ үөрүү – көтүү буолан ыраастаан, сууйан баран, уһун аһыыр остуолбут тула ийэбитин кытта оболор бары түмсэн олонорон кырбыырбыт. Кырбаан бүттэхпитинэ ийэбит барытын булкуйан баран, биирдии күөскэ сөп гына чөмөхтөөн, тонорон кэбиһээччи.

Обуруот аһын олордуу, көмүү, хостоохун, от үлэтэ бүттэбинэ дьоммут наһаа үөрээччилэр, астынааччылар. Аҕам: «оболорум улаатан көмө дьоно буолбуттара үчүгэйинэн, үлэбитин үмүрүттүбүт» диэн ис – иһиттэн сырдаан, мичээрдээн турара бу баар курдук.

Ийэбит сымнаҕас алаадьытын, минньигэс тотоойу бэрэскитин буһаран, үлэ бүппүтүн хайаан да бары олонорон, минньигэстик аһаан, бэлиэтиир үгэстээх этибит.

Күһүн идэхэ өлөрдөхтөрүнэ хайаан да чугас ыалларбытын, аймахтарбытын кытта бэрсинэр идэлээхтэрэ.

Нэһилиэккэ санга көһөн кэлбит дьонно ийэбит хайаан да биһигинэн сүөгэй дуу, сымыыт дуу ытааччы. «Котокулар сүөһүтэ – аһа суох дьон буоллаһтара, ылын бу сүөгэйи илдьэн биэрин», - диэччи. Ону ол саҕана көһөн кэлбит дьоннор билигин да саныылылар.

Биһиэхэ ыалдыт – хоноһо хаһан да быстыбат этэ. Аҕабыт, ийэбит ол курдук дьонно аламаҕайдара, үтүө сыһыаннаахтара. Биһиги истэрбитигэр кими да үөбүн, кими да кытта этиһэн эрэллэрин билбэккэ улааппыппыт. Киһини барытын аймахпыт курдук этэллэрэ.

Аҕабыт хаһыаты, сурунаалы кыаҕа тийэринэн суруйтарара. Убайбыт да көмөлөһөн суруйтарара. Почта кэллэр эрэ, халың таастаах ачыкытын кэтэн, аҕабыт сиһилии ааҕара. Туох суруллубутун бэйэтин тылынан кылгатын кэпсирэ. Биһиги киниттэн үөрэнэн эмиэ «Бэлэм буолу», оройуон хаһыатын көтүппэккэ ааҕарбыт.

Ийэбит, ийэтэ эрдэ өлөн, бырааттарын, балыстарын үөрэттэрээри, бэйэтэ үөрэбэ суох хаалбыт. Бииргэ төрөөбүттэрэ Такыровтар бары үөрэхтээх, республикаҕа биллэр дьоннор.

Биһиги киниэхэ киһинэн сахалыы санга кинигэни, «Хотугу сулус» сурунаалы уочарытынан ааҕан иһитиннэрэрбит. Ийэбит, таах олорбокко, иистэнэ олонорон истэр этэ. Элбэх оҕо танаһын абырахтаһын, оноруу баһаан буоллаҕа. Кини сатаабаппын диэн туохтан да иннэн турбат үгэстээбэ, барытын бэйэтэ онороро – тутара.

Аҕабыт, убайбыт, эдьийбит хантан эмэ кэллэхтэринэ булгуччу кинигэ эбэтэр туох эмэ өйү сайыннарар оонньуу кэһиилээх кэлээччилэр. Дуобат, саахымат куруук

баар этилэр. Быраатым миигин тулуппат этэ. Оонньуур баҕаттан итэбэс киһилээх энин оонньооччу да, син – биир кыайар этэ.

Биһиэхэ хаһан да кэһиллибэт быраабылардаах этибит: ыалга хонуман, ыал аһын кэтэмийэн, оонньуу түһэн баран сөбүгэр кэлин, атын оҕо таһаһын уларсан кэтимэн, ымсыырыман, бэйэбит танаскыт ыраас, бүтүн буолла да сөп, оскуолаҕа эбэтэр туох эмэ үчүгэйгэ кэтэр танаскытын харыстаан, дьиэбэ кэллэххитинэ хайаан да уларыттан, тэбээн – сахсыйан ыйаан, атаххыт таһаһын хайаан да ыраастаан, общественной миэстэбэ, ыалга ыраас таһаһынан сылдыһын, баттаххытын куруук көрүнэ сылдыһын, оҕолору кытта этиһэ, охсуһа сылдыһыман, улахан дьонго куруубайдаамаҥ диэн буолара.

Аҕабыт барахсан, үтүөрбэт ыарыы буулаан, мин училищеҕа сангардыы үөрэнэ сырыттаһына олохтон туораабыта. Ийэбитигэр кэриэһин: «Оҕолоргун ыһымаар, бииргэ тутан олороор, үөрэхтээх – үлэһит дьон буолалларыгар кыһанаар», - диэбит этэ. Ийэбит барахсан аҕабыт кэриэһин чиэстээхтик толорон, биһиги бары анал үөрэхтээх, үлэһит дьон буолбуппут. Аҕыс бииргэ төрөөбүттэн түөрдэ үрдүк үөрэхтээх, түөрдэ анал орто үөрэхтээх дьон буолбуппут.

Сергей – СГУ зоотехник идэтин ылан, тыа хаһаайыстыбытыгар ситиһиилээхтик үлэлээбитэ, Ньурба улууһун Бочуоттаах гражданина.

Татьяна – орто анал үөрэхтээх эргин тэрилтэтин бухгалтер, эргин туйгуна.

Мин Бүлүүтээҕи педагогической училищени бүтэрэн 30 – тан таһа сыл Абый улууһун Ураһалаах орто оскуолатыгар начальнай кылаас учууталынан үлэлээн кэлиим. Саха республикатын үөрэҕириитин туйгунабын.

Иосиф – СГУ ИТФ бүтэрбитэ. Төрөөбүт нэһилиэгэр прорабынан, нэһилиэк баһылыгын солбуйааччынан, нэһилиэк депутаттарын Мунһабын босхоломмут председателинэн үлэлиир. Ил – Түмэн, Саха республикатын президенин Бочуотунай грамоталара наһараадалаах, Бочуоттаах попечитель.

Александра – орто анал фармацевт үөрэхтээх. Ньуурба улууһугар Чуукаар аптекатын заведующайынан үлэлиир. Фармация бочуоттаах бэтэрээнэ знакаах.

Валентина – СГУ, Саха тылын салаатын бүтэрбитэ, үрдүк квалификационнай категориялаах саха тылын учуутала. Саха республикатын үөрэҕириитин туйгуна, «Азия оҕолоро» фонда стипендията, «Методист Якутии» знакаах. Таатта улууһун Харбалаах орто оскуолатыгар үлэлиир.

Евдокия – орто анал үөрэхтээх эргин үлэһитэ. Төрөөбүт нэһилиэгэр маҕаһынын сэбиэдиссэйэ. РФ эргинин бочуоттаах үлэһитэ, Потребкооперация 180 сылынан медалынан наһараадалааһыт.

Ирина – СГУ математической факультетын бүтэрбитэ, үрдүк квалификационнай категориялаах математика учуутала, Үөһээ Бүлүүтээҕи М.Т. Егоров аатынан 2 – с №-дээх оскуолаҕа үлэлиир, Саха республикатын үөрэҕириитин туйгуна, «Методист Якутии» знакаах.

Бары дьиэлээх – уоттаах, оҕолоох – уруулаах, сиэннэрдээх ньир – бааччы олохтоох дьон буолбуппуттан үөрэбит. Аҕабыт, ийэбит кэриэстэрин толордубут. Аҕабыт эрдэ олохтон барбатаҕа буоллар төһөлөөх үөрүүх, сынһаланнык олоруох этэй.

Сорох дьиэ кэргэннэ биир ийэттэн – аҕаттан төрөөн баран тэйсэн хаалар түбэлтэлэр бааллар. Ол олус хомолтолоох. Оттон биһиги үс атын-атын ийэттэн

төрөөбүт дьон төрөппүттэрбит муударай ийтиилэринэн иллээхпитинэн – эйэлээхпитинэн, ханна да олордорбут куруук сибээстэһэ, ыарахан түгэммитигэр көмөлөсүһэ, өйөһө сылдыарбытынан дьоллоохпут.

Офолорбут, сиэннэрбит эмиэ оннук буолуохтарын баҕарабыт. Ханна да тийдэхпитинэ Семен Федорович эбэтэр Куччугуй Сэмэн, Өлөксөөн офолоро диэн дьон хайгыы ааттылларыттан үөрэбит.

Абый, Сутороха сэл.

Аҕам Иванов Семен Федорович – II (Куччугуй Сэмэн) төрөөбүтэ 100 сылын көрсө

Уоһук Сэмизэнэбис Уйбаныап

Мин аҕабын бу диэн бастаан өйдүүрбүнэн, кыра оҕо уһуктаҕас бириэмэтигэр биирдэ эбит кэстөн ааһар киһинэн билэбин. Оччотооҕу салайар үлэһит – сэбиэт, холкуос бэрэссэдээтэлэ, түбүгэ, өрөбүлүгэр дьиэ тас үлэтэ күн сырдыгыгар бүппэтэ буолаахта. Үксүгэр ийэбин уонна улахан эдьийбин Таняны өйдүүбүн. Маалыкайга бөдөнсүтүү сылларыгар көһөн кэлбит ыаллар солбуһа сылдьан дьуккаах олорбут буоланнар, уонна кэлбит-барбыт тойон-хотун түһэн ааһар буоланнар, олор миигин “сээн” дииллэрин, дьээбэлииллэрин өйдүүбүн.

Ийэм Пелагея Никифоровна, соҕотох уола буоламмын буолуо, атаахтатарын өйдүүбүн. Дэриэбинэҕэ барарын сайыһарым, ачаалаан ытыырым иһин кыһыл көмүс ырбаахы ылан аҕалыах буолан тохтоторо. Уонна онтун толорон кыһыл атылааһынан ырбаахы тигэн кэтэрдэн, саха тэнэ суох буолан сылдыбыттаахпын өйдүүбүн.

Ийэм 1957 сыллаахха өлбүтэ. Мин син улаатан, борбуйбун көтөбөн, сүүрэр-көтөр, барар-кэлэр киһи, аҕам “кутуруга” буолбутум. Үлэтиттэн атынҕа барытыгар илдэ сылдыра. Тугу гынарыгар барытыгар төһө кыайарбынан, сатыырбынан “иилистэ” сылдыарым. Мэһэйдиигин диэн үүрбэт этэ, хата тугу эмэ бэйэм толкуйдаан онгордохпуна, өрүү киһиргэтэ да сылдыбатыр, хайгыы көрөрүн, астынарын биллэрээчи. Ол оннугар дьуккаахтарым, ыалларым “улаатан туһа киһитэ буолан иһэбин” диэн киһиргэтээчилэр. Бастагы кылааска киирэрбэр орус маска ууруллубут маһы аҕабынаан “того” эрбэхэр киһи буолбутум. Ити кэмнэ сана “Дружба” эрбии колхуоска биир эмэ баара, онон отгук мас барыта илиинэн эрбэнэрэ. Дьиэҕэ мас кыстааһын эдьийим Людалыын биһиги эбээһинэспит буолан барбыта.

1964 сыллаахха аҕам “Дружба-4” эрбии атыыласпыта. Мин 4-с кылааска үөрэнэ киирбит сылым этэ. Аҕабыныын иккиэн бастаан көрөр тэрилбитин бииргэ үөрэтэн мас эрбэтэн боруобалаабыппыт. Мин маһын тутан биэрдэхпинэ эрэ сатанар курдуга. Мас мастааһын үлэтэ бэркэ дөбөңсүйбүтэ. Долгучуогунан киирэр маһы өрөбүл айы эрбэтээччибит. Бастаан “Дружбабытын” ойуурга илдэ тахсыахпытын саарбахтыыр быһыылаах этибит. Онтон кэнники син үөрэнэн ойуурга саһаанныыр буолбуппут. Ол саһааммытын колхуос көнүүһүнэтиттэн ат уларсан эбэтэр бэйэбит кунаммытын көлүйөн сыарҕанан тиэйээччибит. Икки аты уларыстахпытына биирин мин илдэ

сылдыааччыбын, ойуур иһиттэн сиэтэн таһаарга, кыабын былдыаһа иһэр ат түргэн хаамыытыттан чуут куотан биэрэн иһэр курдук буолааччыбын Ол иһэн биирдэ сыарҕабыт уһун чөнгөчөгү үрдүнэн баран хаалан инники ибээһэ алдынан түрүлүөн буолбуттаах. Маспытын төттөрү сүөкээн, миэстэтиттэн үөт быһан, ибээс кыһан, уот оттон өбүллэр сирдэрин алдыамматын диэн сылытан ыаннаран онгостубуппут. Аны биирдэ сыарҕабыт анар бурҕалдытын быата быстан хаалан, апыт үргэн кыыл бара сатаан мөхсүү бөҕө буолла. Аҕам бэйэтин атын баайа охсон кэлэн мин аппын тутта. Миигинэн быстыбыт быаны баайтарда. Урут итинниги оноро илик буолан мунаахсыйдым. Көннөрү баайан кэбиһээри гыммыппын аҕам буойан тохотто. Итинтэ-манта ханан буоларын чопчулаабакка эрэ “Итинэн уган баран манан таһаар, оччобуна быа олгуобуйа олугуттан сулбуруйбат” диир. Соруйан бэйэтэ тобуллун диэн ситэри быһаарбата быһыылааҕа. Инньэ гынан бэйэм толкуйдаан “буһаарга” күһэлинним, Сыарҕа аннынан бүтүн олгуобуйаны көрө сатыыбын да хаар иһигэр турар буолан хайдах бааллыбыта көстүбэт. Син, атым тартабына ыйыллан, ыпсары ылыа диэн толкуйдаан эрийэ тутан баайдым. Онтум чаччы этэнгэ дьиэбитигэр тиэрпитэ.

Урут кыра эрдэхпинэ бэйэбит Үгүрүө диэн ааттаах сымнаҕас майгылаах аттаах этибит. Кэлин кэтэх сүөһүнү, сылгыны туора көрөр буоланнар сылгы ииттибэтэхпит, икки ынах сүөһүбүтүн эрэ иитэр этибит. Идэһэбитин, урукку ыраас саха бородата буоланнар, тинэһэтигэр тиэрдэн туттааччыбыт. Онон оҕус буоллабына сайын от кээһиитигэр, кыһын мас, муус тиэйиитигэр көлүнээччибит. Күһүн ийэбинээн охтубут маһы бысталаан, хомуйан оҕуспутунан тиэйээччибит. Бэлэмнэммит саһаан тийэр этэ да буоллар, урукку дьон барахсаттар сирдэрин-уоттарын ыраастыы таарыйа сылаас кэмнэ оттунарга, босхо буоллулар да тугу эмэ туһалыы сылдыар үөрүйэхтэринэн, дыһанар быһыылары буолуо. Саамай астынарым диэн сааскы ылааныга аҕабынаан икки сыарҕалаах атынан от тиэйэн баран, тиэйиилээх от үрдүгэр сааскы күн угутугар сыламнаан айаннааһын буолара.

Ити сылларга аҕам сельпоҕа үлэлиирэ уонна лесхозка эмиэ хос эбээһинэстээх этэ. Дьиэбит сарайын үрдүгэр XII диэн манган кырааскалаах бэлиэлээх этибит. Ойуурга баһаар буоллабына уоту кэтиир лүөччүктэр түспэккэ эрэ сурук быраҕан ааһалларыгар аналлаах. Кыһын аҕабытыгар бэс туораабын хомуйан, хатаран сиэмэтин тэбээн туттарарыгар көмөлөһөөччүбүт. Сулууспалаах үлэһит аатыран бааһына кытыыларын оттуурбутун көңүллүүлэрэ. Ол тийбэтин иһин уонна уопсай үлэҕэ кыттыһан аҕам уопускаатыгар колхуостан сир ылан бырыһыанга оттооччубут. Миигин үһүс кылааһы бүтэрбит сылбыттан хотуур, кыраабыл туттаран оттоһуннарбытара. Ол сыллар сайынын куйаастара, кыһынын тымныылары сүрдээх буолааччылар. От үлэтэ оччоттон баччаҕа дылы саха омугу эрчийбэлээбит, оҕо эрдэхтэн буһарбыт-хатарбыт дьарык буоллаҕа. Арааһа, хайа да бэйэлээх үтүөлээх тренер кими да уһун күнү быһа итинник сэрээккэлэппэтэ, эрчийбэтэ буолуо. Унгуох-арҕас, сис-биил, илии-атах быччыннарын сайдытыгар ханнык да тренажертан ордуга буолуо. Халлаан туругуттан көрөн туох үлэ тахсарынан ким тугу кыайарынан-сатыырынан түбүгүрэрбит. Ийэбит эмиэ от охсооччу, бэйэтэ анал хотуурдаах этэ. Кыахтарынан үлэлээтиннэр диэн буолуо, бары тус туһунан хадьымал таһаарынар этибит. Күөх от сытыттан сүрүбүм эрилиннэбинэ кэриигэ тахсан дьэдьэннээн сии

түстэхпинэ ааһааччы. “Арыылаах” сайылыгар көһөн олорон “Үгүс өтөх”, “Дьиэ ыспыт”, “Тиэхээн” оһорбо буолаларын оттооччубут. Онно ийэбит оттоһорун таһынан Малыыраба Өрүүнэлиин холкуос пиэримэтин тарбыйахтарын көрөөччү. Ити сайылыкка өссө Лыыккын (Молоһуок) Баһылайдаах сайылыыллара.

Ол саһана кыра булт – кус, куобах, мас көтөрө, тиин, кырынаас элбэх буолааччы. Улахан дьон үлэттэн бокуойдаммат буолан буолуо, кыра булка үксүн оһолор уонна кырдыаһас оһонньоттор сылдыааччылар. Улахаттар өрөбүлгэ элбэх буолан ыраах баран бултааччылар. Мин бастаан үһүс кылааска үөрэнэ сылдьан сааламмытым. Күһүн аһабынаан биир аһахтаах кураахтаах сүүрбэлээх доруоп сааны сүгэн куобахты барсыбытым. Саам уһуна бэрт курдук этэ, сиргэ тийэ сыһара. “Кураанах” пиэримэтин кэннинээби ойуурга хабыйахааннар олорон биэрбиттэриттэн өр баһайы кынаан куттана-куттана ытаммын биيري өлөрбүтүм. Саам тэбэрэ күүстээх баһайы этэ да, хабыйахаан мөхсүбүтүгэр ол тута умнуллан, булду куоттарбат мөккүөргэ түспүһпүт. Итинтэн салгыы “Арыылааһынан” эргийэн аһам өлөрбүт хас да куобаһын сүгэн дьиэбитигэр кэлбиһпит. Миэхэ биир да куобах кыныырбын кэтэһэн олорон биэрбэтэбэ, сүүрэн истэбинэ ытары сатаабатаһым. Ойуур иһигэр аһабыныын икки аһы сылдыар этибит. Мин хаалымаары, мунумаары аһабын көрө, тыаһын истэ сатыы иһэр буоламмын булду эрдэ көрөр бокуойа да суох быһыылааһым. Аһам соруйан тэйиччи хаамар, тохтоон иһиллиир быһыылаах этэ. Көстүбэт буолаһына, тыас-уус иһиллибэтэбинэ ыксыыбын, тулуйа сатаан баран хаһытыыбын. Оччоһуна тохтуу түһэн баран хардарар, ханан барарбын үөгүлээн этэн биэрэр. Киэһэ төннөрбөр соччо сылайбатаһым, арай саабын дьиэбэр кэлэн уурбуһпар уһа санным бэйэтэ өрө көтөһүллэ сылдыар буолбут этэ. Итинтэн саһалаан элбэхтик бииргэ бултаабыһпыт, сиргэ бардаһына мэлдьи “кутурук” буолааччыбын. Тулатааһы чугас сирдэри барытын кэрийбиһпит. Сыһыылар, күөлэр, маардар ааттарын, хайа өттүттэн үөмээйилээхтэрин, хайдах сиргэ туох булт баар буоларын, ханнык бириэмэһэ бултанарын барытын батыһа сылдьан көрбүтүм, билбитим. Биир күһүн “Үгүс өтөх” буолатыгар уонча хаас түһэн олороругар түбэһиһпит. Ойуур иһинэн тыаһа суох өр баһайы үөмэн биэс уонча хаамылаах сиргэ киирэн баран ытыалаатыбыт. Түү бөһө түһэн баран биир да хаас өлбөккө бары көтөн хааллылар. Ити сырыы кэнниттэн кэлэйэн аһам сабыс санга икки аһахтаах, иһинэн сомуоктаах сүүрбэлээх саатын миэхэ букатын биэрбитэ. Ол саһана итинник саа мин саастыылаахтарбар кимиэхэ да суох этэ. Сааны соһотоһун илдэ сылдыарым көнүллэммитэ. Табаарыс уолаттарбынаан бэйэбит улахан киһитэ суох булка сылдыар буолбуһпут. Санга саам урукку саабынааһар биллэ кылгас, чэпчэки, тэбэрэ да арыый сымнаһас миэхэ орубуна сөптөөх саа буолбута. Кыра унуохтаах буолан булка эпсэри үөмэн киирэн, сүүрбэччэ, отучча миэтэрэттэн иккилиитэ ытыалаан бултуурум “бэргээбитэ”, уолаттар ымсыылар буолтара. “Дьиэ ыспыт” көлүкэтигэр биир олоһо үөмэн киирэн иккитэ ытан биэс куһу биирдэ өлөрбүттээһин. Күһүн кус көһпүтүн кэннэ киэһэ “Дьаһылга” киирэн манаан күөспүтүн булан таһсааччыбыт. Сарсыарда эрдэ туран “Арыылааһа” өтөх аннынан күөл бадарааныгар аһы сылдыар моонньоһоттору ытыалаан таһсааччыбын.

Сайын эрдэ уонна күһүн дэриэбинэһэ көһөн кэллэхпитинэ “Моонньооххо” илимнээччибит, киэһэ аайы тымтайынан собо сүгэн кэлээччибит. Мас тыыбытынан күөлгэ киирэн истэхпитинэ элбэх саарбыт кус уонна кус оһото куотарын көрөн, уонна

илиммитигэр умсубут моонньофон иннибитигэр, биирдэ аҕам күөл кытыытын отугар эргэ илими иилэ бырахта. Сарсыныгар кэлбиппит энгин араас кус оҕото, улахан кус иннибит. Хас да “киис сангыйах” баар, ол иһин табыллыа суох диэн бэркиһээн илиммитин төттөрү хомуйдубут. 7-8 кылаастан мэлдьи кэриэтэ уолаттарбынаан бэйэбит эрэ туспа сылдыар буолбуппуг. Аҕам үлэтин кытта хаһаайыстыбатын көрөртөн ордубат буолбута. Уус да аатырбаттар туоҕун да кимиэхэ да сэлээннээбэккэ бэйэтэ онорор этэ. Сыарҕа-салааска да, остуол-устуул да, туттар сэп да, булт тэрилэ да, дьиэ иһинээҕи тэрил да буоллун – барытын бэйэтэ онгостооччу.

1968 сыллаахха сана дьиэ туттан киирбиппит. Итиннэ баҕас дьэ мас ууһа Софронов (Кылгааһап) Эниэнтэй салайааһынынан элбэх табаарыстара көмөлөһөн туппугтара. Биһиги ийэбитинээн бэрэбинэлэри кынаттаах устурууһунан устуруустаан бэлэмнээн биэрээччибит. Өһүөтүн тирэх бурускуутун кыанар дьон аатыран убайым Ылдыаалыын (Улахан Сэмэн уола) саайбыппыт. Сана дьиэбит түннүктэрэ элбэх, улахан, өһүөтэ үрдүк буолан сырдыга, киэнэ эргэ дьиэбитинээбэр үчүгэйэ бэрт этэ. Арай биир эрэ оһохтоох буолан кыһынҥы мунгутуур тымныыларга хотгоро сыһара. Оһоҕу инбэлиит (аҕаар атаҕа доһолон) Сиэмэнэп Бааска диэн оһохчут оһонньор туппута, мин киниэхэ “илии-атах” буолан көмөлөспүтүм.

Аҕам Маалыкайга комсомол тэриллэригэр биир бастакыларга, салайар үлэҕэ элбэхтик үлэлээбит буолан кэлин хас юбилей буолабын аайы пионердарга, комсомолларга, нэһилиэк мунньахтарыгар сэбиэскэй былаас сайдыытын, колхуостааһын энгин туһунан ахтыылары онгорооччу, бочуоттаах пионерга, комсомолга ылыллааччы, оройуон мунньахтарыгар сылдыааччы. Салалтаҕа үлэлиир кэмигэр уонна кэлин да билэрдии, Ньюурбаттан тахсар салалта үлэһиттэрэ биһиэхэ элбэхтик түһээчилэр. Командировкаларын боппуруостарыгар аҕабынаан элбэҕи сүбэлэһээчилэр. Нэһилиэк бөдөнсүйүүтүн саҕана сана көһөн кэлбит ыаллар дьиэ туттуохтарыгар диэри эмиэ биһиэхэ дьуккаахтаһан олорооччулар. Киһи бөҕө буолан киэһэ утуйарга дьааһык үрдүгэр, ыскамыайкаҕа, оннооҕор сороҕор аһыыр остуол үрдүгэр кытары танас бэлэмнэтэн утуйааччылар. Миэхэ кэтэһиилээх киһинэн Чуукаар маҕаһынын атыһыта күтүөм Кыппыгыров Николай Титович буолара. Маалыкайга сайын баржанан, кыһын массыналарынан таһаҕас кэллэбинэ ону тыырсаан ирээтин ыла Малдыаҕар маҕаһынын атыһыта Тихонов Николай Алексеевичтыын кэлэн хонооччулар. Уһун киэһэни быһа ол-бу туһунан кэпсэтэ-кэпсэтэ хаартылааччылар. 66 диэни сөбүлээн оонньууларыгар мин Тиэхээнниин, аҕам күтүөбүнээн паара буолааччыбыт. Тиэхээн хаартыны ааҕара сүрдээх буолааччы. Онон үксүн биһиги хотооччубут. Кыргыылаах сүүрүк кыайыыларын, аҕабыт уола Куола үчүгэй учууталын диэн, Сталин генерал-лиссимуһу сыһа буруйдууларын туһунан энгин кэпсэтэллэрин өйдүүбүн. Сыл аайы Чуукаарга эдьийим Дьэлиэнэлээххэ күтүөбүнээн барсан икки убайдарбын Болуодьаны уонна Балыарыйы кытта хас да хонук бодоруһан кэлбэтэхпинэ тугум эрэ итэҕэс курдук буолааччы.

Оскуоланы бүтэрэн Маалыкайдааҕы араадыһа дьиэтигэр мончуорунан үлэҕэ киирбитим. Эһиилги сааһыгар 1972 сыл ыам ыйын 12 күнүгэр бииргэ үөрэммит Павлов Бааскалыын аарымыйаҕа барбыппыт. Ол саҕана аарымыйаҕа барааччылары бөртүлүөтүнэн кэрийэн хомуйааччылар. Аҕам миигин портка киирэн атаарбыта. Аарымыйаҕа барыы оччолорго, ханна эрэ киһи барыта сылдьан кэлэр сиригэр барар

курдук буолан, улаханлык атаарыта энин суох буолааччы. Ону кини бэйэтэ боруонньаланан сэриигэ барбатах буолан, убайым Сэргэй ыалдьан хаалан аарымыйаттан сыыйыллыбыт буолан, ыалтан хата биир киһи сулууспалыыр буолла диэн үөрэн атаара киирбитэ буолуо. Аарымыйаҕа сылдыбатах киһи итэҕэстээх киһи курдук буолааччы. Дьоммут бөртүлүөт көтөн тахсарыгар таһаҕас уурар остуол сырайдарын тыал үрэн көтүтэн таһааран, мустубут оҕолор куотан истэхтэринэ баттаан охтортообутун босхолуур аатыгар хаалбыттара.

Аарымыйаҕа сырыттаһына кыһын тон посылка ыппыттар. Ону харабылга сырыттаһына уолаттар кэтэхэ сатаан баран аһан миэхэ ирээппин хаалларан баран үллэстэн сиэбиттэр. Кэлбит посылканы бары оннук үллэстэн, кими да матарбакка сиэччибит. Уонна дьэ кэпсээннээх ололорлор: “Таба этэ үчүгэй баҕайы эбит. Уолбут ырбыта буолуо диэннэр дьонун арыы ыппыттар, остолубуойга таһааран сиэтибит, таба арыыта дуо?”- дииллэр. “Биһиэхэ ыалга таба суох” -диирбин төрүт итэҕэйбэттэр, “таба этин билбэт үһүбүт дуо?”- дииллэр. Ынах этэ диэн дакаастаһан туһа суох. “Дьиэбэр дылы 300 эрэ миэтирэни хаамабын, уоннаабытын барытын сөмөлүөтүнэн көтөн тийэбин”-диирбин отой итэҕэйбэттэр. “Табанан, атынан айанныыргыттан тоҕо кыбыстан албынныгың”-дииллэр.

1973 сылга күһүңнү бэрэбиэркэ түмүгүнэн взводтан иккилии киһиэхэ уопуска биэрдилэр. Миэхэ “Отличник войск” знагын ылабын дуу, отпуска ылабын дуу диэбиттэрин тутта дойдуллубун диэтим. Ити ииннинэ дьоммор чаас хамандыыра махтал сурук ыппыт этэ. Ити кэмнэ аҕам куртаҕа рак буолан, ыалдьан суорҕан-тэллэх киһитэ буолбут этэ. Кэлэн уонча хонон барбытым. Аҕам тонгорум бэрт диирин иһин суорҕанын иһинэн дьиэ сылытары холбоон биэрбитим да улаханлык туһалаабат быһыылааҕа. Дойдутун, табаарыстарын ахтыбыт киһи дьиэҕэ соччо таба олоботобум. Аттыгар куруук дьон баарыттан мэхэйдэтэн да буолуо баар кэммэр миэхэ тугу да соччо эппэтэҕэ, хайдах сылдырбын энин эрэ ыйыталаһар этэ. “Үчүгэйдик сулууспалаа”-энин эрэ диирэ.

Сэбиэт Александр Егорович Егоров(Лууксун) сүбэлээн быраастан ыспыраапка энин ылан военкомка аарымыйаттан босхолонор сайабылыанна киллэрэн биэртим да, сана военком капитан Ноговицын “сатамат, сокуон көнүллээбэт” диэн төттөрү чааспар төннүбүтүм.

Ити кыһын аҕам өр барахтаабатаҕа. Бохоруонатыгар ынырбыттарыгар эмиэ кэлэн барбытым. 50 кыраадыстан тахса тымныы буолан сөмөлүөт сүгүн көппөккө баттаспатабым. Нэһилиэгим салаайааччылара, чуолаан Кириллин Петр Дмитриевич, сүүрэн-көтөн, кулуупка сытыара түһэн, дьонун-сэргэтин кытары быраһаайдаһыннаран панихидалаан аймахтарбытынаан, табаарыстарынаан тиһэх суолугар атаарбыттар этэ. Сулууспалаан бүтэн кэлиэхпэр диэри сопхуос мэхэнысээтэрдэрэ унуобун таһын бетоннаан, тимир монументнаан, эрһиэнкэлээн, кырааскалаан, үчүгэй баҕайытык онгорон бүтэрбиттэр этэ. Өлүөн иннинэ аҕам ийэбитигэр “Оҕолоргон барытын үөрэхтэтэли сатаар” – диэн кэриэһин эппит этэ. Ону уһуктаҕаһыгар биир да мүнүүтэни туһата суох ыппат хоһуун үлэһит ийэбит барахсан уонна улахан убайдаах эдьийбит көмөлөрүнэн үрдүк социальной политикалаах сэбиэскэй былаас бириэмэтэ буолан бары анал үөрэхтэммиппит.

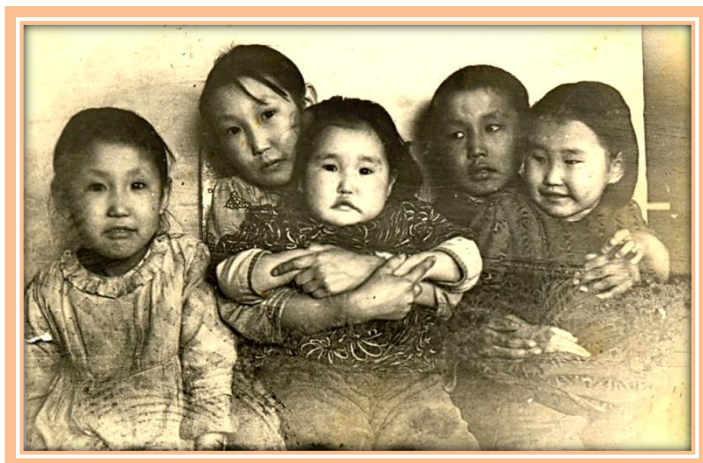
Үс ийэттэн, биир ажаттан төрөөбүт абыс оҗо бары дьон сэргиир, махтанар үлэһит дьоно буолан, “абаларын аатын ааттаттылар” диир курдук үлэлээн сорохтор пенсияҗа тахсан, сорохтор үлэлии сылдыарбытынан аҗабыт кэриэһин толордубут дии саныыбын.

Мин үөрэхпин бүтэрэн эмиэ өр сылларга салайар үлэҗэ үлэлиирбэр дойдум дьоно “Аҗатын курдук үлэһит, аҗан киһи киһитэ этэ”- дииллэрэ элбэхтэ күүс-көмө буолбута, араас түгэннэ сөптөөх быһаарыыны ыларга, дьон итэҗэлинэн туһанарга көмөлөспүтэ буолуо.

Маалыкай, 2012 сыл

Аҗам баҗатын толорон эмп үлэһитэ буолбутум

Александра Семеновна
Иванова

Киһи олоҗо араас, барыта үөрүү- көтүү буолбат. История кээмэйинэн көрдөххө чыпчылҗан түгэнин эрэ курдук. «Киһи олоҗо түннүгүнэн элэс гынан ааһар чыычаах курдук» диэн былыр кырдыаҗастар этэллэр диэччилэр.

Биһиги аҗабыт 1912 сыллаахха Бордон нэһилиэгин

сиригэр баар Арыылаах диэн наһаа кэрэ айылҗалаах сиргэ төрөөбүт. Быыттаан Уйбаан Сүөдэрэ диэн аҗалаах уонна Ньаах Өлөксөй Кэтириинэтэ диэн ийэлээх эбит. «Абааһыттан куоттаран» убайын аатынан Сэмэн диэбиттэр. Саамай улахан убайа Киргиэлэй диэн этэ. Өссө атын икки убайа Улахан Ньюкулай уонна Куччугуй Ньюкулай диэннэрэ үһү. Кинилэр төрүүр кэмнэригэр тангараҗа сүрэхтэнэр буоланнар, ханнык таңара күнүгэр төрөөбүттэринэн эбэтэр сүрэхтэнэллэригэр тубэһэринэн ааттанар буолан баҗар итинник хос-хос ааттыыллара буолуо дии саныыбын. Улахан убайа, биһиги абаҗабыт Киргиэлэй, Тумус Ньюкулай кыһа Аана диэн кэргэннээх этэ. Кинилэр элбэх оҗолоох этилэр уонна наһаа иллээх буолааччылар. Абаҗаа наһаа көнө майгылаах этэ. Кими да мөҗө—этэ сылдыарын истибэтэхпит, эгэ охсорун көрүөхпүт дуо. Оҗолоро Лиисэ, Ньюкулай, Сүөдэр, Өлөксөөн, Наадьа, Бииктэр уонна саамай кыралара Балбаара диэннэр. Сүөдэр сүрэҗинэн, Өлөксөөн ноорунан олох эдэрдэригэр өлбүттэрэ. Иккиэн наһаа көнө майгылаахтара, наһаа аһыйбытым. Атыттар бары элбэх оҗолоох — уруулаах ыал буолан олороллор. Абаҗабыт Улахан Сэмэни биһиги хаартыскатын көрбүппүтүгэр баһыыба. Дьүһүнүнэн уола Баһылай майгынныыр этэ. Кэргэнэ Дьалаа Баһылай кыһа Лиисэ диэн этэ. Биһиги дьиэ тастыы олорбут буолан, саамай чугастык билэр сангаспыт этэ. Кини дьиннээх Маалыкай олохтооҗо, билингни таас оскуола кэннигэр, Дьалаа буолата диэн кини дьонун сирэ эбит. Убайдара улахан үөрэхтээх дьоннор үһү. Саамай улаханнара Михаил

Васильевич, ол сағанаабы мэнгэдэк түбэтэ дэнэр дойдутун аатын ылынан Мегежекскэй буолбут, Саха сиригэр биллэр революционер. Атын убайа Василий Васильевич эһэтин аатынан Ксенофонов буолбут. Быраата Илья - Малыкайцев буолбут. Санаспыт оҕолорун Маасаны, Дьууруу (Баасканы), Болуодьаны, Ньюкулайы, Баһылайы, Ылдьааны уонна саамай тапталаах уолун Дьаананы (Яны) бэйэтэ көрөн – истэн улаатыннартаабыта. Кини сарсыарда дьиэтин үлэтин үмүрүтээт, килиэп ыла таарыйа «дэриэбинэ» барааччы уонна араас бары сонуну истэн – билэн кэлээччи. Киирэн чэйдии олорон кэпсээччи, наһаа уус–уран тыллаах буолааччы. Биир абаҕабыт Ньюкулай эрдэ ыалдьан өлбүт. Атын Ньюкулайыттан Киэсэ диэн бэтэринээр үөрэхтээх уол хаалбыта кэргэннэммэккэ сылдьан ыалдьан өлбүтэ.

Аҕам бииргэ төрөөбүттэриттэн саамай тапталаах кыра балтылара уонна соботох кыыстара Дьэлиэнэ Чуукаарга ыал буолан олоҕута. Кыппыгыров Николай Титович диэн огдообо киһиэхэ кэргэн тахсыбыт. Күтүөбүт урукку кэргэниттэн Дуунһа диэн кыыстаах. Эдьийбит икки уолу, биир кыһы төрөппүтүн Балыарый, Болуодьа уонна Нааста диэн аатталаабыттар. Болуодьа эдэр сааһыгар ыалдьан өлбүтэ, кэргэнэ дэнгэ өлбүтүттэн сылтаан диэххэ сөп.

Эдьийбит Дьэлиэнэ Чуукаартан кэлэрэ биһиэхэ «ыраас хамыһыһа» кэлэрин курдук буолааччы. Баттахпытын, ис танаспытын энин барытын бэрэбиэркэлээччи. «Ийэбитин кыһырдыбат курдук сылдьын» диэччи. Күтүөбүт туһунан наһаа үчүгэй эрэ өйдөбүллээхпит. Саамай эриэккэһэ, өлөрүгэр Хампаҕа олорон түһээн көрбүтүм. «Хап - хара танаастаах биһиэхэ кэлэр»- диэн, атын кими да оннук түһээбэтэбим.

Мин бэһис кылааска үөрэнэргэ эдьийим Танылаахха, сэттис кылаасан оскуоланы бүтэриэхпэр дылы убайым Сэргэйдээххэ олоҕутум. Онуска үөрэнэ сырыттаһына аҕам «ас барбат буолан» өлбүтэ. Онон аҕабын оҕо эрэ эрдэбинээҕибинэн уонна дьон кэпсээнинэн өйдүүбүн.

Мин санаабар аҕам, оҕолорго барыларыгар да буолуо, саамай үчүгэй, саамай билиилээх, саамай сатабыллаах, саамай күүстээх, саамай үлэһит, саамай-саамай этэ. Билинги тылынан эттэххэ «супер папа». Аҕабыт туһунан кэпсиир буоллаахха ийэбит туһунан кэпсээбэтэххэ тутар буолуо.

Мин кыра эрдэхпинэ ыалдьан өлө сыспыт үһүбүн. Ийэм өлөрүгэр олох кыра оҕо хаалбыһын убайым уонна эдьийдэрим көрөн–истэн олоҕуттар. Аҕабыт олох бокуойа суох үлэлээх этэ диэччилэр. Моччой кыһа Акаапыйа уонна Хонот Маайа (Егоров Христофор кэргэнэ Нааста ийэтэ) миигин ииттэ ыла сатаабыттарын убайым Сэргэй бэрдэрбэтэх. Эдьийим Даарыйа, кыһа Галялыын, кэлэн «дьиэһиттээн олоҕутум» диэччи. «Күтүөм Сэмэн кэргэннэммитигэр «хата дьиэбэр барыам» диэн мин саҕа үөрбүт суоҕа буолуо» диэн күлээччи. «Өлөксөөн кэлээтин кытта моторус гына түспүтүн, ол иннинэ ириннэх баҕайы этин» - диэн кэпсээбитэ. Ийэбит: «мин кэлэргэ иккигин ааспыт эрэри хаама илик этин, ообуй курдук тыһаа буолбут истээх, киһи сөмүөтин саҕа киинин чорбойо сылдьар, атаһын хатыһа быраҕан олоҕор этин» диэн кэпсээччи. Убайым Уоһук саҕа ийэбитин илииттээн сиэтэ сылдьан «биһиги да ийэлэннибит ээ» диэбит. «Ынахтар барыта саха боруодалара этилэр. Санаспыт Лиисэ «бу тыһаҕаһа үһү, бу борооскута үһү» диэн сүөргүлээн дьонно кэпсиир этэ. Ол иһин ыалга атаһаһан эһин боруодаларын уларыппытым», - диэччи. Улахан кыһын Валяны арыһыттыы сылдьан сэттэ ыйдааҕар атырдыах ыйын

26 –гар төрөөбүт. Хас да дайаарка үүтүн эрийэн сүөгэйдээн, сүөгэйи иирдэн арылыгы сылдыан. Өссө ол сағана буһуу арыгынан туттараллар эбит. «Атыһыт Киргиэлэй оччолорго биригэдьиридиир этэ. «Кырдык этэбит дуо, оттон иһэ биллибэт этэ дии» диэбит үһү. Маннай наһаа кыра этэ, тиин бэргэһэ иһигэр сыппыта. Лиисэ киирэн ыраахтан үндээрдээн тахсааччы. Былбай ойоҕо Хобороос кэлэ сылдыан «ытыыра сэниэлээх, киһи буолсу. Эриллээтинэн сүөгэйи оргутан луосканнан иһэрт»- диэн сүбэлээн абыраан турар. Ол иннинэ балыһалар «үүтү сингэлээн иһэрт» дииллэрин тутуһа сырыттабым дии» - диэн кэпсээччи.

Биһиги мэлдьи элбэх ыалдыттаах—хоһоһолоох буолааччыбыт. Ким сөмөлүөт күүтэн, ким мунһааха, ким ааһан иһэн... Биһиги эһэбит Сүөдөр аҕабытынан олоҕорбут буолан ыраабынан урууларбытын кытта сибээһин быспакка олоҕорбут. Наһаа мындыр токкуйдаах уус оҕонньор этэ дииллэр. Ыраах айаһа барар сыарбаларын эһэбитигэр сакаастаан оноттороллор эбит. Киниэнэ атыттар сыарбаларыттан ордук буолар, мээһэ халыһыйбат эбит. Бары араас сыырдарынан, хайалаах сирдэринэн сылдыар буоллахтара дии. Бастакынан суол таһааттардахтарына атыттар эрэйэ суох бараллар үһү. Онорбут олоҕосторо лис курдук ыйааһыннаах, мээһэ түөрэ туспэт онгоһуулаахтар. Ол аата туох да үөрөбү суох эрээри «центр тяжести» ортотуттан аллараа буоларын ситиһэр эбит. Уонна араас бары быһыылаах удьурбай хамса онорон биэртэлиир эбит. Удьурбай бөбөнү «наследство» хаалларбытынан аҕабыт хойукка дылы быһахтары уктааччы. Мин уончалаахпар «аҕам хаалларбыт удьурбайа бүттэ, аны бэйэм булунабын» - диэбиттээх. Биһиги бары сааспытынан, сэниэбитинэн көрөн араас дьиэтээҕи үлэлээх этибит. Билигин курдук «дежурство» буолбатах этэ. Тас үлэ үксэ Людаҕа, Уһукка буолааччы, хойут биһиги үөрэххэ сырыттаһытына үксэ Дуһаҕа сүктэрилибитэ. Урут маһы илиинэн эрбиир этибит. Мин наһаа мөлтөх этим. Онон иһит сууһааччыбын. Сороҕор тирээпкэбин эргитэ—эргитэ сылдыан баран аҕыйах мүнүүтэ иһинэн «тутан» кээһээччибин. Биридэ күһүн хортуоска хостообуппут кэннэ аҕам миэхэ: «ып—ыраас гына (сэбирдэҕи да хаалларбакка) хортуоска уктарын хомуйаар. Хатырык мэтээл биэриэм» - диэн баран ойуурга барбыта. Мин санаабар ыраастык, түргэнник, кининэйэн ылыы—ыллыы, ол ылыахтаах хатырык мэтээлим хайдах эбитэ буолла диэн өйбөр онорон көрө — көрө хомуйан кэбистим. Ээр—сэмээр аҕабын күүтэбин. Кэмниэ кэнэбэс кэлбитэ эрээри мэтээл туһунан туту да санарбат. «Арааһа булбатах быһыылаах» дии санаабытым. Миһигин көтөҕөн олорон «улааттаххына ыарахан үлэни кыайыан суоҕа, онон үөрэнэн быраас буолаар» диэбиттээх. Манан халааттааҕы барыларын «быраастар» диэччилэр, ол иһин буолуо. Мин куттанан «аны сыһа эмтээн киһини өлөрөн иэдээн буолуо» диэтэхпинэ, «хайдах эмтири үөрэтэр буоллахтара дии, ити Саабынап Ньюкулай кыһа Тая оҕо эрдэбинэ эмиэ ыарыһах этэ, билигин үөрэнэн быраастыгы сылдыар, дьонно хайгыыллар»- диэбитэ. Кырдык Татьяна Николаевна дьон — сэргэ наһаа убаастыыр киһитэ. Онон аҕам кэриэһин толордум, Якутскайга медучилищеҕа фармацевт идэтин ылан отут бэһис сылбын үлэли сылдыабын. Быраас да буолбатарбын манан халааттааһып, дьону эмтииргэ кыттыгастааһып.

Аҕабыт үлэтин таһынан депутааттыыр энин буолан сороҕор дьиэбэ көстөрө да ахсааннаах буолааччы. Үчүгэй үлэтин иһин мэтээллэрэ, грамоталара элбэх этилэр, оннооҕор көстүүм таһаһынан наҕараадамыт суруга, улахан радиолата баар. Өссө

босхо путёвканын наараадаламмыта, Москванан, Румынианан, Болгариянан баран кэлбитэ Ол мин иккискэ үөрэнэрбэр быһыылааба.

Үксүн хаһаайыстыбаны ийэбит дыһайан олоһунан. Төрдүһү бүтэрэрбэр биһиги сана дыһа туттубуппут (билигин гараж буолан турар). Аһам акылаат буолар маһын Айдаттан кэрдибит этэ. Кини ол мастары суллуурлар мин мутук хомуйааччынан барсыбытым. Акка мэнэстэн барсыбытым уонна Айдаба хоһон икки күн буолбуппут. Кэлбиһит Сэргэй «үөһэттэн» бултан кэлбит этэ. Улахан баһайы соһолору, тайах хаһыт этин аһалбыт. Оһолорго соһону анаардаталаан биэрдиһэр. Анаардаталыбыт диэбиттэригэр мин мыһа санаатым. Мин соһону наһаа сөһүлээччибин. Оһом соһобут анаара миһин иһэр тэриэккэһэ орубуна сөһ буолар. Нэһиһлэ бүтэрбитим. Мин уора – көстө хаһыт эт сиһн мотуйабын. Хаһа, эрдэ көрөннөр тыһиннаах хаһалбытым. Уу испитим буоллар сиһбит этим дарбайан куртахпын хаһа тэһиэ эһитэ буолуо.

Аһабыт аптекаттан эмһ атыһластаһына тастарыгар туоһа туттуһларын суруйан кэлээччи. Мин ол быһыытынан ким ыһалдыбыкка эмтэрин булан биэрээччибин. «Ис эмэ», «төһө эмэ» эһин диһн. Хаһ эмэ ыарыыга туттуһлар буоһлаһына «уоһсай доруобуйа эмэ» дэммит буоһааччы. «Ыарыы диагноһыгар» сөһ түһэсптэһинэ араһа оннугу биэрэр быһыылааһым. Хоһобур, норсульфазол, стрептоцид эһин курдуктар. Син ким да бэргээбэккэ, аллергиялаабакка аһспыта. Саһыалаһан, биһилэх кутуһан, картаһа куораттары, муоралары, өрүстэри көрдөөн оонһооччубут. Кыргызтар арыһый улааһыттары кэһнэ оһкуоһалаах оонһотолооччубун. Саһамай үчүгэйдик Валя үөрэтээччи. Ол саһана Ира кыра этэ эрээри кини эһиэ «учууһаллааччы». «Шура оһотобун» диэччи, ол иһин буолуо, бэйэтэ айан таабырын таайтардаһына мин эрэ эһпиэтим сөһ буоһааччы. Уоһук үөрэһэр үчүгэй буоһааччы, олимпиадаларга наар бастакы эһэтэр иккис миһстэлэнээччи. Оһон Миһринэйгэ, Чернышевскайга, Тойбохойго эһин баран кэлбитэ. Оһно ыһааһын оонһуур аһалбытынан маһаһыннаах оонһооччубут. Дуһа «бэрэдэһиэс» буоһлаһына ордук буоһааччы. Ира үөрэһэр туйгуммут этэ, Үөһээ Бүлүүтэһи физмат оһкуоһаны бүтэрбитэ. (Мин ол оһкуоһатыгар киирэригэр иһдыбитим да, выпускной баһлыгар да сыһдыбытым). Ол курдук тугу оонһообуппутунан иһэлэмиппит.

Биһрдэ аһабыт тааһа, Колкуоһтаах Эһэнтэй, Хаһыттан Уоһукка диһн ыт оһотун киллэрэн биэрбитэ. Аһа «Балдаа» диэбитин биһиги «Мохсоһол» диһн уларытан аһтаабыһпыт. Арыһый улаата түһпүтүн кэһнэ, ол ыһпытынан Уоһуктаах күс оһолотон эһлэх баһайыны туттаран үөрэн-көтөн кэлбиттэрэ. Арай сарсыныгар, куурусса саһата бөһө буолбутугар, таһырдыа сырсан таһсыбыһпыт ыһпыт оһото кууруссаларбытын тутатты сатыы сыһдыр эһит. Сорохторун хаһыы үйэ туттут. Нэһиһлэ тутан баайыттар. Кини Уоһугу сырса сыһдыааччы. Ол курдук оһкуоһа баһсан баран кэлбэтэһэ. Ким эрэ тутан иһдыэ баһбыта буолуо диэбиттэрэ.

Экспедиция дыһо кытта хоһон аһаааччылар. Алмааһы көрдөөһүһнэ үтүөлээх сэһиэт уонна колхуос бэрэсэдээтэллэрин испиэһэгин маһнай таһаарыһларыгар аһабытын киллэрбиттэр этэ буолан баран тоһо эрэ дыһннээһэр киллэрбэтэхтэр этэ. Аһаас хоһоһолор инниһлэригэр аһабыт биһигини кэһсиэртэтээччи. Кэһсиэриһит биллэрээччилээх эһин буоһааччы. Ырыа бастакы строкаатынан эһин биллэриһлэр. «Уоттаах түүһнү Дьюкуускай» диһн ырыаны - «тыһыһчаннан уот лаһмпалар, ыһлыыр

Шура Иванова» диэбит курдук. Биһиги кыһалла – кыһалла ыллаа да ыллаа. Дьонтон толлубат, кыбыстыбат буоларга үөрэтэрэ буолуо дии саныбын.

«Кытаппаан» диэн ынахтаах этибит. Ол оҕотун соботуопкаҕа туттаран «Дружба» эрбии атыыласпыпыт. Элбэх буоламмыт отону «кыайар» этибит. Соботуопкалаан ийэбит мизбэл, холодильник, танас–сап атыылаһааччы. Күһүн оскуолаҕа барыах иннинэ уочаракка хоноохун буолааччы. Чаас аайы испиэхэк бэрэбиэркэтэ, суох дьону сотон иһэллэр. Дьоммут Тиэхээн буолатыгар оттууларыгар, дьиэбэ хаалан, мин балтыларбын батыһыннара сылдьан оонньотолооччубун. Ира төрөөн тахсыбыта аҕыйах хоммутун кэннэ, Дуня дьыссааттан кэлэн баран «хайа, били Ирка диэн киһигит хаамар буолла дуо?»- диэн күллэртээбитэ. Биһигиттэн Дуня эрэ «хааһына хааһытыгар» өр иитилибитэ. Ол саҕана нэдиэлэни быһа сылдьаллар. Ира санга хаама сылдьан, аһаары тэриммиппитиргэр, Дуняны кэнниттэн үтүрүйэн илдьэн баран ааны ыйан көрдөрөн, бары күлэн тобо барбыппыт. Атын ыал оҕото диэбитэ буолуо. Таһынаабы ыалларбыт оҕолоро киирэн оонньооччулар, аһаары гыннахпытына дьиэлэригэр тахсаларын иһин оннук гыннаҕа. Валя үүтүн суосканан арыый улаатыар диэри, түөрдүгэр диэри буолуо, эмпитэ. Биирдэ бытыыкката алдыаммытыгар уксус бытыыккатын сууйан кута туран, «мантын алдыаннабына аны хантан булабын»-диэн ийэтэ эппитэ. Аҕыйах хонон баран Валя олоппостон олоппоско атыллаан хаама сылдьан үлтү түһэрэн кэбиспитэ. Ийэтэ киирбитигэр «уонна суосканан иһимээри алдыаттым» диэбитэ уонна кырдык суоскаттан испэтэбэ. Мин аҕыйах кэмнэ дьыссаакка сылдьыбытым, кэнники ол иккис дьыссаат диэн буолбута. Аҕам үлэтиттэн ааһан иһэн ылан ааһааччы, соробор наspo оҕуһун үрдүгэр олордон аҕалар. Икки өттүнэн охтуох курдукпун, түүтүттэн бобуччу тутуһааччыбын. Онтон биирдэ «мин дьиэбэр барар суолбун билэбин ээ»- диэн оҕолорго этэн баран дьиэлээбитим иһин, кыһын тымныыга күрүө диэн буолуо, сырытыннарбатахтара. Динэр мин дьыссааптын сөбүлүүр этим. Оҕо сылдьан халандаары хаһа сытааччыбын. Ким төрөөбүт күнэ, ханнык бырааһыннык буолара хас хонук хаалбытын ааҕа сылдыааччыбын. Санга дьыл буолара саамай күтүүлээх этэ. Хонугун аайы этэбин, хас хонугун. Ийэбит: «эмиэ ыалдыаары ааһан эрэр, ааҕыма» диэн бобор этэ. Үксүгэр Санга дьылы мин ыалдыан көрсөр этим.

Сайын раскупоркаҕа үлэлээбит хамнаспытынан Уоһукка «подросток» бэлэсипиэт ылбыттара. Онно миигин бэлэсипиэт тэбэргэ убайым Ылдыаа үөрэппитэ. «Мин тутан иһиэм, эн харса суох тэбэн ис»,- диэбитэ. Маннай кырдык тутан испитэ, мин тэп да тэп. Арай убайым атабын тыаһа иһиллибэттин иһин эргийэн көрбүтүм суох эбит. Мин куттанан уруулбун куймангалатан охто сыспытым. Син тэбэн кэллэбим дии санаан баран этэннэ эргийэн тиийбитим. Ол иннинэ Сэргэй «Урал» бэлэсипиэттээх этэ. «Чэ, бэлэсипиэттинэн хайабыт килиэп ылан кэлэр»,- диэтэхтэринэ былдыаһыгынан, «иһинэн» тэбэн элэстэтэн кэлээччибит. Көнүллүүлэрэүөрүү буолааччы. Уопсайынан барытын көнүллэтэн сылдьар этибит. Оннооҕор улаатан баран киинэбэ барарга кытта. Саамай үчүгэйдик Ирка көнүллэтээччи, кининнэн ыйыттардахпына булгуччу көнүллээччилэр. Дуня ыйыттабына үнсүү курдук буолан тахсар. Ирка киэнэ: «Бүгүн наһаа үчүгэй киинэ буолар үһү, Шура онно барыан баҕарар»,- диэн. Оттон Дуня: «Шура киинэбэ бараары гынар»,- диэн. Ордук индийскэй киинэ диэн буоллабына ийэм үөрэ - көтө көнүллээччи. Кэлэн баран

киинэбин кэпсибин, көрөн олорор курдук. Онтум «содула» тугу эмэ кэпсиирбэр, барытын сиһилии кэпси сатаан, дьон салбарын курдук кэпсибин быһыылаах.

Аҕам ыараханлык ыалдыа сыттабына биһиги, Сэргэй уолаттарынаан уонна мин, Хампаттан кэлбиппит. Ыран - дьүдьэйэн хаалбытын көрөн мин харабым уута субурус гыммыта, өр буолар кыаҕа суох, унуох да тирии эрэ хаалбыт этэ. Ол иннинэ күтүөм, Ньюкулай Тиитэбис, ыалдыа сытарын көрсөн ааспыттаабым. Эмиэ «ас барбат буолан» өлбүтэ. Онтон ыла наһаа саллан хаалбытым. Аҕам атабын имэриттэрэригэр, мин сангата суох ытыы - ытыы имэрийэ сатыы олорбуппун, ийэм үүрэн таһаарбыта. Дьинэр ыалдыа сытар киһини эбии уйадытарым буолуо. Ол кэлэн барбыппыт кэннэ уһаабатаҕа. Арай биирдэ, оскуолаттан кэлбиппэр, Спартак «аҕан өлбүт үһү», - диир, тэбэр массынатанынан ааһан иһэн. Мин маннай соһуччута бэрдиттэн күлэ сыстым, онтон өйдөнөн сыттыкпар умса түһэ сытан харабым дьолточчу иһиэр диэри ытаатым. Онтон 40 хонуга туоларыгар түһээбитим. Өлбүт диэбиттэрэ отой да атын сиргэ барбыт эбит дии саныбын.

Ханна эбит сырыттаһына пароль курдук «Куччугуй Сэмэн оҕотобун» диэтэхпинэ, билиннэ диэри, дьон сыһыана сымныы түһэр курдук буолар. Сэбиэскэй – партийнай, депутаатын үлэтин улахан оҕолор сиһилии сырдаппыттарын иһин мин хос суруйа сатаабатым. Аҕабыт кэриэһин толорон, атын – атын ийэлэрдээхпит дэһэн бытарыспакка, бары биир ыал оҕолорун быһыытынан, бэйэ–бэйэбитигэр истин сыһыаннаах сылдыарбыт наһаа үчүгэй. Убайдарбын, эдьиийдэрбин, балтыларбын дьон-сэргэ убаастыылларын көрө сылдыабын. Ол курдук убайдарым Сэргэй, Уоһук, балтыларым Баала, Дуунһа саастарын туолар юбилейдарыгар сылдьан кинилэри бииргэ үлэлиир коллегалара сыаналыылларын, нэһилиэк олохтоохторо убаастыылларын көрөн долгуйа үөрбүттээхпин. Салгыы аҕабыт сиэннэрэ, хос, хос-хос сиэннэрэ да ол курдук олоролор, аатын ааттаталлар ини диэн эрэл санаалаахпын.

Ньюурба, 2012 сыл

Аҕам туһунан аман өһүм

Валентина Семеновна Кривошапкина

Аҕам барахсан мин 4-5 сааспар сырыттаһына сэлликкэ контактаах буолан, санаторийга эмтэнэ бара сылдыбыта. Ол кэмнэ аҕабын наһаа суохтаан эдьиийбиттэн Людаттан: «Эн аҕабын ахтабын дуо?» -диэн ыйытан, эдьиийим ахтарын истэн, «мин эмиэ», - диэн баран, ахтылҕаммын таһааран өр баҕайы ытаабыппын өйдүүбүн. Аҕабыт ол курдук оҕолоругар чугас этэ. Төһө да ымманыа, таптыы сылдыбаттар ханна эмэ ыраах бардабына, өр буолабына, дьэ иһэ соҕотохсуя түһэргэ дылы буолара.

Аҕам, норуокка биллэринэн Куччугуй Сэмэн, кыраттан да үөрүннээн майгылааҕа, кыһыра–тымта сылдыарын олох өйдөөбөппүн. Сайаҕас, ыалдытымсах майгылаах буолан, ыалдыт хоһоһо сөбүлээн, тиһигин быспакка сылдыаллара. Ол дьону кытта кэпсэтэрбитин сөбүлүүрү, тугу сатыырбытынан ылатан, хоһоон аахтаран бу дьону кытта алтыһарбытын тэрийэрэ.

Репертуарбыт уларыян, сайдан иһэрин хайгыра, онон санга ырыаны, хоһоону үөрэтэргэ дьулуһарбыт. Чуукаартан күтүөбүт Кыппыгыров Николай Титович хоно кэлэрин наһаа күүтэрбит. Олохпор көрсүбүт үтүө—мааны дьоммуттан биирдэстэрэ этэ.

Киһэ, үлэ хамнас үмүрүтэн, остуолга олорон ийэлээх аҕабыт биһигини кытта кыраһыын лаампатын сырдыгар араас оонньуулары толкуйдаан оонньотоллорун истинник санаан — ахтан кэлэбин.

Улаатыбытыгар дуобат, саахымат, хаамыска тэнэ сыал быраҕыта, бильярд баар буолбута дьоммут оччотооҕу кэмнэ биһиги дэгиттэр сайдыылаах буоларбытыгар болҕомтолоохтук сыһыаннаспыттарын көрдөрөр.

Олох кырабытыттан дьиэбэ бэйэбит сааспытыгар сөп түбэхэр анал үлэлээх буолааччыбыт.

Балтыларбыныын эдьийбит Люда үөрэтиитинэн окко сыстан мунһар, бугуллуур буолбуппут. Кээһиигэ бары дьиэ кэргэнинэн сылдьан аҕам оллоонго буһарбыт кэнсиэрбэтин миинин иһэрбит ураты минньигэс амтана билигин да баарга дылы.

Сир аһыгар от үлэтэ бүттэ да оскуола аһыллар дылы сылдьарбыт. Ийэбит хоһууна бэрт буолан, эбии дохуот оносторбут.

Өрөбүллэргэ аҕам тэрийиитинэн атын ыаллардыын кыттыһан отоннуу барарбыт бэйэтэ бырааһыннык кэриэтэ буолааччы. Аҕам онно талаһынан ньуска курдук оноро охсон биэрэрин, онон аһыырбыт туспа сонун буоларын күндүтүк саныбын.

Биирдэ күһүн көтөбө түһэн эрдэбинэ, биһиги сарсыарда туруубутугар, хортууһун толору хап-хара отону үргээн кэлэн үөрэ-көтө, хатаҕалы тураара харахпар көстөн кэлэр, эчи, минньигэһин эриэхсит, оннук минньигэс отону кэнники амсайан көрө иликпин... Аҕам оҕолорун үөрдээри сыраласпыта отон миннийэрин өссө күүһүрдүбүт быһыылаах.

Аҕабыт ырыаны-хоһоону олус сэргиир идэлээбэ. Дьиэ кэргэн бырааһынныктарыгар Алампа тылларыгар, норуот матыыбыгар «Туллук — тулук, доҕоттор!», «Оҕо—оҕо, эрдэххэ» ырыалары санаспыт Елизавета Васильевна Иванованы кытта өрө көтөбүллэн үөрэн—көтөн туран ыллыыр этилэр. Ытыктыыр санаспыт Елизавета Васильевна уус—уран хомоҕой тыллаах—өстөөх дьаһаллаах ийэ этэ. Эрдэ огдообо хаалан, оҕолорун барытын үөрэхтээн киһи—хара онорбут үтүөлээх. Убайдарбын Ылдьааны, Дьяананы, эдьийбин Машаны олус истинник саныбын. Тыл үөрэхтээх киһи буоларбар сангһым устар ууну сомоҕолуур тыла—өһө, кэрээбэт кэпсээнэ тирэх буолбута чуолкай.

«Эрчимэн Бэргэн», «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхолор пластинкаларын убайбыт Сэргэй булан аҕалбытын наһаа сэргээн истэллэрин оҕо сылдьан сэнээрэр буоларбыт:

... Олонхотун олонхо,
Ол оҕо арай,

Биир хоноот биирдэнэн,
Икки хоноот иккилэнэн,
Үс хоноот үстэнэн,
Үөскүлэнник үүммүт,
Омуннаахтык улааппыт...

диэн Гаврил Колесов чуор куолаһынан олонхолуура кулгаахпар хаалан хаалбыт.

Саха ырыаһыттарын Сергей Зверев, Марина Попова, Анастасия Лыткина ырыаларын сөбүлээн истэрэ, ол ырыаһыттар тустарынан хоноһолорунуун кэпсэтэрин өйдүүбүн.

Солбуллубат лектор этэ. Хаһыаты, сурунаалы соло буллар эрэ тута сылдыара. «Политагитатор» блокноту сурутарын учууталлаах буола оонньуурбутугар уларсан үөрэнээччи тэтэрээтэ оностооччубут.

Бэйэтэ үлэтигэр ирдэбиллээх, эппиэтинэстээх буолан биһиги үөрэххэ, үлэбэ оннук сыһыаннаһарбытын ирдиирэ, кыраба—кыаммакка куруук көмөлөһөр, сүбэ—ама буолар тус холобурунан биһигини ииппитэ.

Ол курдук, аҕабар кэлэн хойукка дылы олорон кэпсэтэн барар оҕонньоттору дыиэлэригэр дылы атаарыы биһиги оҕолор ытык эбээһинэспит буолара.

Сайын сарсыарда оҕолор хойутуу турар буолан, уһуктан кэллэхпинэ, ийэлээх аҕам чэйдии олорон кэпсэтэллэрин истэrim: ким эмэ туох эрэ ситиһиilэммитин туһунан үөрэ—көтө көбдьөөрө олорор буолааччылар, оттон туох эмэ куһаҕан сонуну сибигинэйэ былаан кэпсэтэллэрин, оҕолорун, биһигини, харыстаан оннук сангаралларын улаатан баран толору өйдүүбүн.

Мин оскуола эрдэхтэн кинигэни ааҕарбын наһаа сөбүлүүбүн. Аҕам хайдах эрэ ураты киэн тутта убайдаах эдьийбэр: «Оҕом Баала үөрэхтээх киһи буолара буолуо, кинигэни, хаһыаты наһаа ааҕар»,—диэбитин олоҕум устатын тухары суолдьут сулус оностобун. Бэйэм учуутал буолан, 25 үөрэппит ыччатым «туйахпын хатаран» саха тылын, литературатын, төрүт культура учууталын идэтигэр үөрэммиттэрэ, үлэлии сылдыаллара аҕам этиитин толору туоһута буолар дии саныбын.

Аҕабын нэһилиэк олохтоохторо, биир дойдулаахтара улаханлык убаастыылларын, таптыылларын да дьон биһиэхэ, оҕолоругар, сыһыаннарыттан өйдүүр этим: «Оо, Семён Федорович кыргыттар», — диэн буолааччы, оччоҕо аҕабынан киэн туттарым өссө төгүл үрдүүрө, аҕабын туох эрэ ситиһиilэнэн үөрдүөхпүн баҕаран кэлэrim.

Аҕабыт Семён Федорович Иванов II ыарахан ыарыыттан күн сириттэн күрэммитигэр аймах—билэ дьоно, доһотторо атастара, коллегалара, оройуон салайааччыллара элбэх киһи түмсэн атаарбыттар. Ыалдыа сыттабына, ыраахтан—чугастан үгүс киһи кэлэн көрсөн барара. Көмүс унуобун көтөбүүгэ, өйдөбүннүүгүн туруорууга доһотторо, биһиги бары убаастыыр, ытыктыыр киһибит Петр Дмитриевич Кириллин салалтатынан сүүрбүттэрин—көппүттэрин, онорбуттарын оччолорго 14—тээх оҕо наһаа долгуйа, махтана, өйдөөн хаалбыппын.

Тапталлаах ийэбит Александра Васильевна—Өлөксөөн курдук бэриниilлээх, хорсун—хоодуот ийэ аҕыаҕа буолуо. Ийэм астаабыт аһын минньигэһэ, тикпит танһын сылааһа, уурбута—туппута, сууйбута—тараабыта, ырааһа куруук холобургала, кэпсэлгэ сылдыар, дыһаллаах хаһаайка этэ. Ийэбит хотуку муударай өйүнэн—

санаатынан биһигини бииргэ түмэн, эйэлээх, инникигэ дьулуурдаах гына ииппит— үөрөспит, такайбыт эбит.

Биһиги оҕолор тус-туһунан ийэлээхпитин мин олох улаатан баран билбитим, оҕо санаабар, ону атын дьон билиэхтэрэ диэн кыбыста саныырым. Бииргэ төрөөбүттэр төһө да сааһырдарбыт бэйэ-бэйэбитин билсэ, өйөһө-өйдөһө сылдьарбыт олус үчүгэй. Бу ийэлээх аҕабыт барахсаттар баҕа санааларын туолуута буолар.

Убайбыт Сергей Семёнович кыра эрдэспиттэн санаҕа, сайдыыга сыһыарбыт, биһиги үөрэхтээх, идэлээх дьон буоларбыт туһугар эркээйи охсубут үтүө-мааны киһибит буолар. Убайбын сайыһан биэ ыырыгар барсар этим. Үөрөспиттэн кэллэбинэ, кэһиитин хостуурун кэтэһэн да биэрэр этим... Студенныы да сылдьан, хойут ыал да буолан баран элбэхтик убайдаах санаһым далбардарыгар тиксибитим. Самолеттан түстэхпинэ, убайым сылаас мичээринэн дойдум үөрэ көрсөр.

Эдьийим Тая улахан да улахан бэрэскитин элбэхтик сиэбит «хоһоһобун». Кыра кылааска үөрэнэ сырыттаһына, эдьийим барахсан концерга кыттарбар наһаа үчүгэй нууччалыы сарафаны, кокошники тигэн биэрбиттэн үөрдүм да этэ. Үлэһит буолбутум кэннэ төрөөбүт күммэр оччолорго сэдэх энциклопедия тылдытын бэлэхтээбитэ – биһиги дьиэ кэргэн үөрэби, үлэни өрө тутарбытыгар ымыы буолбута.

Эдьий Лууба-эдьий Люда ийэм кэриэтэ күндү киһим. Биһиги кырабытыгар ийэм үлэттэн, түбүктэн ордубат этэ, онон эдьий Людам оҕолоон улаатыннарбыта. Дэлэбэ да, кыра сырыттаһына дьон: «Ким оҕотобунуй?» - диэн ыйыттаһарына «эдьий Лууба оҕотобун» диэм дуо.

Эдьийим олус үлэһит, бүгүрү буолан, ийэм наһаа сөбүлүүрү: «Луубабын туохха да биэрбэппин, эһигиннээбэр да ордоробун!» диэччи.

Оҕо сылдьан убайым Уоһук биһикки куруук тапсар этибит. Велосипекка мэнэстэн Дубункуга аҕабар өйүө илдээччибит, оннооҕор биирдэ Хатыыга кылааһынан концерт көрдөрө тахсалларыгар сайыһан барсан турардаахпын. Убай Уоһук мин дьиэ кэргэммэр өйөбүлэ-көмөтөгүс, кыргыттар таайдарын олус күндүтүк саныылар, «тангараларын» кэриэтэ.

Эдьий Шураны таптаан «суһал көмө» диэн ааттыбыт. Бииргэ төрөөбүттэр бары үөрүүлээх да, кыһалҕалаах да күммүтүгэр бастакынан тийэн кэлээччи киһибит эдьий Шурабыт буолар. Шура үөрэбэр хоп курдук этэ, дэҕиттэр талааннаахпыт. Ийэм соботох олорор кэмигэр Бүлүүттэн көһөн кэлэн олорсон, күүс-көмө буолбутун улаханлык бэлиэтээн махтана ахтарбыт наада. Ийэм Шура киинэни, сонуну кэпсиирин, кинигэни доргуччу ааҕарын наһаа сөбүлээн истэрэ: «Шура олус мындыр, сатаабата диэн суох», - диэн уос номоҕо онгосторо.

Дуня кыра эрдэспиттэн кыайыгас, туруу үлэһит киһи. Атыһыт идэлээх буолан оҕолорум кыраларыгар көмөлөһөрүн олус күндүтүк, махтана саныыбын. Балтыбын дьон-сэргэ ытыктырын, убаастырын үбүлүөйүгэр истэн олус да үөрбүтүм. «Дьонноох киһи тутайбат, өлөн-охтон биэрбэт» диэн норуот өһүн хоһооно олобун үтүө кэрэһитэ буолуохтун!

Ираны, кыра балтыбытын, 5 ыйдааҕар сыллаа да сыллаа буоларбын биэстээх киһи үдүк-бадык өйдүүбүн. Оччолортон таптыы, атаахтата үөрэмиппит билигин да ааспат. Үөрэбэр куруук туйгун буолан аҕам оскуолаҕа бардагына киэн туттан, үөрэн кэлэрэ бу баардыы көстөн кэлэр. Оонньуу таарыйа, аһара «учууталлаан» биэс сааһыгар

ааґар—суруйар, суоттуур онорбут эдьийдэрэ балтыбыт ситиһиилэриттэн долгуйа үөрэбит.

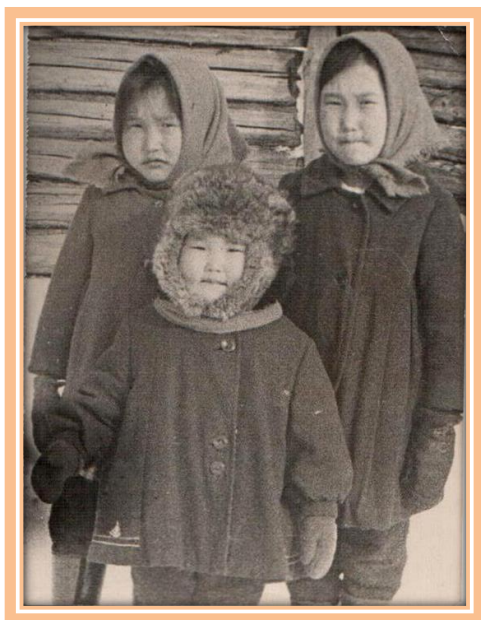
Аґабыт дьон туһугар үлэлээбит—хамсаабыт, айбыт—туппут олобун бэриниилээх тыыла-кэргэттэрэ, оґолорун ийэлэрэ буолаллар. Кинилэр дьиэ кэргэн уруулун сөптөөхтүк салайаннар, аґам олобун улахан кэрчигин бар дьонугар анаабыт, төрөөбүт дойдута, мааны Маалыкайа история кэрдиис кэмнэригэр, сайдар суолга үктэнэригэр кырата суох кылааты киллэрсибит эбит.

Олохпор араас түгэннэргэ «ийэлээх аґам туох диэхтэрэ эбитэ буолла», - диэн өйдөбүл куруук аргыстаһа сылдьар. Ийэлээх аґам олоххо сыһыаннара, сырдык дьулуурдара куруук үтүө холобур буолар.

Таатта, Харбалаах сэл.

Аґабыт эргин туйгуна этэ

Евдокия Семеновна Седалищева

Биһиги аґабыт Иванов Семен Федорович нэһилиэк бастакы комсомолецтарыттан биирдэстэрэ, дьиннээх коммунист киһи этэ. Билиилээх-көрүүлээх, наһаа сатабыллаах үлэһит, сымнаґас майгылаах аґа быһыытынан билинэбин. Наар дьонно көмөлөһө-сүбэли сыйдыар этэ, ол да иһин буолуо, нэһилиэкпит дьонно киниэхэ наар сүбэлэһэ кэлэллэрин өйдүүбүн.

Биһиги кыра эрдэхпитинэ кини сельпоґа үлэлиир этэ. Онтон пенсияґа тахсыбытыгар «пенсияны уонна хамнаһы рабочайдыр эрэ буоллаххына ылабын» диэн санґа сокуон тахсыбыта. Ол иһин аґам совхозка заправщиктаабыта. Мин массынаґа олорсон хатааһылырбын сөбүлүүр буолан массына заправкалырыгар барсарбын өйдүүбүн, атаахтатан буолуо, «түс» диэбэт этэ. Онтон нефтебазаґа харабынайдаабыта. Онно биһигини доґор онгостон хонсуһуннарааччы. Эдьийим Валя киэһэ өттүгэр хорґа дьарыгырар буолан үксүн мин хонсооччубун.

Дьоммут окко-маска тэннэ ильдэ сыйдыааччылар. Онон үлэ үөрүйэхтэригэр олох кырабытыттан сыһыаран үөрэппиттэрэ. Үлэли сыйдыан сынһаланнарґа аґам төрүттэриттэн энин тустарынан кэпсээччи да кырабыт бэрт буолан «ол ыалы, ол киһини эмиэ уруубут эбит» эрэ диэн курдук истэр эбиһит.

Аґам мин уон үстээхпэр ыарахан ыарыыттан өрүттүбэтэґэ. Улахаттар туспа ыал эбэтэр үөрэххэ сыйдыар буоланнар ийэбитигэр туттаах көмөлөһөөччүнэн мин хаалбытым. Кыайыылаах диэн дьиэ тас үлэтэ — мас кыстааһын, хаар баһыыта, ынахтары уулаты энин миэхэ тиксээччи.

Сайын ийэбит 4-5 километрдаах сирґэ сатыы оттоон кэлэн баран ыксалынан чэй иһээт дьиэбититтэн 1 километр тэйиччи турар совхоз хонтуоратын сууйан кэлэр

этэ, ол кэннэ аны хотон, дьизэ түбүгэ. Ол иһин ардыгар ийэбитин солбуйан хонтуора сууяаччыбыт.

Кыра сылдьан кыһын тибиигэ кытааппыт хаарынан «торт», «бэрэски», «бирээннык» быһан, ону атыылаабыта буолан ооньуурбутун өйдүүбүн. Арааһа, аҕам туйабын хатаран эргинэн үлэһитэ буолуохпун түүйэр эбиппин. Бүлүүгэ продавец курсун бүтэрэн бастаан Дьиикимдэбэ, онтон 1984 сылтан Маалыкайга атыы-эргинэн салаатыгар үлэлии сылдьабын, маҕаһынгна сэбиэдиһсэйдибин. Түөрт оҕолоохпун. Улахан уолум Саша эбэтин да, аҕатын да суохтаппакка хаһаайыстыбаны көрөн абырыыр. Кыргызтар Эрна, Валя, Роза үһүөн оскуола дьоно. Ол да гыннар дьиэни-уоту, иһити-хомуоһу, аһы-танаһы барытын бэйэлэрэ дьаһайаллар. Олох кыраларыттан бары үлэбэ сыстаҕастар. Онон мин дьиэ-уот, сүөһү-ас диэн тардылыга суох үлэлибин. Төрөппүттэрим курдук үлэбэр үтүө суобастаахтык сыһыаннаһабын. Ону сыаналаан салалтам республика, Россия эргинин Бочуоттаах грамоталарынан, «Россия эргинин туйгуна» знактарынан наҕараадалаата, үлэ ветерана буоллум.

Маалыкай сэл.

Ийэбит, аҕабыт сурукка суруллубатах оскуолалара

Ирина Семеновна Иванова

Сааскы ылаангы күн. Мин оскуолаттан кэлэн иһэбин, дьиэбэр чугаһаан иһэн көрдөхпүнэ иннибэр аҕам баран иһэр. Кини Бүлүүгэ убайым Сэргэйдээххэ баран, мин санаабар өр баҕайы, ыалдьыттаан кэлбит этэ. Мин «Аҕа-а!» диэн хаһытаан ынҕыра-ынҕыра киниэхэ сүүрэбин. Аҕам мин ынҕырабын истэн ис иһиттэн үөрэн мичилийэн күүтэн турарын бу баар курдук саныыбын. Аҕам саамай муударай, эйэбэс киһи этэ. Тугу эрэ санаан мичээрдии олорорун көрдөхпүнэ «Туохтан үөрдүн, аҕаа?» диэн ыйытан бөбө муннуурум. Дьиэбэ саамай кыралара буоламмын атаахтатар этэ, наар кууһан олорон сүүспүттэн эбэтэр кэтэһиптэн сыллыбырын өйдүүбүн.

Аҕам сэрии ыар кэмнэригэр аарымыйаттан доруобуйатынан сыыйылыннар даҕаны ыарахан үлэбэ сылдьыбыт, Улуу Кыайыыны уһансыбыт киһи буолан Иосиф Виссарионович Сталины олус убаастыра. Дэлэбэ да уолун Иосиф диэн ааттыа дуо? Бэйэтэ кэпсээбэт этэ да буоллар улахан убайдарым, эдьиийдэрим этэллэринэн оҕолорун ааттарын бастакы букубаларынан СТАЛИН диэн тахсарын курдук биэрэн испит: Сергей, Татьяна, Анастасия, Людмила, Иосиф. Онтон Шура төрүөн аҕай иннинэ Анастасия ыалдьан баран өрүттүбэҕкэ бу олохтон туораабыт. Онон Шураны «Наталия дуу, ким дуу буолуон хаалбыт» диэччилэр.

Биһигини атаахтатан аҕам Санга дьылга эбэхээт ойууртан харыйа аҕалааччы. Ол сыта үчүгэйиэн. Бары бииргэ елкабытын симиирбит эмиэ туһунан бырааһынныктыабы сүргэни өрө көтөбөр традиция буолааччы. Ийэбит короннай бөп-бөдөн бэрэскилэрин астыыр. Наһаа да дьоллоох кэмнэр буолааччылар!

Аҕабыт биһигини суот суоттууру, кинигэ ааҕары таптыырга үөрэппитэ. Ол курдук киэһэ иллэнсайдэ да кинигэ ааҕытын, дуобакка оонньууну, өйгө суоттааһын күрэхтэһитин тэрийэр этэ. Ол тэрээһиннэри билигин да бэрт истинник саныбын. Уонна ол күрэхтэр миэхэ суот суоттууру таптаан математика учуутала буоларбар олук уурбуттар эбит дии саныбын. Бииргэ төрөөбүттэр бары да математика уруктарыгар үчүгэйдик үөрэммиппит. Убайым Уоһук, эдьийим Дуунһа уонна мин орто звено кылаастан саҕалаан математика олимпиадатыгар оройуонунга кыттааччыбыт, оскуолабыт чиэһин көмүскээччибит. Эдьийбит Шура химияҕа сильнай этэ, ол да быһыытынан эмп үлэһитэ буолбута. Улахан эдьийбит Таня бухгалтер идэлээх, дэлэбэ да этиэ дуо «Сыһпаралары хатайды үөрэнэн улахан кэпсээннытим да, суруксутум да суох» диэн.

Үөрэхпэр үчүгэй буолан чиэппэр түмүгүнэн эбэтэр Өктөөп, Санга дьыл бырааһынныктарыгар, Ленин төрөөбүт күнүгэр оскуолабыт администрацията грамота туттарааччы. Ону барытын дьоммут мунһан испиттэр. Биирдэ эмэ олон ону көрүү, ким төһө грамоталаабынан күрэхтэһии буолааччы. Билигин учуутал буолан баран өйдөөтөхпүнэ дьоммут биһиэхэ «ситуацию успеха» тэрийэллэр эбит, билигин оҕо портфолиотун курдук хомуйан ситиһилэрбитинэн кынаттанан өссөөрдүккэ тардыһарбытын баҕараллар эбит.

Аҕам «оҕолорум төрдүлэрин-уустарын биллиннэр» диэн биһиэхэ анаан онорон, суруйан хаалларбыта баһаам. Олортон төрдүлэрбит схематын онорбутун кинигэ форзаһыгар бэчээттэтибит, үлэтин туһунан суруйбутун мин оҕолорум Иосиф, Александра нууччалыы переводтаабыттарын кинигэ инники балаһатыгар киллэрдибит.

Аҕам саха фольклорун сүгүрүйээччитэ этэ. Билигин убайым Сэргэй муннун анныгар кинигинэйэн туойарын иһиттэхпинэ аҕабын саны түһэбин. Кини ордук Сергей Зверев «Сарсын, сарсын сарсыарда...» диэн ырыатын араадыһаҕа биэрдэхтэринэ сөбүлээн истэрин, ол күн үчүгэй настырыанһаалаах сылдыарын өйдүүбүн.

Күһүңнү күн. Аҕам атын миинэн иһэр, мин кэнниттэн батыһабын. Бу балыһаҕа миигин көрдөрө баран иһэбит. Иһиллээн көрөн баран быраас Николай Наумович «ойоҕостоппут, балыһаҕа киллэрэбит» диэн быһаарда. Мин балыһаҕа хаалымаары ытаа да ытаа, дьиэбиттэн хаһан тэйбитим баарай, дьөрү детсадка да сылдыбатах киһи. Аҕам миигин аһыммакка балыһаҕа хаалларан барбытыгар өссөөстүө санаабытым, дьинэр миэхэ кыһаллан, мин доруобуйабын харыстаан хааллардаҕа дии. Биир кылааска үөрэнэр оҕолорум Ушканова Лия, Саввинов Славик эмиэ ыалдьан балыһаҕа киирбиттэр этэ. Онон балыһаҕа бастакы учууталбыт Саввинова Галина Афанасьевна кэлэн октябренокка киллэртээбитэ эмиэ биир туспа өйдөбүннүк.

Күһүн сир харатыгар киирэн баран хаар түспүтүн кэннэ биирдэ тахсыбытым. Балыһаттан тахсарбар аҕам сыарҕалаах атынан кэлэн сыарҕа олордон илдьэ барбыта. Чэмэлийэн үчүгэй баҕайы күн этэ да дьиэбэр бастаан киирэрбэр, хараҕым сырдыкка үөрэнэн эбитэ дуу, туох эрэ куһаҕаны түүйэн эбитэ дуу, дьиэбит иһэ харанга баҕайы курдук этэ. Ити кэнниттэн аҕам ыарахан ыарыыга ылларан уһаабатаҕа, мин үһүс кылааска үөрэнэ сырыттаһпына кыһын ахсынньыга бу дойдуттан барбыта. Нэһилиэккэ улаханник убаастанар киһи буолан панихидатыгар кулуубка элбэх киһи мустубут этэ. Ийэм биһигини наһаа аймаамаары кистээн хотонугар ытыыр быһыылааҕа, хотонтон киирэригэр хараҕа дэлби кытарбыт, испит буолааччы.

Үс атын-атын ийэттэн төрөөтөрбүт да аҕабыт түмүүтүнэн, биһиги ийэбит Такырова Александра Васильевна кыһаллыытынан бары эйэ-дэмнээхпит. Эдьийдэрбит Людалах Шура ийэбэр илии-атах буолан биһигини көрөн-харайан улаатыннарбыттарыгар биһиги кырлар мунгура суох улахан махталлаахпыт. Кинилэр улаатан баран студенныы сылдьан каникулларыгар кэлэллэрэ биһиэхэ улахан кэтэһиилээх

бырааһынньык буолара. Каникуллара бүтэн баран хааллахтарына ийэм этэринии «чуку-курус» күннэр ааһааччылар. Ордук эдьийим Люда барарын портка киирэн самолетка атааран баран дьиэбэр барбакка сайыһан ытыырбын өйдүүбүн. Эдьийим Шура мин иккис ийэм кэриэтэ киһи, миигин хаамарга үөрэппитин ааһан инники дьылҕабын быһаарар суолбар үктэннэрбитэ, ол курдук Үөһээ Бүлүүгэ физмат оскуола баар эбит, онно баран үөрэн диэн кини сүбэлээбитэ, туттарса кэлэрбэр аҕалбыта, бүтэрэн барарбар үөрүүбүн үллэстэн банкетка сылдыспыта.

Аҕабыт өлүөн аҕай иннинэ биһиги үс кыра кыыс ымынах бөбө буолбуппут. Ону эдьийбит Таанна эмтэтэлээн үтүөрдүбүтүн наһаа махтана саныбын.

Убайым Сергей Семенович дьиэ кэргэнинээн биһиги студенныырбытыгар Антоновкаҕа олорор буоланнар каникулбутугар кэлэ-бара кинилэргэ тохтоон, олох бэйэбит дьиэбит курдук сынньанан ааһарбытын наһаа махтана ахтабыт, биһиги үөрэхтээх дьон буоларбытыгар бэйэлэрин кылааттарын киллэрбиттэрэ диэн сыаналыыбыт. Санаспытыгар Евдокия Максимовнаҕа миигин оҕолорун кытта сэргэ тутан атаахтатарыгар туспа махтал тылларын тиэрдэбин!

Эдьийдэрим Валентина, Людмила төһө да Таатта, Абый курдук ыраах сиргэ олордоллор коллегаларым буоланнар билинни сибээс кыаҕын туһанан сотору-сотору билсэ тураллар, сүбэ-ама буолаллар. Эдьийбит Шура барыбыт «бырааспыт», сүбэһиппит, эминэн-томунаан хааччыйааччыбыт. Дэлэбэ да ийэм бэркэ астынан туран «Шура мындыр, мындыр» диэн үрдүк сыананы биэриэ дуо?

Убайбыт Уоһук, эдьийим Дуунна оҕолорунаан билигин дьоммутун суохтаппакка дьиэбитигэр үөрэ-көтө көрсөллөрө, сүөһү-ас тутан этинэн, үүтүнэн үксүбүтүн хааччыйан олороллоро эмиэ туһунан махталлаах дьыала. Эдьийим Дуунна мин ыал буоларбар бэйэтин дьиэтин миэбэлин кытта ыттан күүс-көмө, тирэх

буолбута. Уонук биһиэхэ - бииргэ төрөөбүттэригэр, биһиги оҕолорбутугар эрэ буолбакка нэһилиэк кыһалҕалаахтарыгар барыларыгар спонсор. «Почетный спонсор» диэн знак туттарыахха сөп киһи.

Ити курдук бэйэ-бэйэбитин өйөнсөн, өйдөһөн олорорбут ийэбит, аҕабыт үтүөлэрэ, кинилэр сурукка суруллубатах оскуолалара буолар.

Үөһээ Бүлүү сэл.

Түмүк тыл

Маалыкай оскуолата, 2012 сыл, ыам ыйын 25 күнэ. Семен Федорович Иванов II кыра уола Иосиф Семенович Иванов аҕатын 100 саадыгар анаммыт премиялары

«1936 сылга диэри Маалыкай оскуолата начальнай (4 кылаастаах) этэ, ону Семен Федорович Иванов II туруорсан 1936 сыллаахха эбии тутуу ыһттаран сэттэ кылаастаах оскуолаҕа кубулуттарбыта»-диэн суруйар Петр Дмитриевич Кириллин бэйэтин ахтытыгар.

Онон аҕабыт 100 сааһын туолар юбилейдаах сылыгар кини дууһалыын «ыалдыбыт» оскуолатын туйгун үөрэнээччилэригэр Галактионов

Петр Андреевичка уонна Андреева Ирина Анатольевнаҕа оскуоланы бүтэрэр «Бүтэһик Чуораан» бырааһынньыктарыгар харчынан премия туттардыбыт. Ону сэргэ кини үлэли сылдыбыт аты-эргиэн Маалыкайдааҕы кустатын үлэһиттэригэр Колокаров Семен Прокопьевичка уонна Можуков Михаил Николаевичка үчүгэй үлэлэрин иһин эмиэ премия туттарылынна.

Биһиги аҕабыт Иванов Семен Федорович II (Куччугуй Сэмэн) олобун улахан кэрчигин бар дьонугар анаабыт, төрөөбүт дойдута, мааны Маалыкайа история кэрдиис кэмнэригэр сайдар суолга үктэнэригэр кырата суох кылааты киллэрсибит киһи буолар.

Ону өйдөөн уонна сыаналаан туран биһиги — кини оҕолоро, кэнэҕэски ыччат үчүгэй олобун туһугар элбэхтик үлэлээбит-хамсаабыт күндүтүк саныыр аҕабыт Иванов Семен Федорович-Куччугуй Сэмэн туһунан кинигэни кини аатын үйэтитээри таһаардыбыт.